

జీవిత చరిత్ర

తిమ్మరుసు మంత్రి

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కృష్ణ మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాదే

గురు గౌరమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠలక్ష్మీంద్ర స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు శ్రీలింగ స్వామి

గురు లాహిరీ మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు పోయి బాలా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు చక్రవర్తి ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమారాధ్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్పుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 99999990125901

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

*** సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు ***

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

తి మ్మ రు సు మ ం త్రి.

★★★

(కృష్ణదేవరాయల ప్రధానమంత్రి)

గ్రంథకర్త :

చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారు

అంద్రులచరిత్రము, స్వయంసహాయము, జీర్ణకర్ణాటక రాజ్యచరిత్రము
మొదలగు గ్రంథములకు కర్తా.

ప్రకాశకులు :

ఆర్య పుస్తకాలయము,

రాజమహేంద్రవరము.

శర్వస్వామ్యసంకలితము.

మొదటికూర్పు పీఠిక.

ఈ గ్రంథమును బల్లారిలో జరిగిన పరిషత్తులలో, జదువుటకై ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యవిర్వాహకసభాధ్యక్షులైన శ్రీయుత జయంతి రామయ్యపంతులవారిచేఁ జేరేపిఠుఁడనై మొదట వ్యాసరూపమున సంగ్రహముగ వ్రాసితిని. కారణాంతరమువలన నేతత్పుటకు నేను బోవుటకుఁగాని దీనిని చదివించుటకుఁ గాని సాధ్యపడలేదు. మహాపురుష జీవితములు మానవుల కాదర్శప్రాముఖ్యములై వారి యుత్సాహశక్తులను వికసింపఁ జేయును. దైర్యసాహసములను బురికొల్పును. సత్కార్యములకున్ముఖులను జేయును. దుష్టార్యములకు విముఖులను గావించును. ప్రాపంచికానుభవమును వెల్లడించును. దేశభక్తిని ప్రోత్సహించును. పరమార్థమునుబోధించును. ఇట్టిమహాపురుషజీవితములు సారస్వతమునకుముఖ్యాంగములని చెప్పనొప్పును. ఉద్బోధకములైన మహాపురుష జీవచరిత్రములతో నలంకరింపఁబడని సారస్వత మొకసారస్వత మనిపించుకొనదు. ఆంధ్రసారస్వతమున విట్టి జీవచరిత్రములు బహుస్వల్పసంఖ్యకలవిగా నున్నవి. ఇట్టిలోపమును నివారించవలయు నను తలంపుతో నేనీ గ్రంథ రచనకు బూనుకొన సాహసించి పదునేనవ శతాబ్దిలో జనించిన మహాపురుషులలో నగ్రగణ్యుఁడును, మహారాజ్య తంత్రజ్ఞుఁడునై ప్రపంచమున విఖ్యాతిఁగంచిన తిమ్మరుసుమంత్రి చరిత్రమును మొదట ప్రారంభించినవాఁడను. జీవితచరిత్రము చిత్రించుటకుఁ గావలసిన పరికరములు లేవు. అయినను తరతరములనుండి దేశమున జెప్పకొనఁబడుచున్న కథలను, దేశీయులు వ్రాసిన చరిత్రములను, పూర్వకవి ప్రణీత ప్రబంధములను, శాసనములను బరిశోధించి యొకమాదిరి చరిత్రమును వ్రాసి ప్రకటింపఁ గలిగితిని. అప్పాజివిగూర్చిన కథలనేకములు గలవు. అందరి కథ లనేకములు విశ్వాసపాత్రములు కానందునను, గ్రంథవిస్తరణితి

చేతను వానిని విడిచిపెట్టినాడను. ఈ తిమ్మరుసు జీవితమును జడుపు వారు కృష్ణరాయనికింగల గౌరవమునంతయుఁ దిమ్మరుసునకు ముడి చెట్టి నని దురభిప్రాయము పడవచ్చును. కాని నేను వ్రాసినదానిలో నతి శయోహులంతగా లేవని చెప్పఁగలను. కృష్ణదేవరాయనికిఁ గరిగినకీర్తి కంతకు మూలము తిమ్మరుసుని యీ గ్రంథముఁ జదివినవారికి దోధపడఁ గలదు. తిమ్మరుసు ప్రతిభను పేర్కొనుట రాయని ప్రతిభకు భంగము కరిగించుట కాఁజాలదు. తిమ్మరుసునకు లేని యాధిక్యమును నేను గర్వించినవాడను గాను. శ్రీకృష్ణ దేవరాయనికి సమకాలికుఁడైన దామింగో పేయస్సను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడు తిమ్మరుసును గూర్చి యిట్లు చెరిపియున్నాఁడు.

"Salvatinica, who is the principal person that enters the building, supervises the whole, for he brought up the king and made him the king, and so the king looks on him like father. Whenever the king calls to him he addresses him as "Lord (senhor) Salvatinica" and all the captains and nobles of the realm make salam to him."

తిమ్మరుసును శిక్షించుకాలమునందు సయితము కృష్ణదేవరాయ రీత్రంద వాక్యమును తిమ్మరుసు నుద్దేశించి పరికినట్లు సమకాలికుఁడైన సన్నీషను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

"I held thee always as my great friend, and now for these forty years thou hast been governor in this kingdom, which thou gavest me."

ఈ గ్రంథమునందు తిమ్మరుసునకు రాజనీతి విద్యోపదేశకుఁడు నాదిండ్ల చిట్టిగింగనామాత్యుఁడని నేను వ్రాసినది పుంపగుఁగ వేశములో వాఁడుకొనెడి కథలను బట్టిగాని మఱి యన్యము కాదు. నాదిండ్ల చిట్టి

గంగనామాత్యుడు సామాన్యుడు గాఁడనియు, మహామంత్రితేఖరుఁ
డనియు మాచయగారి మల్లనరివిప్రణీత మగురాజశేఖరి చరిత్రములోని

“ఉ. సాశువనారసింహునుజ స్రుమతార్యరణాఘరంధరం

దై లవచాద్భివేష్టిత ఛరాధిమర్మత మంత్రచుంత్రుఁ

దాలవితానశేసరి యనంగనంగనమానరూపరే

ఖాలితాంగుఁ డట్టి చిటిగంగన యొప్పుగుణానుషంగుఁడై.”

అనుపద్యమువలన వేద్యము గాఁగలదు.

నాయల్పజ్ఞత్వమువలన నిం దేదేని దోషములు బొందినవానిని
తెలిపినచో పెండవకూర్పున నివరించుకొందును. నేను పరిస్థితిమునం
దుండుటచేత నిందచ్చుతప్పులు కుప్పలుగఁ బడినవి. వానిని మన్నించి
శుద్ధపత్రముంజూచి చదువుకొనవలయు నని చదువరుల పేరుకొను
చున్నాఁడను.

చెన్న పురి.

10-5-17.

చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

విషయ సూచిక.

ప్రథమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు వంశము
బాల్యదశ
దారిద్ర్యము
విద్యాభ్యసనము
చిట్టిగంగనామాత్యుడు
రాజకీయపరిస్థితులు
అర్థశాస్త్రపఠనము

ద్వితీయ ప్రకరణము.

తుళువవంశము
మహావిప్లవము
సమయాకర్షణము
తుళువనరసింహుని దండయాత్ర
సాళ్యనరసింహుని పట్టాభిషేకము
తిమ్మరుసు హితబోధ

తృతీయ ప్రకరణము.

ఇమ్మడి నరసింహరాయుడు
తురుష్కుల జయించుట
కోనేరినాథుని దండగము
బహమనీరాజ్య విధాగములు
ఆదిల్ షా పరివేదనము

చతుర్థ ప్రకరణము.

రాజకుటుంబరక్షణభారము

తిప్పాంబకౌటిల్యము

కృష్ణరాయవి విద్యాభ్యాసము

నరసరాయవిమృతి

పీఠనరసింహుని పట్టాభిషేకము

పీఠనరసింహుని దిగ్విజయయాత్ర

కృష్ణరాయవి విజయము

పీఠనరసింహరాయవి తీర్థయాత్రలు

పీఠనరసింహదేవరాయవి పరిపాలనము

పీఠనరసింహరాయని దుష్టబుద్ధి

తిమ్మరుసు పరివేదనము

పంచమ ప్రకరణము.

రాజ్యపట్టాభిషేకము

షష్ఠ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు కారుణ్యము

తిమ్మరుసు కార్మినిపుణతత్వము

తిమ్మరుసు చారపద్ధతి

కృష్ణరాయవి ప్రార్థనము

తిమ్మరుసు హితబోధ

ప్రథమ సంస్కరణము

ఇతరసంస్కరణములు

విద్యాగోష్ఠి

సప్తమ ప్రకరణము

దక్షిణదిగ్విజయము

తిమ్మరుసు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకుఁ బ్రోత్సహించుట

నగరాధ్యక్షుని నిష్ఠాఘోషించుట

సేనాధిపత్యపట్టబంధనము

అష్టమ ప్రకరణము.

దండయాత్ర వెడలుట

ఉదయగిరి ముట్టడి

కొండవీడును ముట్టడించుట

శ్రీకృష్ణదేవరాయనిసాహసము

రాజమహేంద్రపురమునుగైకొనుట

పాత్రసామంతుల యుద్ధము

పాత్రసామంతులమోసపుచ్చుట

నవమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు తురుష్కులను జయించుట

తిమ్మరుసు మేనల్లుండ్రు

రాచూరి దండయాత్ర

దశమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు పరిపాలనము

అంత్యదశ

తిమ్మరుసుమంత్రి

ప్రథమ ప్రకరణము.

“ చ. కరచరణాదు లందఱకుఁ గల్గినయంతట నే నమర్దతన్
మెరువదీ గాంచ నేర్తురొ మనీషివరుల్ ధరలోన నెవ్వరి
క్కరఱిఁపటింపుచుం గృతయుగంబునఁ ద్రేతను ద్వాపరంబునం
దరయఁగ సాశ్వతిమ్మునచి వాగ్రణికి న్సరిమంత్రి గల్గినే ?”
(కుమారధూర్జటి.)

“ సీ. ఏమంత్రిమణి నిజస్వామికార్యక్రియాతత్పరమానసోత్సాహకారి
యే మంత్రిమణి మిత్రహితదాంధవశ్రీతప్రకరరక్షణకణ ప్రాథమ్యుద్ధి
యే మంత్రిమణి వదోహేలాత్తిన్దై ర్మల్య శీరలతాధూతశీతరోచి
యే మంత్రిమణి సుదాదామకాంభవదామ దాళదళ్యసుతుల్యధవళకీర్తి.

యట్టిమంత్రికులోత్తంస మహితన్యపతి
ఏదిలమకుటాగ్రఘటితపత్పర్మయుగళి
సరలక్తిర్ణాటరజ్జెవిచక్షణుండు
దీనసురళాఖి సాకువ తిమ్మమంత్రి.”

(మాదయగారిమల్లనకవి.)

తిమ్మరుసువంశము.

తిమ్మరుసు పూర్వులు సాశ్వవంశీయులైన మహారాజుల
యొద్ద మంత్రిత్వాదిపదవులను వహించి సుప్రసిద్ధకీర్తిఁ గన్న
వారగుటచేత వీరివంశమునకు సాల్వవంశ మని పేరు వచ్చినది.
ఈ వంశమువారికిఁ దొలుత కొండవీటిసీమయె స్వస్థానముగ
నుండెను. ఈసాల్వవంశమువారు కౌండిన్యసగోత్రులైనయూత్యేల

బాల్య దశ.

ఒకనాడు తిమ్మన చంద్రగిరిప్రాంతారణ్యభూములలోఁ
తిరుగాడుచు నలసి మధ్యాహ్న సమయమున నొక చెట్టునీడను
బరుండి గాఢనిద్ర పోవుచుండెను. అంతట సూర్యుఁడు పశ్చిమ
మునకు వాలుటచే సూర్యకీరణము లాతనిమోమును సూటిగా
దాకుచున్నను మెలఁకువ రాక గాఢనిద్ర పోవుచున్నయాబా
లుని సమీపమునకు నొకకృష్ణసర్ప మరుదెంచి తనఘణమును
విప్పి వానిమోమున నెండ సోఁకకుండ గొడుగువలె నడ్డము
పెట్టెను. అప్పుడాదారిని పోవుచున్న సిద్ధుఁడొక డాయద్భుత
చర్యను గన్నలారఁ గాంచి యాబాలుఁడు మహేశ్వర్యపదవి
నొందఁగలడని గ్రహించి సమీపమునకుఁ బోగా నాసర్ప
రాజము వానిని విడిచి పాటిపోయెను. అంతట నాసిద్ధుఁడు
చిన్నవానిని లేపి “నాయనా ! నీ కచిరకాలములోనే మహై
శ్వర్యపదవి లభించును ; మహారాజభోగంబు లనుభవించువు ;
ఇట్లెన్నఁడు నొంటరిగ సరణ్యమునఁ బండుకొనకుము ; శీఘ్ర
ముగా నింటికి వెడలిపోము.” అనిపలికి తనదారిని బట్టుకొని
తాను వెడలిపోయెను. అప్పు డాబాలుఁడు తనలోఁ దానిట్లు
విశర్కించుకొనియెను.

“నేను బాలుఁడను ; తల్లిదండ్రులు లేనివాఁడను ; నాకు
విద్య యెట్లు లభించును ? నా కెవ్వరు దిక్కు ? దేశములోఁ
ద్రిమ్మరినై తిరుగుచున్న నన్నుఁ జేరఁదీయువా రెవ్వరు ? నాకు

మహేశ్వర్యపదవి యబ్బు ననియు, మహారాజభోగంబు లనుభవించుననియు నీమహానుభావుఁ డెవ్వఁడో పలికి పోయెనే? ఇతఁ డేమిపరిహాసమునకై పలికెనా? ఇతఁడు నావంటిబాలునితో పరిహాస మేల చేయును? ఇతఁడు వాక్పారిశుద్ధ్యము గల సిద్ధుని వలెఁ గానుపించు చున్నాఁడు. అవు నతఁడు సిద్ధుఁడే అతని పలుకు వృథావోవదు. నేను తప్పక యైశ్వర్యపదవిఁబడయుదు. మహారాజభోగము లనుభవించును. అందులకు నేను మున్నుండు విద్యాధనమును సముపార్జింతును. ఎన్నికష్టములనైనఁ బడి ముందుగా విద్యాధనమును గడించిన నైశ్వర్యము దానంతట నదియె చేకూరఁగలదు.”

ఇట్లు చింతించుచు నాతఁడు చంద్రగిరికి మరలివచ్చెను. తనతమ్ముఁడు గోవిందుఁడు త్రోడిబాలురతో నాడుకొనుచుండ నాతనిం బిలిచి సిద్ధుఁడు తన్నుఁజూచి పలికినపలుకులు చెప్పెను. అప్పులుకులు విని గోవిందుఁడు పక్కుననవ్వెను. బాలు రెల్లరును విని ‘మనతిమ్మనికి మహేశ్వర్యపదవి యెత్తునట! మహారాజభోగంబు లనుభవించు నట! విన్నారా యీ వింత? అని పరిహాసముగాఁ బలుకుచుఁ జప్పుటలు గొట్టిరి. ఒక బాలుఁడు సమీపించి ‘తిమ్మన్నా! నీవు మహారాజ వగుదువేని నాకు మంత్రిపద మీయవలెను జూమా” అని నుడివెను. మఱియొక బాలుఁడు సమీపించి “మనతిమ్మన్నకు మహేశ్వర్య మెత్తి పుడు మన కందఱకు మున్నాటయలువది దినంబులు బూరె

అత్రో భోజనము పెట్టి, మనుగుడుపు పెండ్లికొడుకుల మనుపునట్లు మనుపు చుండును లే” యని యెగతాళిగఁ బలికెను. ఇంకొక బాలుఁడు వచ్చి ‘మతే లే మనతిమ్మన్న కప్పుడు మనమాట జ్ఞప్తియుండునా? అతఁ డెవ్వరో మన మెవ్వరమో?’ అని నిష్ఠురోక్తులు పలికెను. ‘మిత్రులారా! దరిద్రునికిఁ గోరికలు మెండని పెద్దలు చెప్పినవిధముగా మనతిమ్మన్నకుఁ బెద్దకోరికలే పొడమి నవి. వా రేమి వెట్టివారలా? అని వేటొక బాలుఁడు వచిం చెను. ఇట్టివిధముగా బాలు రెల్లరు నెవ్వారికిఁదోచిన పోటు మాటలను వారు పలికి మనస్సు నొప్పించిరి. అతఁడు సూక్ష్మ బుద్ధి కలవాఁడు గావున వారి యెగతాళిపలుకుల కుడుకుఁ జెందక వారలయెదుటఁదమ్మునకు సిద్ధునిపలుకులు వినిపించుట తప్పని గ్రహించి వారలతో నవ్వుచునాటల నాడుచుఁ బాటలఁ బాడుచు నాఁటిదినము నంత్రోషముతో గాలము పుచ్చెను. అతఁ డానాటిరాత్రి పండుకొనియున్న నేళ సిద్ధునిసుద్దులు మరల దలఁపునకు రాఁగా నిద్దరపట్టక తనలోఁ దానిట్లు తల పోసికొనియెను.

“ఎవ్వడీప్రపంచములో బహుజనోపకారియై ప్రవర్తిం పుచుఁ దనజన్మమును సార్థకపఱచుకొనునో వాఁడే పురుషుఁడు; వానిదే యుత్తమజన్మము. వానికీర్తి శాశ్వత బ్రహ్మకల్పముగా భూమిపై నిలుచును. విద్యయు ధనము నున్నగాని జన్మము సార్థకతఁ గాంచదు. బహుజనోపకారి కావలెనన్న నవశ్యము

పురుషుడు విద్యాధనములరెంటిని సముపార్జించవలయును. కాలముయొక్క విలువను గుర్తెత్తింగి వర్తించిన గాని యవి సప్రాప్తములు గావు. ఇంతకుఁ బూర్వమువలె నాటపాట లతోఁ గాలము గడిపిన, నాజన్మము వ్యర్థము కాఁగలదు. ఇంక నేనొకక్షణమైనను వ్యర్థముగాఁ బోఁగొట్టుకొనఁ జాలను. చెడి బంధువులయిండ్లకుఁ జేరుటకంటె విద్యాభ్యాసముఁ జేయునంత వఱకు మాధుకరవృత్తిచే జీవింపుచుఁ గాలముగడుపుటయ యుత్తమపద్ధతి. దాన దోషమేమియును గానుపింపదు. సిద్ధుని పలుకులు యధార్థము లనిపించుటకైనను నేను మనఃపూర్వక ముగాఁ బరిశ్రమచేసి కృతార్థుఁడ నగుదు. నాకు మహేశ్వర్యము లభించిన నాజన్మము బహుజనోపకారకరమై శాశ్వతమైన యశస్సును పొందును” ఇట్లు తలపోసికొనుచుండ నాబాలునకు నిదురపట్టెను.

దారిద్ర్యము.

తల్లిదండ్రులు బాల్యముననే పరాశక్తిగతులై, చిన్న వారగుటచేత నీబాలురిరువురు దారిద్ర్యమును పెనుభూతము నెదుర్కొనవలసినవారైరి. అష్టకష్టములపాలేసి మనస్సు కలం చివై చునది దారిద్ర్యము. గుండెదిటపు లేనివారిని పలాయితు లను గావించి దుఃఖిపరంపరలఁ బొరలాడించునది దారిద్ర్యము. మృత్యువుకంటెను కష్టప్రదమైనది దారిద్ర్యము. దారిద్ర్యము తలకెక్కనా పోటుబంటులు పిరికిబంటు లగుదురు. సత్యవంతు

లసత్యవంతు లగుదురు. వివేకు లవివేకు లగుదురు. జీవితరంగ మున దారిద్ర్యము నెదుర్కొని పోరాడి జయించినవాడె మహా వీరుడు గాని బలాధ్యుడై రణరంగమున శత్రువుతలఁ దఱిగిన వాడు మహావీరుడు గాడు. మనుజునకు దీనింబోలినశత్రువు ధాత్రిలో మఱియొకటి గానరాదు. ఆత్మశౌరవ మున్నవాడు, జితేంద్రియుడైనవాడు, స్వశక్తి విశ్వాసము గలవాడు, దైవమునెడ శ్రద్ధాధక్తులు చూపువాడు, నిరంతరకర్మతుఁడు నైనవాడు మాత్రమే దారిద్ర్యభూతమును బాఱఁగ్రోలఁ గలడు. వీనితేజస్సుముందు దారిద్ర్యభూతము సుస్థిరముగా నిలువఁజాలదు. ఇట్టి సుగుణసంపత్తిగల ప్రతిభాశాలికిమాత్రమే దుర్భరమైన దారిద్ర్యముతోడి పోరాటము సాధ్యమగును. సమర్థుడైన ప్రతిభాశాలిమాత్రమీ పెనుభూత మాడించినట్లా డుడు. వీనితోఁ బోరాటము పెట్టుకొనె నేని దారిద్ర్యభూతము దివక్రమమున దనబలము నంతయుఁ గోల్పోయి తనబలము నంతయుఁ దనశత్రువు గైకొనఁగా కడపటవానిని విడిచి యదృశ్యమైపోవుట నిశ్చయము. ఆ బాలురిఱువు రట్టి ప్రతిభాశాలు రగుటంజేసి దారిద్ర్యభూతము నొకలెక్కఁగాఁ గొనక స్వప్రయత్నముచే విజయమును సాధింప సమకట్టిరి.

విద్యాభ్యసనము.

రామునియెడ లక్ష్మణుఁ డెట్టిధక్తి విశ్వాసములు చూపి యుండెనో యట్లే గోవిందుడు తనయన్నయగు తిమ్మనయెడ

భక్తివిశ్వాసములు చూపుచుండుట యాతనియదృష్ట మని చెప్పఁదగియున్నది. అన్నమాట తమ్ముఁ డెన్నఁడును జవదాటి యెఱుంగఁడు. అందువలన నాసోదరులిరువురును రామలక్ష్మణుల వలె నన్యోన్యమురాగముతో ప్రవర్తింపుచు విద్యాభ్యసనము నకు దొరకొనిరి. అన్నదమ్ములిరువురు ప్రతిదినమును సూర్యోదయమునకు ముందుగాలేచి కాల్యకగఱీయంబులు దీర్చుకొని, సువర్ణముఖిఁబోయి, స్నానసంధ్యాద్యనుష్ఠానంబులు నిర్వర్తించుకొని, ప్రాతఃకాలమున నుపాధ్యాయులకడకేగి, కావ్యపఠన మొనరించి, సూర్యుఁడు నెత్తికి దిన్నఁగా మింట వెలుంగువేళ సోదరులలోనొకరు మాధుకరమునకై బయలుదేరి కొంత ప్రసాదమును సంపాదించుకొని వచ్చిన పిమ్మట నిరువురును గలిసి భజింపుచుందురు. భోజనముచేసి కొంతవిశ్రాంతి గైకొన్న మీఁదట దస్తూరి కుదుర్చుకొనుటకై గంటములతోఁ దాటాకులమీఁద వ్రాయుచుందురు. తరువాతఁ గొంతసేపు తెలుగు కావ్యపఠనమొనరించి, పిమ్మట రాజకీయోద్యోగుల కడకేగి వ్హారల నాశ్రయించి వారలకు వినయవిధేయులై వారు నియమించినపనులను గావించి, సాయంకాలమైనతరువాత, పర్వతములు, చెఱువులు, నదులుగల ప్రదేశములకు వాహ్యాధి పెడలి, ప్రకృతి సౌందర్యమును దిలకింపుచు నానందించు చుండురు. అటుపిమ్మట నింటి కరుదెంచి రాత్రి భోజనమైనతరువాతఁ గొంతసేపు భారతకథలనుగాని, రామాయణకథలనుగాని పూర్వరాజన్యచరిత్రలు మఱియేవియైనగాని పెద్దలవలన వినుచుండురు.

ఇట్లై దాటుసంవత్సరములు బహుకష్టపడి సంస్కృతాంధ్రభాష
లయందు చక్కని పాండిత్యమును సంపాదింపఁగలుగుటయగాక
గొప్ప వ్రాయసకాండుఁడనైనైరి. ఇంతియ గాక శాస్త్రము
లభ్యసించుటకై పండితులుండెడి స్థానములకుఁ బోయి వారల
నాశ్రయించి వారలకు శుశ్రూషలు గావించి శాస్త్రాభ్యసనము
గూడఁ గావించిరి. సుప్రసిద్ధగణకులకడ కేగి రెండుమూఁడు
సంవత్సరములు గణితశాస్త్రమునందుఁ గృషిచేసి ప్రావీణ్యమును
సంపాదింపఁగలిగిరి. అతిసూక్ష్మబుద్ధి కలవాఁడగుటచేత తిమ్మన
గోవిందునికంటెను మేధావియై వన్నె కెక్కుచుండెను. తనబుద్ధి
సూక్ష్మతచేత తిమ్మనార్యుఁడు ప్రపంచములోని వస్తుతత్త్వ
మును బాగుగా గ్రహింపుచుండెను. ఎప్పుడీతఁడు నెక్కడకుఁ
బోయినను మనుష్యస్వభావమును గ్రహించుటకే ప్రయత్నము
సేయుచుండెను. అరణ్యమునకుఁ బోయిన వివిధజాతివృక్షముల
తత్త్వములను గ్రహింపుచుఁ దెలియనివానిఁగూర్చి, దెలిసిన
వారి నడిగి తెలిసికొను చుండెను. ఇట్లే జలచరములు, చతు
ష్పాదజంతువులు, మొదలగువాని యొక్క స్వరూపగుణ స్వభా
వభావముల గుర్తింపుచు నాతఁ డెంతయో విజ్ఞానమును సంపా
దించెను.

“శరీరమాద్యం ఖలు ధర్మసాధన” మ్మని యెప్పుడును
శరీరారోగ్యమును గాపాడుకొనుచు దృఢకాయులుగ నుండవల
యునని నిరంతరమును దేహపరిశ్రమ చేయుచుండిరి. ఆంధ్రకర్ణా
టకులలో నుండు నానాజాతినాంప్రదాయచరిత్రముల నేర్వవలె

బలిచిరి. ఇట్టిరువరిరెండు సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చునప్పు టికి సంస్కృతాంధ్రములయందు సంపూర్ణ పాండిత్యమును చాల వరకు శాస్త్రీయపరిజ్ఞానమును, గణక విద్యానైపుణ్యమును గడించి విశేషప్రతిభావంతులనియు, దయార్ద్రహృదయు లనియు, కార్యేటిగరము, నారాయణవనము, చంద్రగిరి, గుత్తి, పెను గొండ మొదలగు పట్టణములఁ ప్రఖ్యాతి గాంచుచుండిరి. ఇఁక వీరలు రాజనీతిశాస్త్రమును చెలిసికొన వలసియుండిరి.

చిట్టి గంగనామాత్యుఁడు.

ఈబాలు రభ్యసింపవలసిన శాస్త్రములలోఁ బ్రధాన మైనది యగ్నిశాస్త్రము. వానిని బోధింపఁ గల పండితులసంఖ్య బహుస్వల్పముగ నుండెను. అగ్నిశాస్త్రమును బోధింపఁ గల మహనీయుఁ డొక్కఁడు చంద్రగిరిరాజ్యమునం దుండెను గాని యతఁడెల్లరకు సులభసాధ్యుఁడు గాఁడు. అతఁడు కౌశిక గోత్రుఁ డైన నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు. ఈ మహనీయుఁడు తాను వృద్ధుఁడైనను చంద్రగిరిరాజ్యాధిపతి యైన సాళ్వచరసింహ మనుజాధీశ్వరుని ప్రధానమంత్రిగ నుండి యా రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయు చుండెను.

ఇతఁ డిప్పటికి డెబ్బదేండ్లు నిండినవయస్సు గలవాఁ డైనను గాయపుష్టియును, బుద్ధివై శారద్యము నితనికి బలీయముగ నుండెను. ఈ మంత్రిశిఖామణి మనబాలురకు బంధువుఁ డైనను దైన్యదశయం దుండియు వీ రేమికారణము చేతనో చిట్టి

గంగనామాత్యునిప్రాపును మొదట నభిలషింపలేదు. ఈబాలురు విద్యాభ్యసనము గావించి పేరుపొందినవారగుట విని నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుడు పీఠలను దనపట్టణముగు నారాయణ వనమునకు రప్పించెను. ఆకాలమునందు నారాయణవనము చంద్రగిరిరాజ్యమునకు రాజధానీనగరముగ నుండెను. సాశ్వ సరసింహ భూపాలుఁ డిచ్చటనే నివసింపుచుండెను. గావున నాతని ప్రధాన మంత్రి యగు చిట్టిగంగనామాత్యుడు గూడ నారాయణ వనమునందే నివసించు చుండెను. ఈగంగనామాత్యుడు సాళువ తిమ్మరాజును గోవిందరాజును రప్పించి వారివిద్యలను బరిక్షించి యాయావిద్యలయందు వారికిం గల ప్రజ్ఞావిశేషములం బరిక్షించి మిక్కిలి సంతోషించి తనదివాణమునందు లేకరులనుగా నియమించెను. అట్లు వారు చిన్నపదవులందుండి తమ ప్రజ్ఞావిశేషములను జూపుచుఁ బైయధికారులదయను సంపాదించుకొని స్రవర్తింపుచుండుటను గాంచి గంగనామాత్యుడు వారు రాజనీతిశాస్త్రము నభ్యసించినమహోన్నత పదవి నందఁగల రని నిశ్చయించి ప్రేమానురాగము లుట్టిపడ నొకనాఁడు తిమ్మనార్యుని రప్పించి 'తిమ్మనా! నీవు కడుబుద్ధి మంతుడవు ; ప్రతిభాశాలివి ; నీ పూర్వులు మంత్రిపదవులను బొంది ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారు. వారికంటెను, మాకంటెను నీవు ప్రజ్ఞాధ్యుడవై యుత్తమస్థానము నలంకరించి యీదక్షిణ హిందూస్థానమున కంతకును సర్వాధికారివై ధర్మపరిపాలనము గావింపఁగలవని నీశక్తివిబట్టి నేను గ్రహించితిని. నీవంటి సమర్థుడు నేడు మఱి

యొకండు నాకీరాజ్యమునఁ గానరాడు. నేను వృద్ధుఁడనైతిని. నాకుండెలిసిన రాజనీతిశాస్త్రమర్మముల నన్నిటిని మహారాజ్య తంత్రవిధానములతోడఁ గఱపి నిన్ను రాజనీతివిద్యావిశారదు నిగా నొనరింపఁ నీయఁదుఁ గల మమకారము నన్ను శతవిధ ములఁ బ్రేరేపించు చున్నది. నాయనా! ఒక్కమాట మన స్సునం దుంచుకొనుము. హైందవ ధర్మరక్షణార్థమై స్థాపితమైన యీసామ్రాజ్యము వినాశము నొందకుండ మ్లేచ్ఛాక్రాంతము గాకుండఁ జూచుకొమ్ము. నీ జీవితకాలమున నీవొనర్పవలసిన విధ్యుక్త ధర్మమిదియే యని యెఱుంగుము. నీ బొందిలో ప్రాణ మున్నంతదనుక దీని మఱువకుము.

రాజకీయ పరిస్థితులు.

చెట్టు చెడుకాలమునకుఁ గుక్కమూతి పిందెలు పుట్టి నటులు సంగమరాజవంశమున దౌర్భాగ్యులు పుట్టి హరిహర ప్రాథ దేవరాయాది రాజ్యవర్త్యులు సంపాదించి పెట్టిపోయిన సామ్రాజ్యవైభవమును గ్రమముగాఁ గొల్పోవుచు దుర్వృత్తు లంబడి దుర్బలులై యొండొరులం జంపుకొనుచు స్వేచ్ఛానిహ రులై వర్తింపు చుండుటయు, ఒకవంక బెడండకోటసుల్తాను (Sultan of Beder) కర్ణాటసామ్రాజ్యమును గబళింపఁజూచు టయు, మఱియొకవంక నొడ్డెరాజగు పురుషోత్తమగజపతి విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండయాత్రలు నలుపుచు సుదయగిరి పర్యంతము భూభాగము నాక్రమించుకొని పరిపాలించుచుండు

టయుదలపోసి యీనరపతి సామ్రాజ్యము దక్షిణహిందూ
స్థానమున వర్ధిల్లజేయవలయునని బుద్ధిమంతుడను, బాహుబల
శాలియు మహాయోధుడనగు నీసాళువ నరసింహ భూపా
లుని నీ సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావింప దృఢసంకల్పుఁ
డనై పడేండ్లుగాఁ బ్రయత్నించుచున్నాడను. బహమనీసుల్తాను
రెండవ మహమ్మదుషా దండెత్తివచ్చి గండికోట ముగ్గుమును
ముట్టడించినప్పుడు, కళింగదేశాధీశ్వరుండైన పురుషోత్తమ
గజపతి కాంచీపురముపై దండెత్తి వచ్చినప్పుడు సాళ్వనర
సింహుని పై న్యములు దలంపడి వారల నోడించి తఱుముచట్లు
చేసితిని. సాళ్వనరసింహ భూపతిని కర్ణాట సామ్రాజ్యమున
కంతకు నభిషిక్తుని గావింపవలయునని పెద్ద కోరికతోనున్న
వాడను. ఈ సాళ్వనరసింహ భూపాలుఁడు నర్వస్వతంత్రుండై పరి
పాలనముఁ జేయుచున్నను విద్యానగరమున (విజయనగరము)
సంగమ రాజవంశీయులు సింహాసనస్థులైయుండ నుపేక్షించి
యూరకుండుట హైందవ సామ్రాజ్యమునకు క్షేమకరముగాదు.
ఏవేళనో బలవంతులైన బహమనీసుల్తానులు నోటవేసుకొందు
రను భయముగలదు. నేనొకవేళ నామహత్కార్యము నెఱ
వేర్చునంతవఱకు జీవించియుండుట తటస్థపడకపోయేనేని నీవా
మహాకార్యమునకుఁ బూనుకొనవలయును. దీని నీవు వాగ్దత్తము
చేసినయెడల నీకు రాజనీతి శాస్త్రీయ మర్మములన్నిటిని బోధించి
ప్రధానమంత్రి స్థానమునకుఁ గ్రమముగా రప్పింతు" నని
పెచ్చరించెను.

అప్పుడు తిమ్మనార్యుడు 'అమాత్యవర్యా! నీ యభీష్టమును దీర్చుటకన్నఁ బరమోత్కృష్టమైన కార్యము నాకుమఱియొండులేదు. అవశ్యము హైందవసామ్రాజ్యాభివర్ధనమునకై నాజీవితమును ధారపోయుదును. కృష్ణానదికి దక్షిణభాగము నుండి యశ్వపతులను గజపతులను బాటగ్రోలి మఱియెప్పుడును నడుగుపెట్టకుండఁజేయుదు. మహాత్మా! నీకుండెలిసిన రాజనీతిని నాకుబోధించి నాసన్మము కృతార్థతంబొరయుఁజేయుగావించి యాశీర్వదింపుము. నీకరుణాప్రసాదమున సమస్త హైందవాళియొక్క మన్ననకుఁ బాత్రుఁడనై యార్యధర్మరక్షణార్థమై నాజీవితమును ధారపోసి వాసికెక్కుదు' నని పలికెను. అపలుకుల కావృద్ధనుఁగ్రతి షరమానందమునుబొంది యానాఁడు మొదలుకొని రాజనీతిబోధకంబులగు నర్థశాస్త్రీయ రహస్యంబుల బోధింపుచు వచ్చెను. రెండు సంవత్సరముల కాలములో దండనీతియను గొప్పశాస్త్రములోని మహద్వీషయముల నన్నిటిని బోధించెను.

అర్థశాస్త్ర పఠనము.

మనువు, బాహుదంతుడు, బృహస్పతి, శుక్రుడు వ్రాసిన మహద్వీషయములను బోధించెను. భరద్వాజుడు, పరాశరుడు, వ్యాసుడు, వైశంపాయనుడు, ఘోటముఖుడు, పిశునుడు, కౌణపదంతుడు, వాతవ్యాధి, కాత్యాయనుడు,

చారాయణుడు, కింజల్కుడు మొదలగు స్మృతికర్తలు వ్రాసిన నీతిశాస్త్రములు నేడుఖలములై యున్నను, ఆకాలమున వ్యాప్తములై యున్నందున వానిలోనిరహస్యముల నన్నిటిని తెలియఁజెప్పెను. కౌటిల్యునియర్థశాస్త్రమును, కామందకుని నీతిసారమును జక్కగా జదివించి ప్రజ్ఞాఘ్ననిఁ గావించెను. ఇట్లధిక శ్రద్ధాభక్తులు గలిగి చిట్టిగంగనామాత్యునివలనఁ దిమ్మరుసు మంత్రి విద్యాసముద్దేశము, వృద్ధసంయోగము, అమాత్యోత్పత్తి, మంత్రిపురోహితోత్పత్తి, దూతప్రణిధి, జనపదనివేశము, దుర్గవిధానము, దుర్గనివేశము, సీతాధ్యక్షత్వము, పర్యాధ్యక్షత్వము, శుల్కాధ్యక్షత్వము, ధర్మస్తేయము, వ్యవహారము, కంటకశోధనము, యోగవృత్తము, అరిమిత్రోదాసీ నాది ద్వాదశరాజమండలములు, వివిధరాజ్యాంగముల యుత్తమస్థితి, శమవ్యాయామికము, పౌరుషము, దైవసహాయము, సంధి విగ్రహయాన ద్వైధీభావాసన సమాశ్రయములు, వ్యసనాధికారికము, అభియాన్యత్కర్మము, సాంగ్రామికము, సంఘవృత్తము, అబలీయనము, దుర్గాలంఘోపాయము, ఔపనిషదికము, స్వబలోపఘాతప్రతీకారము, వంచనము, తంత్రయుక్తులు మొదలగు మహావిషయములను గూర్చిన పరిజ్ఞానమును మెండుగా సంపాదించెను.

ద్వితీయ ప్రకరణము

తుళువ వంశము.*

మొదట చంద్రగిరిరాజ్యమునకు, నటుపిమ్మట నూత్న కర్ణాట సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుడైన సాళువగుండయ నారసింహ భూపాలుని సైన్యాధ్యక్షుడును, ముఖ్యమంత్రియు నగు నరసరాజు తుళువ వంశమునందు జనించిన యీశ్వరరాజు నకుఁ బుత్రుడై యుంచెను. ఈశ్వరనాయకుండును గొంత కాలము సాళువరసింహ భూపాలునకు సైన్యాధ్యక్షుడుగ నుండెను. వీరిది తుళువవంశము. ఈ వంశమునఁ దిమ్మయదండ నాధునకు నీశ్వరరాజు జనించెను. వీనికి నరసరాజు పుట్టెను. ఈశ్వరరాజు విఖ్యాతి సేనాధీశ్వరుడుగానుండి బహుదేశములను

* మహమ్మదీయ మహాయుగములో తుళువవంశము సాళువవంశాంతర్గత మనియు, తుళువ నరసరాజు సాళువనరసరాజునకు అన్నమనుమడినియు శ్రీయుత కొమడ్తాజు లక్ష్మణరావుపంతులు, ఎం. ఏ. గారు వ్రాసియున్నారు. ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో “ఈ తిమ్మయ ఈశ్వరరాజు సాళువగుండ నరసరాజునకు సేనానాయకుఁడగుటయేగాక దాయాదుఁడుకూడ నై యుంటుటచేత నతని యనంతరమున రాజ్యమును వహించినట్లు తోచుచున్నది” అని యొకచోటను, “నరసింహరాజునకు (సాళువ) తిమ్మరాజును పేరుగల జ్యేష్ఠప్రాత యొకఁడుగలఁడు. అతడే యీశ్వరరాజు తండ్రియైన సాళువతిమ్మరాజుని తోచుచున్నది” అని యొకచోటను శ్రీయుత రావుజహదరు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు వ్రాసిన వ్రాతయే పైవారు వ్రాసినవ్రాత కారారమై యుండవచ్చును. ఇందుకుఁ బ్రమాణ మెవ్వరును జూపలేదు. తుళువనరసరాయని కంకితము గావింపఁబడిన వరాహపురాణములో నంది

జయించి సాశ్వతరసిహారాయని రాజ్యమును విస్తరింపజేసెను.
 విని విజయములనుగూర్చి వరాహపురాణమునం దిట్లభివర్ణించు
 బడియెను.

“సీ॥ ఉదయాద్రి భేదించె హస్తరి నిర్మించె
 గండికోటపురంబుఁ గదల ద్రవ్వెఁ
 బెనుగొండ సాదించె చెగ్గులూరు హరించె
 గోవెలనెల్లూరు గుంటపటిచెఁ
 గుందాణి విడిలించె గొడుగుచింత జయించె
 బాగురు పంచముపాడు చేసె
 నరుగొండ వెలిలించె నామూరు మర్చించె
 శ్రీరంగపురమును బాతీసమరె

గీ॥ రాయచోహస్తమల్లధరావరాహ
 మోహనమురారి బర్బరబాహునాశ్వ
 నారసింహప్రతాపనన్న హనుఁ డగుచు
 విశ్వహితకారి తిమ్మయయాశ్వరుండు.”

తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రతిబాఘ్యుడని దేశమున విఖ్యాతిని
 గాంచుట తనమిత్రుఁడైన నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుని
 వలన విని యాతనిచేఁ బ్రేరేపితుఁడై సాశ్వత గుండయ నారసింహ
 భూపాలుని యంగీకారమును బడసి తుఘవనరసరాజు తిమ్మ
 మల్లన ఘంటసంగయకపులు సాకువవంశము వేఱుగను, తుకువవంశము వేఱుగను,
 స్పష్టముగ వర్ణించి యుండ వీరిట్లు వ్రాయుట వింతగా నున్నది. వరాహపురాణావ
 తారికలోను, అశ్వాసాంత పద్యములలోను కృతిభర్త సాకువవంశయుఁడని పక్కా
 ణింపఁబడక తుకువాన్వయుండని వ్రాయుటయే యాయుధయవంశము లొక్కటికావని
 స్పష్టమగుచున్నది. కాఁబట్టి సాకువవంశము వేఱునియు తుకువవంశము వేఱునియు
 మన మిప్పటికి స్పష్టముగా నిర్ధారించఁవచ్చును.

రుసును దనకు ముఖ్యమంత్రిగఁ జేసికొనియెను. నాదిండ్ల చిట్టి గంగనామాత్యుఁడు తిమ్మరాజునకు, గోవిందరాజునకు వివాహ మైనపిమ్మట స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. అచిరకాలములోనే తిమ్మరుసు ప్రజావిశేషములు రాజ్యమునఁ బ్రవర్ధిల్లుచు బహుజనశౌఘా పాత్రములై యాతని యశోవైభవమును నలుదిక్కులకుఁ బటపుచుండినవి.

మహావిప్లవము

కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించుచున్న యిమ్మడి విరూపాక్షరాయలు తన దుష్టప్రవర్తనముచేత జనకంటకుఁ డయ్యెను. నిరంతరము సురాపానప్రమత్తుడై కామినీజనపరి వృత్తుడై యంతఃపురమును విడిచి రాక మంత్రులకుఁ గాని, దండనాథులకుఁ గాని మోమయినఁ గనుబటచక మైమఱచి విహరింపుచుండెను. ఇది గూడదని మందలించినదండనాథులను బెక్కండ్రను దుష్టుడై చంపించెను. ఇమ్మడి విరూపాక్షుఁ డిట్లు దుష్టరిపాలనమున కొడిగట్టి జనకంటకుడై యుండుటఁగాంచి సామంతనృపతు లెల్లరును స్వతంత్రులై యెవరిరాజ్యములను వారు పరిపాలించుకొనుచు గప్పములు గట్టుట మానిరి. పశ్చిమసముద్రతీరమునందలిరేవు లన్నియుఁ బరాధీనములై నవి. తుంగభద్రాకృష్ణామధ్యదేశమును దురుష్టు లాక్రమించుకొనిరి. కళింగదేశాధీశ్వరులైన గజపతు లుదయగిరిరాజ్యమును వశ

పఱచుకొని పరిపాలించుచుండిరి. ఇంతకుఁ బూర్వమే చంద్రగిరి, పెనుగొండ, గండికోటరాజ్యముల నాక్రమించుకొని సాశ్వగుండ నరసింహభూపాలుఁడు మహాపరాక్రమవంతుఁడై అచుదినమును దనరాజ్యమును విస్తరింపజేయుచు స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచు జనరంజకుఁడుగాఁ బ్రసిద్ధి గాంచుచుండెను. ఇట్లు నానాటికిఁ గర్ణాటరాష్ట్రము బలము తీరించుచుండెను. దీని నంతయును జూచి సహింపఁజాలక పీని పెద్దకొడుకు తనతండ్రిని దనచేతులతోఁ జంపెను. వీనితమ్ముడు వీనిని జంపి, రాజయ్యెను. వీఁడును దనతండ్రివలెనే దుర్మార్గుఁడై దుష్పరిపాలనముఁ జేయ మొదలుపెట్టెను. ఉద్ధతులనడుమఁ బేదకుండ శత్రువు గాని యట్లు తురుష్కులకును గజపతులకును నడుమఁబడి యిదివఱకే నలుగుచుండిన కర్ణాటసామ్రాజ్యము విద్యాచగరమునందు సంభవించినట్టి రాజకీయవిప్లవస్థితినిఁ బురస్కరించుకొని బహమనీ సుల్తాను తా నొక్కొక్కొక్కో నీమహాసామ్రాజ్యమును మ్రింగి వేయవలయునని చూచుచుండెను గాని సాశ్వగుండయనార సింహునిభయముచేత వెచుకముందు నారయుచు సమయము నకై నిరీక్షించుచుండెను.

స మ యా క ర్ష ñ ము

తుఘ్లవనరసరాయనికడ మంత్రిపదవిని వహించిన తిమ్మరుసు ప్రతిభాధ్యుఁడైనమంత్రి గావున విద్యాచగర రాజకీయ విప్లవపరిస్థితులను దెలిసికొని యుపేక్షను వహింపక తానెవ్వని

ప్రాపకమువలన నభివృద్ధి భాండగలిగెనో యట్టి రాజకీయ విద్యాగురువైన చిట్టిగంగనామాత్యుని బోధనమును మాత్రము మఱవక యాతరుణము నెట్లు సద్వినియోగమునకు దేవలసి యుండునో దానిని జక్కగా నాలోచించి హైందవధర్మరక్షణార్థి మీహైందవసామ్రాజ్యము సముద్ధరించుట తనకు విధ్యుక్త ధర్మమని నిశ్చయించెను. అప్పుడు పేక్ష చేసినయెడల నావల బ్రమాదము జనింపవచ్చును. విద్యానగరము బహమనీసుల్తానులవశే మయ్యెనేని హైందవసామ్రాజ్యము క్రమముగా నంత రించును. హైందవసామ్రాజ్యముతో నార్యధర్మములు తాటా డూటములగుట నిశ్చయము. ప్రజ్ఞావంతుడని, ప్రతిభాధ్యుడని, సమర్థుడని తలంచినచే చిట్టిగంగనామాత్యుడు భావి స్థితిని దలపోసి యీవిషయమై తన్ను బ్రబోధించినప్పుడు తిమ్మ రుసు మిడ్లిగుడ్లు పెట్టుకొని యూరక చూచుచున్న పక్షమున నాతఁడును సామాన్యుని వంటివాఁడే యగును. అతఁడొకనాఁడు నరనారాయణికడ కేగి యిట్లనియెను. “నరనారాయా! కర్ణాట ప్రభువు దౌర్భాగ్యస్థితి నంతయు విను చున్నావుగదా? అతఁడు రాజ్యమును బరిపాలింప నర్హుఁడుగాఁడు. ఎప్పుడు సంతోషురము విడిచి రాఁడు. రాజ్యాంగముఁ గన్నెత్తిచూడఁడు. తురుష్కులు కృష్ణదాటి వచ్చిరి. సామంతస్థపతులు స్వాతంత్ర్యమును బ్రక టించుచున్నారు. ఈ సమయమును జూచి బహమనీసుల్తాను విద్యానగరముపై దండెత్తి వచ్చి వశపఱచుకొనునేని హైందవ రాజ్యము లింక నిలుచునా? హిందూమతధర్మములు తాఱు

మాటలు గాకుండునా? ఇట్టి సమయమున మన మువేటించి యూరకుండుట మనదేశమునకును మతమునకు నపచారము సల్పినవార మగుదుము. పూర్వము జనకంటకుడై వేనుడు దుష్పరిపాలనము జేయుచుండి బ్రజలు వానిని బదభ్రష్టుని గావించి పృథువునకు బట్టము గట్టికట్లుగా నీకర్ణాటప్రభుని సింహాసనమునుండి దొలగించి మన సాశ్వతరసింహభూపాలుని సార్వభౌమునిగఁ జేసి పట్టాభిషిక్తుని గావించెము. నిలిచియున్న గూఢాచారమునామ్రాజ్యమును సముద్ధరించెము. మనరాజకీయ విద్యాగురువైన చిట్టిగంగనామాత్యుడు మనకు బోధించిన శరమధర్మ మిదియే సుమా.” అని ప్రబోధించెను. అంత నగసారాయఁ డీపలుకులను విని తిమ్మరుసు మోముకింతసేపు తేటిపాటుఁ జూచి యతని దూరపుటాలోచనకు సంతసించి “మంత్రివరా! నీబుద్ధికి మెచ్చితిని. అవును. నీవు చెప్పినది సత్యము. మన మీసమయమును బోసీయరాదు. మన మిప్పు డూరకుండిన తుదకు మనకే ముప్పు రాఁ గలదు. కర్ణాటప్రభువును సింహాసనమునుండి తొలగించి మనప్రభువర్యునకుఁ బట్టము గట్టుద” మని చెప్పి యప్పుడే యావిషయమును దెలుపుచు సాశ్వతరసింహభూపాలునకు నందేశముఁ బంపెను. అప్పటికే తిమ్మరుసు ప్రతిభాధ్యుఁ డనియు, రాజ్యధురంధరుఁ డనియు సాశ్వతరసింహభూపాలుఁ డెఱింగి యుండెను. తిమ్మరుసువంటి ప్రతిభాధ్యునిచేఁ బ్రబోధితుడై తన సైన్యాధ్యక్షుఁ డగు తుళ్లవరసారాయఁడు పంపించినసందేశమున కెంతయు సంతో

షించినవాడై తనకడ నున్నమంత్రీవరులను, దండనాథులను రప్పించి వారల కీసందేశమును విన్వింపగా వారెల్లరును సమ్మతించి తిమ్మరుసు బుద్ధివై శద్యమును మిక్కిలి గొనియాడిరి. అప్పుడా సాశ్వనరసింహాభూపతి విద్యానగరముపై దండయాత్ర వెడలుట కాజ్ఞాపత్రమును వ్రాసి తనసైన్యాధ్యక్షునకుబంపెను.

తుపవనరసింహుని దండయాత్ర

సాశ్వనరసింహుని యాజ్ఞాపత్రమును తిమ్మరుసుమంత్రీ పైన్యాధ్యక్షునకుఁ జదివి వినిపించెను. తాను తలపెట్టినకార్యమున కెల్లరును నామోదించుట భావిశుభసూచక మనిగ్రహించి తిమ్మరుసు పరమానందభరితుఁ డయ్యెను. అంతట తిమ్మరుసు నరసరాజును గాంచి “భూవరా! ఇక మనము జాగు సేయరాదు. సేనలను సన్నద్ధము గావించుకొని మనయుద్యమ మెవ్వరికిఁ దెలియకుండ నకస్మాత్తుగాఁ బోయి విద్యానగరముపై బడవలయును. అట్లు గానియెడల ప్రతిపక్షులవలనను శత్రువులవలనను మనకు ప్రతిబంధకము లేర్పడి మన ప్రయత్న మంతయు విఫలము గా వచ్చును. గాన మనకు నపకారము గలుగ వచ్చును. ఇట్టి సంవర్షములయందాలస్యము జయప్రదముగాదు. ఈ మన ప్రయత్నములను మన ప్రతిపక్షనాయకులగుదండనాథులు విన్న విద్యానగరమును సంగ్రహించుట కై స్వసైన్యములతోఁ బ్రవేశింతురు. అప్పుడు గోటఁ జిదుపందగినవాని గొడ్డలిచే నఱకవలసి వచ్చు” నని హెచ్చరించెను. నరస

భూపతియు తిమ్మరుసు పలికినపలుకులయందలి యాధార్థ్యమును గ్రహించి కాలయాపనముచేయక వలసినసైన్యములను కొలది కాలములోనే సమకూర్చి తిమ్మరుసు పెట్టినశుభముహూర్తమునఁ బ్రయాణభేరి మ్రోగించి దండయాత్రకు బయలుదేతెను. నరసారాయనితోఁ దిమ్మరుసుకూడ నుండెను. తిమ్మరుసు మంత్రిసత్తముఁడు మాత్రమే గాక సమరక్రమ మెఱిగిన మహాయోధుఁడుకూడ నై యుండెను. అందువలన నరసారాయనికి మిక్కిలి సహాయకారిగ నుండెను. ఇట్లు గుత్తినగరము నుండి దండయాత్ర వెడలి విద్యానగరముఁ జేరి నగరము వెలుపల విడిసియున్నప్పుడు తిమ్మరుసుమంత్రి కర్ణాటరాజ్యసంరక్షకులై యుండిన దండనాథులకు సామంతస్వతులకు నరసారాయనిపేరుతో తాము వచ్చిన కార్యముయొక్క ప్రయోజనమును దెలుపుచు లేఖలను వ్రాసి పంపెను. సాళువనరసింహ భూపాలునికీర్తి యప్పటికే రాష్ట్రమునందంతట వ్యాపించి ప్రసిద్ధి వహించి యుండుటచేత నెవ్వరును దత్తైస్సన్యాధ్యక్షుఁడును సమర్థయోధుఁడు నై నతుభువనరసారాయని నెఱుఁగిన సాహసింప లేదు. నరసారాయఁ డనేకులకు గానుక లంపించెను. ఇట్లు విద్యానగరములోని దండనాథుఁ లెల్లరును వశ్యులై మానము వహించియుండ నరసారాయఁడు నగరమున కెంతమాత్రము నష్టము గలిగింపక రణభేరి మ్రోగించుచు నగరము సొచ్చి దానును సేనలును మహావైభవముతో నూరేగుచు రాజభవనము సమీపించుచుండెను. ఇట్లు జరుగుచున్న దని

‘నేతివీరకాయ’ యన్నట్లు ప్రౌఢదేవరాయల నామమును వహించినయూకామినీమనోహరుడు విద్యానగర సింహాసనాధిష్ఠితుడైన యాకర్ణాటప్రభువు వినియు విననట్లుండెను. సరసారాయుడు రాజభవనము సమీపించు చున్నాడని సందేశమును దెచ్చినభటుని విశ్వాసచాత్రునిఁ బరిభవించి పంపించెను. వినాశకాలమునకు విపరీతబుద్ధి జనించిన దని యెల్లవారును దలంచి యుపేక్ష వహించి యుండిరి. ఇట్లు సరసారాయుడు నగరమంతయు మహావైభవముతో నూరేగి రాజభవనము సమీపించి ద్వారపాలకులఁ బాఱఁద్రోలి యంతయు వశపఱచుకొన్నను నామందభాగ్యుడంతఃపురములోని శయ్యాగృహమును విడిచి బయలుకు రాలేదు. తుద కాసేనాని రాజు పండుకొని యున్నగృహము సమీపింపఁగా దనకు రానున్న యపాయము నపుడు గ్రహించి ప్రాణరక్షణార్థము దిడ్డివాకిటనుండి తప్పించుకొని నిజమందిరమును, నగరమునుగూడ విడిచి పాఠిపోయెను. ఇట్లతఁడు పాఠిపోయె నన్నవర్తమానమును విని సరసారాయుడు వానిం బట్టుకొనుటకై శ్రమపడక తత్క్షణమధనభాండామును నగరము నంతయు స్వాధీనముఁ జేసికొని సాళువసరసింహభూపాలున కీవృత్తాంతమును దెలుపుచు విద్యానగరమునకు విచ్చేయుచుని సందేశమంపెను. నగరమునంతయు సరసారాయనికి గడగడలాడుచుండెను. నగరములోని యాబాలవృద్ధు లీమార్పునకు నంతోషించిరి. బహుస్వప్న సంఖ్యాకుల కిది కంటకముగాఁ గాన్పించినను వీరి నెదుర్కొనునంతటి శక్తి

లేక యుండెను. రాజబంధువులను విద్యానగరమున నుండ నీయక నరసారాయుడు కొందఱను పెనుగొండకును, కొందఱను గుత్తికిని, కొందఱను జంద్రగిరికిని బంపించెను. అంతః పురములోని నౌకరులను దొలగించి వారిస్థానమునఁ గ్రొత్త వారిని నియమించెను.

సాశ్వనరసింహుని పట్టాభిషేకము

తిమ్మరుసుమంత్రి సాశ్వగుండయనారసింహుని పట్టాభి షేకమహోత్సవాహ్వానపత్రికలను రాష్ట్రములోని సామంత నృపతులకు దండనాధులకుఁ బంపించెను. సాళువ నరసింహ భూపాలుడు నరసారాయనికడ నుండి వచ్చిన సందేశమును విని తనవారివిజయమున కానందించుచు నెంతమాత్రమును జాగు సేయక పురోహితులను, మంత్రులను, సేనాపతులను, సామం తులను, రాణులను, పుత్రులను, పరివారజనంబులను వెంటఁ గొని యొకశుభముహూర్తమున నారాయణవనమునుండి బయలుదేరి కొన్నిదినములకు విద్యానగరమునకు వచ్చెను. తన సైన్యాధ్యక్షుడును, వాని మంత్రియగు తిమ్మరుసును పోర జనులతో నెదురుగావచ్చి నగరమునకుఁ గొంపోయి రాజభవన మునం బ్రవేశపెట్టిరి. ఈసాశ్వనరసింహభూపాలుడు విద్యానగర నివాసులకుఁ గ్రొత్తవాఁడుకాఁడు. సాశ్వనరసింహుఁడు విద్యా నగరమునఁ బేరు మోసినవాడే. కావున నితనిఁ బ్రేమించు

వారే యానగరరాజమున సధికసంఖ్య గలవారుండిరి. సాళువ నరసింహభూపతి బలాధ్యుడు, సమర్థుడు, యోగ్యుడు నై నందున సామంతనృపవర్గ మాతనిష్టాభిషేకమహోత్సవమున కామోదించుచు గానుక లంపించిరి. మఱికొందఱు నామహోత్సవమును గన్నలార వీక్షించుటకై తామే యరుదెంచిరి. ఒకశుభమహూర్తమున సాళువనరసింహభూపతి కర్ణాటసామ్రాజ్య షట్టాభిషిక్తుడై మహారాజాధిరాజ, రాజ పరమేశ్వరే త్యాది బిరుదాంఛితుడై వజ్రలెను. అంతటనుండి కర్ణాటసామ్రాజ్యము నరసింహసామ్రాజ్య మని దిగంతములవఱకు బేరుమోసెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యము బలపడియెను. సామంతనృపవర్గము నరసింహసార్వభౌముఁ డన్న భయభక్తులతో నుండెను. దండనాథు రెల్లరును వినయవిధేయులై యుండిరి. ఇట్లు సాళువనరసింహభూపతి శకసంవత్సరము ౧౪౦౮-లో (1486-87) కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడయ్యెను. ఈతని పరిపాలనతో విద్యానగరమునఁ దెలుఁగువారికి బలుకుఁబడి యెక్కువ యయ్యెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యము సంపూర్ణముగా నాంధ్రుల స్వాధీన మయ్యె నని చెప్పవచ్చును. తిమ్మరుసుమంత్రి తన ప్రజను వికసింపఁజేయుకాలము తటస్థించెను. ఇట్లు మనోరథ సిద్ధి బడయు నదృష్టముఁ గాంచిన తిమ్మరుసుమంత్రిని సాళువ నరసింహసార్వభౌముఁడు విడిచిపెట్టి యుండలేదు. అతని ననేక విధముల నత్కరించెను. అతనితో యోజింపక యేకార్యమును

జేయకుండెను. తుఘవనరసరాయనిమంత్రి యనుమాటయె
కాని తిమ్మరుసు విద్యానగరముననుండి రాజకార్యధురంధరుడై
నరసింహ సార్వభౌమునకు సలహాల నందిచ్చుచుఁ బరిపాల
నమునఁ దోడ్పడుచుండెను. ప్రధానమంత్రిత్వపదవిని వహింప
వలసినదని సార్వభౌముఁడు కోరినను తిమ్మరుసు తనకంటె
వృద్ధులై చిరకాలమునుండి యాశ్రయించుకొని భక్తిశ్రద్ధలు
చూపి కొలుచుచున్న మంత్రిపుంగవులను గాదని వయస్సునఁ
చిన్నవాఁ డగుఁదా నాపదవి నపేక్షించుట ఔమకరము గాద
నియు, మిత్రభేదమునకు హేతువగుననియు, దేశశాంతికి భంగ
కర మగుననియు నచ్చఁజెప్పి సామ్రాజ్యముపట్ల సదాసేవాపర
తంత్రుఁడనై యుందునని వాగ్దానము గావించెను. తుఘవ
నరసభూపతియు సార్వభౌముఁడు నాతని బుద్ధికౌశల్యమును
జ్ఞాపించిరి. విద్యానగరమునఁ దిమ్మరుసు ప్రసిద్ధి సర్వత్ర
వ్యాపించెను. ఒకనాఁడు నరసింహసార్వభౌముఁడు తిమ్మర్సు
మంత్రిని బిలువనంపించి యిట్లనియెను.

“తిమ్మనమంత్రి! నీవు కడుబుద్ధిశాలివి. నాకొక్క
కోరికగలదు. అశ్వపతులైన బహుమనీసుల్తానులును, గజపతు
లైన కళింగదేశాధీశ్వరులును మనకుఁ బ్రబలశత్రువులై యు
న్నారు. కర్ణాటరాజ్యాధిష్ఠితుఁడనై నరపతిసార్వభౌముఁడనై
యున్నను అట్టిశత్రువు లస్సద్రాజ్యమునపహరించి ప్రవర్థమాను
లగుచుండఁ జూచుచు నే నెల్లూరకుండఁ గలను. అశ్వపతు

లను గజపతులను గూడఁ గృష్ణకు దిగువభాగమున నుండఁ కుండఁ బాటద్రోల వలయునని దృఢసంకల్పము గలదు. నేనీ శత్రువులనుఁ బాటద్రోలునంతవఱకు నాకు నిద్రాహారముల యం దభిరుచి జనింపదు. దీని జయప్రదముగా నిర్వహించు మార్గము నెదియెసఁ జూపుము.”

తిమ్మరుసు హితబోధ

అందులకుఁ దిమ్మరు సిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. రాజేంద్రా! అశ్వపతులు గజపతులు మనకు శత్రువులుగ నున్నమాట సత్యము. వారలను జయించుట కష్టసాధ్యము. అశ్వపతుల కాశ్వీక సైన్యము మెండుగాఁగలదు. పూర్వకాల మున సైన్యము, రథములు, గజములు అశ్వపతులు, పదాతులను నాలుగుభాగములుగానుండి ‘చతురంగ’ మ్మను సంజ్ఞ కలిగి యుండెను. ఆకాలమునందు రథబలమె శ్రేష్ఠ మైనదిగా నెంచబడియె. రథకులకు, అతిరథుఁడు, మహారథుఁడు, సమ రథుఁడు, అర్ధరథుఁడు ననుబిరుదము లుండెను. రథబలమింతకుఁ బూర్వమె సేనాంగములో నశించి తక్కినవి మూడుమాత్రమె నిలిచి యున్నవి. కళింగదేశమునం దరణ్యములు మెండుగా నుండుటచేతను నాయరణ్యములలో గజములు విస్తారముగా నుండుటచేతను కళింగదేశాధిపతులకు గజబల మధికముగా నుండుచు వచ్చెను. అందువలన వారలకు గజపతు లనుబిరుదు నామము గలిగినది. అరబ్బీపారశీక సింధుదేశములందు గుఱ్ఱము

లధికముగా నభివృద్ధి యగుచున్నవి. ఈదేశములు మహమ్మదీయాక్రాంతములై వారలచే బరిపాలింపఁబడు చుండుట చేత వారలకు నశ్వపతులనుబిరుదు వచ్చినది. పదాతి సైన్యము మన కెక్కువగా నుండుటచేత మనకు నరపతు లనుబిరుదము వచ్చినది. అశ్వపతులను జయించుటకు మన కాశ్వీక సైన్యము మెండుగా నుండవలయును. గజపతులను జయించుటకు గజ సైన్యము మెండుగా నుండవలయును. బహమనీసుల్తానుకన్న మీర లై శ్వర్యవంతులు. బహమనీసుల్తానుకన్న మన మధికమైన వెల యిచ్చినపక్షమున మనకే విక్రయింతురు. పోర్చుగీసు వర్తకులమూలమున మన మీకార్యమును నిర్వహించుకొన వచ్చును. ఆశ్వీక సైన్యమును మనము బలపఱచుకొనుపర్యంతము బహమనీసుల్తానుపై దండయాత్ర సలుపరాదు. అతఁడు దండెత్తివచ్చిన మనము నిలిచి పోరాడవచ్చును. కాని మనము మాత్రము దండెత్తిపోరాదు. అశ్వబలమును సమకూర్చుకొని యశ్వపతులను జయించిన పిమ్మట గజపతులను జయింపవలయును. అంతపర్యంతము మన మోషికవహించి యశ్వబలమును గజబలమునుగూడ పెంపుచేసికొనుచుండుట శ్రేయమని నాయభిప్రాయము. అశ్వములను సంపాదించుటకై ధనమును గుప్పింపవలయును.”

తిమ్మరుసుచే నిట్లు ప్రేరేపింపఁబడి నరసింహమహారాజేంద్రుఁడు అరబ్బీదేశమునుండియు, పారశీకదేశమునుండియు సుత్తమాశ్వములను బెక్కింటిని దెప్పించుటకై బ్రతికొనవైనను

చచ్చినవై నను మూడుగుఱ్ఱములకు వేయివరహాలచొప్పున నిచ్చుటకుఁ బ్రారంభించినందున మూరులను మహమ్మదీయ వర్తకులును, పోర్చుగీసువర్తకులు సత్వములను గొనివచ్చి, సాశ్వతరసింహారాయని కమ్మి ధనవంతు లగుచుండిరి. తన కొఱకై తెచ్చిన గుఱ్ఱములు సముద్రముమీఁదఁ జచ్చినను వానితోఁకలను జెచ్చినహతమున ధన మొనంగు చున్నందున వర్తకు లావ్యాపారమును విడువక సాగించుచుండిరి. అందు వలన స్వల్పకాలములో నరసింహుని యశ్వబలము శత్రుజన భయంకర మయ్యెను. ఇట్లు సాశ్వతరసింహభూపతి జీవచ్ఛవముగా నుండి కనుకుచున్న రాష్ట్రమున నుత్సాహక్రియా శక్తుల స్వసామర్థ్యముచే నెల్లెడలఁ బురికొల్పి పునర్జీవనము గల్పించి శత్రుభయంకరుడై ప్రజాపాలనముఁ జేయుచుండుట చేతఁ దురుష్కులును విదేశీయులగు పోర్చుగీసువారును, కర్ణాటరాజ్యమును 'నరసింగనిరాజ్య' మనియె వ్యవహరించిరి. తురుష్కులనుండి రాచూరుదుర్గమును గజపతులనుండి యుదయగిరిరాజ్యమును వశపఱచుకొనవలయునని యుత్సాహపడు చుండెను. గాని విధివశంబున నాకోరిక లీరిక లెత్తకముందే స్వర్గస్థుడగుట సంభవించెను. ఇతఁడిసార్వభౌమపదవికి వచ్చిన తరువాత నెక్కువకాలము పరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టదు. ఇతఁడు తనమరణకాలమునందుఁ దనపెద్దకుమారుని రాజును జేసి యతఁడు బాలుఁ డగుటచే నైన్యాధ్యక్షుడైన నరస రాజును గార్యకర్తనుగా నియమించెను.

తృతీయ ప్రకరణము.

ఇమ్మిడి నరసింహరాయడు.

సాశ్వతరసింహరాయడు స్వగర్భుడై చవెచుక నతని
 ప్పెక్కుమారు', గాలుని తిమ్మరాయని బట్టాభిషిక్తుని గావించి
 తుళువనరసరాజు ననుస్థాపించి రాజ్యభారధురంధరుడై తిమ్మరుసు
 మంత్రి సాహాయ్యంబున శత్రులను సేయుచుండును. నర
 సింహసామ్రాజ్యమున నిష్ఠాధిపతియును బొంది చరసరా
 యుడు తానే రాజ్యదక్రమును నడిపించుటకు నాచి నహింప
 జాలక యొకదళవాయి నరసింహరాయనిపై నొకయక్షవాదు
 గల్పింపవలెంచి రహస్యముగా గౌరరాజును జంపించెను. తుళువ
 నరసరాజే రాజుగ్రోహియై రాజ్యావహరణ నిమిత్తము బాల
 రాజును చంపించెనని ప్రజలు చెప్పుకొనుచు నరసరాజును
 ద్వేషించునట్లుగా జేసినవాని కడటతంత్రమునకు బ్రతిహతి
 నాలోచింపు మని తిమ్మరుసును వేడెను. “ప్రభువర్యా! శత్రు
 వును సాధించుపని తరువాత చూచుకొందము. ముందుగా
 సాశ్వతరసింహభూపాలుని ద్వితీయపుత్రుని ఇమ్మడి నరసింహ
 రాయుడనుపేరుతో బట్టాభిషిక్తునిగావించి యపనిందఁ బాపి
 కొను” మని తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రబోధింపగా నతఁ డట్లు
 గావించి యపనిందఁ బోగొట్టుకొని జనరంజకుఁ డయ్యెను.
 తన ప్రయత్నమంతయు నీకార్యముమూలముగా విఫలమైనం

దున నాదళవాయి విచారించుచు, తుళువ నరసరాయని మఱింత ద్వేషించుచు నపకారము సలుప నిశ్చయించి ఇమ్మడి నరసింహరాయని ప్రేమను క్రమముగా సంపాదించి యాతనిఁ దన కనుకూలుని గావించుకొని తుళువ నరసరాయని, తిమ్మరుసును, సాగవంతులకై ప్రయత్నించు చుండెను. తిమ్మరుసు మంత్రి చారులవలన వాని దుష్కర్మమును జెప్పిసికొని నరసరాయనితో నిట్లనియె.” వీరాగ్రోణి ! వీడు మనకు శత్రునై బాలుడైన మహారాజు నాకర్పించి యాతనితోఁ జెలిమి గావించుకొని మన వినాశమునకై ప్రయత్నించుచున్నాడు. భ్రాతృహంతకుడైన వీనిని జేరఁదీసి యిమ్మడి నరసింహరాయణుడు గౌరవించుచున్నాడు. దీని నేమి యుక్తము కలుగునో యీబాలరాజు గుర్తెఱుంగక యున్నాడు. నిష్కారణముగా దనయన్నను జంపించినవాడు తన్నుఁ జంపింపక మానునా ! ఇతని చౌర్యాగ్ర్య మేమని చెప్పవచ్చును ?- మన ముపేక్షించి యున్న కడుమున సామ్రాజ్యమునకు ముప్పు వాటిల్లును. ఈద్రోహియైన దళవాయిని బలివినైన మాయోచాయమునైన గడతేర్చినఁగాని నీకును, నాకును, సామ్రాజ్యమునకును డేమియు లేదు. కావున ముందుగా నేను బాలరాజును మందలించి హితబోధ గావించి చూచెదను. అతఁడు వినకున్న జరుపఁదగిన కార్యమునుగూర్చి తరువాత యోజిత’ మని చెప్పి యాతని సమ్మతిగైకొని తిమ్మరుసుమంత్రి యొకనాడు మహారాజు సన్నిధానమునకు బోయి యిట్లు హితబోధ గావించెను.

“రాజేంద్రా ! ఈ సామ్రాజ్యమునకై మీతండ్రియును నైన్యాధ్యక్షుడైన సరసరాయుడును పొందినశ్రమ యింతింత గాదు. మీతండ్రియెడగల భక్తివిశ్వాసములచేత తుభువ సరస రాయుడెప్పుడును మీతండ్రికి కుడిభుజముగా నుండి యీ సామ్రాజ్యసంపాదనమునందు దోడ్పడి ప్రతిపక్షులనుక్కడంచి యీ మహాసామ్రాజ్యమునకంతకుఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించి ప్రతిభ గాంచినవాడు గాని నామాన్యుడు గాడు. మీతండ్రి స్వర్గస్థుడైనను మీతండ్రి యభీష్టము ప్రకారము మీయన్నను బట్టాభిషిక్తుని గావించి సమస్త రాజ్యభార ధురంధరుడై ప్రజాపాలనము సేయుచుండ సహింపజాలక దుర్మార్గుడై నీ హితుడైన దళవాయి వానిని రహస్యముగా జంపించెను. ఈ యపనింద దనపైఁ బడెనని విచారించి సరసరాయుడు స్వామిగ్రోహి కాడు గావున నిన్ను బట్టాభిషిక్తుని గావించి నీచేతఁ బరిపాలనము సేయించుచున్నాడు. దీనిని నీవు విస్మరించి భ్రాతృహంతకుడైన యా దుర్మార్గునితో మైత్రి నెఱపుచు కృతఘ్నుడవై సరసరాయనికిని నాకును నపకారముఁ జేయఁ జూచు చున్నాడవు. నీవు బాలుడవు. లోకవృత్త మెఱుంగనివాడవు. నీచులను జేరదీసి మైత్రి నెఱపుదువేని తుదను సామ్రాజ్యమును, ప్రాణములనుగూడ గోలుబోవలసి వచ్చును. కావున నాప్రార్థనమును మన్నించి దుర్మార్గులతోడ సహవాసమును మానుము. ముఖ్యముగా భ్రాతృహంతకుడైన యా దళవాయినిఁ చెఱబట్టి యుంచుట యొండె, దేశమునుండి

వెడలనడచుటయొండెచేయుట నీకు శ్రేయోదాయకము. నీయొక్కయు, సామ్రాజ్యముయొక్కయు శ్రేయస్సును గోరి నిర్భయముగాఁ బలుకు చున్నాడను.”

ఇట్లు తిమ్మరుసుమంత్రి సాహసించి హితోపదేశము చేసి నప్పుడు మానము వహించి యూరకుండెను గాని బాలరాజు ప్రత్యుత్తర మీయఁ డయ్యెను. అంత తిమ్మరుసుమంత్రి బాల రాజునొద్ద సెలవుగైకొని నరసరాయనికడ కేటెంచి బాలరాజు మాధ్యము నెఱింగించి కలుగనున్న ప్రమాదమునుగూర్చి ముచ్చటించి యాదళవాయినిఁ బట్టుకొని సహరించుట కర్తవ్య మని చెప్పి యందులకుఁ దగినమార్గమును సూచించెను. అతని హితోపదేశమును శిరసావహించి నరసరాయఁ డేదోమిష కల్పించుకొని తిమ్మరుసుతోఁగూడ పెనుగొండకుఁబోయి, అధిక సైన్యమును గూర్చుకొని రహస్యముగా విద్యానగరమునకు వచ్చి ముట్టడించి భ్రాతృహంతకుఁ డైనదళవాయిని శిక్షింతువా లేక రాజ్యము విడిచెదవా యని బాలరాజునకు కబురు పంపెను. ఇట్లు దృఢనిశ్చయంఁడై తుభువ నరసరాయఁ డై దాఱు దిన ములు ముట్టడి వేసి విడువకయుండ బాలరాజు భయపడి యింకఁ గార్యము మించునని వెంటనే యాదళవాయిని భంపించి వాని తలను నరసరాయనికడకుఁ బంపెను. అప్పుడు నరసరాయఁడు ముట్టడిని మాని యంతఃపురమునకు బోయి యా బాలరాజును సందర్శించి యింక నెన్నఁడు నిట్టికార్యములఁ జేయకుమని మంద లించి యాతని నచ్చట నుంచక వేటొక దుర్గమునకుఁ బంపి

యాతని సంరక్షణార్థము కొంతసైన్యమును నిలపి పేరున కిమ్మడి నరసింహరాయుడే రాజేంద్రుడైనను వ్యవహారమున మాత్రము తుళువనరసరాయుడే మహారాజేంద్రుడైనను రాజ్యభార ధురంధరుడై ప్రవర్తిలెను. అతనియాజ్ఞ సామ్రాజ్యమునం దంతట నమోఘముగా నిర్వర్తిలు చుండెను. అత్యధిక ప్రతిభా వంతుడైన సాళువతిమ్మనామాత్యుడు మహాప్రభానియై రాజ్య తంత్రమును నడుపుచుండఁ దుళువనరసరాయునికీర్తి జగద్వాప్త మగుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్ర సామ్రాజ్యమున కంతకు మూలస్థంభ మయ్యెను. ఎవ్వనిపలుకు సామ్రాజ్యమున నప్రతి హతమై ప్రవర్తించు చుండెనని ప్రశ్నించితిమేని తిమ్మరుసునే మొదట చెప్పవలయును. మహారాజులు, మండలేశ్వరులును, మంత్రులు సేనానలు మొదలగువారెల్లరు నాతని యాజ్ఞ బద్ధులై ప్రవర్తించుచుండిరనఁ దక్కినవారిసంగతి చెప్పనేల?

తురుష్కుల జయించుట.

విజాపురసుల్తానగు ఆదిల్షాహా ప్రత్యర్థియగు కాశిం బరీదు తన ప్రతిపక్షిని జయించుటకై తనకు సాహాయ్యము చేయవలసినదని నరసరాయునిఁ బ్రార్థించెను. అతఁడు తిమ్మ రుసుతో నాలోచింపగా నాశ్చర్యమయ్యెను. “విజాపురసుల్తాను మనకు శత్రువు, కాశింబరీదును మనకు శత్రువు. మనకు శత్రువులుగ నుండువారు తమలోదాము పోరాడునపుడు మన మొక

పక్షమున జేరి రెండవపక్షము నోడించితిమేమి మొదటిపక్షము వారు మనకు సులభసాధ్యులగుదురు. శత్రువులను జయించుట కిదియొక మార్గము. మఱియు వారిలోవారి కైకమత్యము కలుగకుండ వారిలో వారికి మనస్పర్థలను గలిగించు చుండ వలయును. అందువలన వారిబలము తగ్గిపోయి సులభసాధ్యులగుచుందురు. ఇది యొకవిధమైన రాజనీతి. కాశింబరీదు మన సాహాయ్యము నపేక్షించెను. గావున మనము చేయు సాహాయ్యము మనకే లాభించునదిగా నుండవలయును. కనుక కృష్ణా తుంగభద్రదానదుల నడుమ నుండుదేశము అనగా ముదిగల్లు రాచూరు దుర్గముల మనమాక్రమించుకొందుము. అని చెప్పి కాశింబరీదునకు వర్తమానముచేసి కొంతసైన్యమును బంపించి యా దుర్గములను వానిచుట్టు నుండుదేశము మాక్రమించుకొని యెను. ఆదిల్ షాహ యేమియుఁ జేయజాలక కొంతకాల మూర కుండవలసినవాడయ్యెను.

కోనేరినాథుని దుండగము.

సాళువనరసింహభూపాలుని కాలముననే సాళువ తిరు మలభూపాలునికిఁ బిమ్మట మహామండలేశ్వరుఁ డైన కోనేరి నాథుఁడు తిరుచునాపల్లి మండలమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడి ప్రజాపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు శైవుఁ డైనందున జంబుకేశ్వరాలయమునకుఁ బక్షపాతము గలిగి శ్రీరంగము లోని రంగనాథుని యాలయధర్మకర్తలను నానావిధముల

బాధింపఁగా వార లీతనిబాధ పడలేక గోపురము పైనుండిపడి ప్రాణత్యాగమును గూడఁ జేసికొనిరట! ఈ సమాచారము తిమ్మరుసునకుఁ దెలియవచ్చెను. తిమ్మరుసుమంత్రి శైవవైష్ణవ మతములయందు సమబుద్ధి గల స్మార్తుఁ డగుటచేత కోనేరి నాథుని దుండగములను నివర్తింపఁజేయుట శ్రేయోదాయక మని నరసరాయనిఁ బ్రేరేపించెను. అతఁడు నాగమనాయని, కుమార నరసరాయని (వీరనరసింహరాయలు) వెంట నిడికొని కీరుచున్నాల్లి మండలమునకుఁ బోయినపుడు కోనేరినాథుఁ డీ సమాచారముఁ దెలిసికొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని వీరి నెదురొ, ని ఘోర సంగ్రామము సలిపెను. తుళ్ళవనరస రాజు కోనేరినాథుని రణరంగమున నోడించి సంహరించెను. అంతట నరసరాజు నాగమనాయకుఁడు కుమారనరసనాయకుఁడు శ్రీరంగమునకుబోయి రంగనాథుని సందర్శించి భక్తి యుక్తముగ నా దేవునకు భూదానములను బెక్కులను గావించిరి. కోనేరినాథునకు భయపడి స్వగృహములను విడిచి పాటిపోయిన వైష్ణవస్వాముల కభయమొసంగి స్వస్థానమునకు రప్పించి యుత్సాహముఁ గల్పించిరి.

బహమనీరాజ్య విభాగములు.

అవత్రపరాక్రముడై అరాతిజనభయంకరుడై ఇమ్మడి నరసింగరాయని దూరముగాఁ గూరుచుండఁబెట్టి తానే సార్వ భౌముడై నట్లుగా సామంతపృథ్వీవర్గముచే మొక్కులను బడయు

చున్న తుఘవనరసింగరాయఁడు తనకు వశ్యుడై కర్ణాట సామ్రాజ్యనిర్వహణభారము నంతయుఁ దన్నపై బెట్టినందున సాఘవతిమ్మనామాత్యచూడామణి యీ మహాసామ్రాజ్యతంత్రమును బ్రజానురంజకముగ నడుపుచు, స్థిరముగ నిలుచు మార్గము నాలోచింపు చుండెను. అదివఱకు హైందవసామ్రాజ్యమునకు ప్రతిస్పర్థముగ వర్ధిల్లుచున్న బహమనీ సామ్రాజ్యము స్వప్రయోజనపరులైన సుబాదారులకుఁ జిక్కి యన్యోన్య వైషమ్యములమూలమున నైదువిభాగములుగా విడిపోయెను.

(౧) బరీద్ షాహి. ఇది కాసింబరీద్ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని బేదర్ లేక బెడందకోట. (౨) ఇమాంషాహి. ఇది వరాడ్ దేశములోనిది. ఫత్తేఉల్లా ఇమాంషాహి అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని గావిల్ గడము. (3) నిజాం షాహి ఇది అహమ్మద్ షాహి అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని అహమ్మదునగరము. (౪) ఆదిల్ షాహి ఇది యూసుఫ్ ఆదిల్ షాహు అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని విజాపురము. (5) కుల్చే షాహి. ఇది కూలికుతుమ్బాహి అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని గోలకొండ.* బహమనీ రాజ్యమిట్లు విభాగమై బలహీనమగుటకూడ తిమ్మరుసు చేయు ప్రయత్నములకుఁ దోడ్పడి జయప్రదములగుట కవకాశమిచ్చు

* ఈ గోలకొండ రాజ్యము బహమనీరాజ్యమునుండి శ్రీ. శ. ౧౫౧౨ సంవత్సరమున విడిపోయెను. తక్కిన వన్నియు శ్రీ. శ. ౧౫౮౨ లోసరినే స్వతంత్రమును బ్రకటించి సరిపాలింపబడుచుండినవి.

చుండెను. మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుడైన తిమ్మరుసు శత్రురాజ్యములలో నన్యోన్యము మైత్రి లేకుండునట్లు ప్రయత్నించుచుఁ దనసామ్రాజ్యమునందలి సామంతప్రభువర్గమునను, సేనాధిపతి వర్గమునను, మనస్పర్థలు జనించి సామ్రాజ్యవినాశ హేతువులు గాకుండ వేయికన్నులతో జూచుచు హైందవసామ్రాజ్యమును వీక్షింపుచుండెను. కాని దైన మెల్లకాల మనుకూలుడై యొక్కరీతి నుండుట యసంభవము.

అదిల్ షాహు పరిచేదనము.

విజాపూరరాజ్యమునకును విజయనగర సామ్రాజ్యమునకును నడుమ రాచూరుమండలము గలదు. ఈ భూభాగము కృష్ణానదికిని తుంగభద్రానదికిని నడుమ బలాఢ్యములైన ముదిగల్లు రాచూరుగర్జుములచే నలంకరింపఁబడి యుండెను. ఇది సామ్రాజ్యరక్షకత్వమునకై కవచముభంగి నుండుటచేత బహుమనీ సుల్తాను దీని నెప్పుడును స్వాధీనములో నుంచుకొనవలయునని ప్రయత్నించుచుండెను. అట్లే విజయనగరసామ్రాజ్య సార్వభౌముఁడును స్వాధీనములో నుంచుకొనవలయు ననియే ప్రయత్నించుచుండెను. ప్రస్తుత మియ్యది విజయనగరాధీశ్వరునిచే నాక్రమింపఁబడియెనని యిదివఱకుఁ జెప్పి యున్నాఁడను. ఇంత ప్రముఖమైన భూభాగము శత్రువు లాక్రమించినందులకుఁ బరితపింపుచు విజాపూరసుల్తాను తన వజీర్లతో నిట్లు పలికెను.

“ముదిగల్లు, రాచూరుదుర్గములు మనరాజ్యమున
కాయస్థానములని మీరెఱుంగుదురు. అట్టి యాయుస్థానము
లను మనశత్రువు లాక్రమించి విజృంభించుచున్నారు. మఱియు
హైందవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరనీతికరణకుశలుం డగు తిమ్మరుసు
మంత్రి నేడు గాకున్న తేపైనను విజాపురరాజ్యమును తుద
ముట్టింపఁగలఁడు. అతఁడు బ్రాహ్మణమంత్రి; మహారాజ్య
తంత్రజ్ఞుఁడు; అప్రతిమానప్రతిభాశాలి. అతనితో సాటి వచ్చు
వాఁడు విజాపురరాజ్యమునం గానరాఁడు. నే నెవ్వనికి భయ
పడువాఁడను గాను కాని వాని కొక్కనికే భయపడవలసి
వచ్చుచున్నది. ఇంక మన ముపేక్షించుట ప్రమాదహేతువు.
ఎట్లయిన నాదుర్గములను స్వాధీనపఱచుకొన్నఁ గాని నాకు
నిద్దుర పట్టదు. ఈ యపకీర్తి బాపుకొన్నఁగాని దక్షిణహిందూ
స్థానమునఁ దురుష్కరాజ్యములకుం గలప్రతిష్ఠ ఖీణమైపోవును.”

అని నొవ్వఁబలికి దండయాత్రకు సైన్యముల సన్నద్ధము
చేయవలసిన దని యుత్తరు వొసంగెను. అతనియాజ్ఞను సిరసావ
హించి యావజీర్లు సైన్యాధిపతులకుఁ దెలియఁ జేసిరి. తుఘ్ల
నరసరాయఁడు రాజద్రోహులనడంచుటకై దక్షిణ దేశమునకుఁ
బోయిససనుయమున విజాపురసుల్తాను రాచూరుమండలముపై
దండెత్తి వచ్చెను. అయినను తిమ్మరుసుమంత్రి యూరకుండక
యాసుల్తాను నెమర్చొని తఱుముటకై నరసరాయని సోదరుఁ
డగు తిమ్మనాయకుని నియమించెను. * అతఁడు కొంత సైన్య

* హేమరాజు బాలరాజును వెంట నిడుకొని యుద్ధము చేసెననియు, హేమ
రాజు సాటిపోయె ననియు, బాలరాజు గాయముల నొంది మార్గమధ్యమునందుఁ

మును వెంటబెట్టుకొని బోయి తుంగభద్రానదిని దాటి యస
హాయశూరుడై తురుష్కుసైన్యముల నెదిరించి దోర్దర్ప
మును జూపి కొంతతడవు పోరాడఁ గలిగి దురుష్కుసైన్యమును
గొంతవఱకు నాశము గావించెను. గాని సుల్తానా యవమాన
మును ధరింపజాలక నేచలం బురికొల్పుకొని స్థిరచిత్తుడై
రచారంగమున నిలిచి సమరము నలుప తిమ్మనాయకుఁడు శత్రు
సైన్య మధిక మగుటఁ గాంచి పోరాడఁ జాలక తన సైన్యము
లను మరియొకచోని రాజధానికి వచ్చెను. ఆదిల్షాహా విజయ
నగరరాజధానిపై దండెత్తి రాఁగలసమర్థుఁడు గాకుండు
టచే సంతటితోఁ దృప్తికొంది ముదిగిల్లు రాచూరుదుర్గము
లను గైకొనియెను. తిమ్మరుసు సామ్రాజ్యమున రాజ్యాంగ

జనిపోయె ననియు, పెరిస్తా వ్రాసెనుగాని హేమరాజును నరసరాయఁడనియు, బాల
రాజును ఇమ్మడి నరసింహరాయఁ డనియుఁ గొందఱు చరిత్రకారు లాహించు
చున్నారు. వారియూహలు సరియైనవి కావు. ఎందుకన, ఇమ్మడి నరసింగరాయలు
క్రీ. శ. ౧౫౦౫ వఱకు బ్రతికియున్నట్లు శాసనములు గన్పట్టుచున్నవి. (ఎఫ్.గ్రాఫికా
ఇండియాకాసంపుటము. 7-నం 8 రు శాసనము జూచుఁడు). హేమరాజునుపేరు
తిమ్మరాజునుపేరునకు సంబంధించినది కాని నరసరా జనుపేరునకు పోలికగలిగినది
కాదు. ఇంతయగాక యీ యుద్ధము క్రీ. శ. ౧౫౩౦-వ సంవత్సరమున జరిగినట్లు
పెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు. ఆ సంవత్సరమున నరసరాజు దివ్యక్షేత్రయాత్రార్థము
దక్షిణదేశమునకుఁ బోయినట్లును, తిరుచినాపల్లి మండలేశ్వరుడైన కోనేరినాథు
నితోఁ బోరాడి జయించినట్లును, కోనేరినాథుఁడు యుద్ధములో మృతినొందినట్లును
అశ్వతరాయాధ్యుడయ మనుసంస్మృతకావ్యమువలన విదితమగు చున్నది. కావున
పెరిస్తా వ్రాసిన దంతయు సత్యము కాదు. ఆదిల్షాహాతో యుద్ధము చేసి యోడి
పోయినది నరసరాయఁడు కాదు. అతఁడు నరసరాయని పోదరుఁడగు తిమ్మరా
యఁడై యుండవలయు ననుట యథార్థమునకు దూరమైన విషయము కాదు.

సంస్కరణములను గావింపవలసి యుండెను. రాజ్యాంగమును బలపఱచుకొన్నఁ గాని తురుష్కులతోఁ జైరముఁ బెట్టుకొని సాధించుటకు బ్రయత్నించుట యుత్తమపద్ధతి కాదని యూహించి సైన్యాధిపతులు ప్రోత్సహించినను తురుష్కుల నుద్రేకింపజేయు మార్గములపొంతఁ బోక యాయవమానమును సహించి యూరకుండెను. విజయనగరమున కుత్తరపుదిక్కున శిథిలములై యున్న ప్రాకారములను దుర్గములను బలపఱచెను. ఎన్నిదినములు ముట్టడించినను శత్రువుల కభేద్యమై యుండు నట్లు చేసెను. నగరరక్షకసైన్యమును పెంపు గావించెను. బొక్కసము ధనముచే నింపు చుండెను. ప్రతిసంవత్సరమును గజబలమును, హయబలమును కొంచెముగనో ఎక్కువగనో చేర్చు చుండెను. సామ్రాజ్యమున దన కనుఁగూలురెవ్వరో, ప్రతికూలు రెవ్వరో తెలిసికొని ప్రతిఁగూలురను, నేర్పరితనముచే వశపఱచుకొను చుండెను. అదిల్షాహా తనకు జయము గలిగినందులకు నెంతసంతోషించినను, ఎప్పుడైనను తిమ్మరుసు మంత్రి తనరాజ్యమునకు ముప్పు దేగలడని దృఢముగా విశ్వసించినవాఁడు గావునఁ దరువాత నతఁడు తిమ్మరుసుతో నొడంబడిక జేసికొనియెను. ఇట్లుభయరాజ్యములవారు గొంత కాలము మైత్రి గలిగియుండిరి.

చతుర్థ ప్రకరణము

రాజకుటుంబ సంరక్షణభారము

రాజకుటుంబ సంరక్షణభారము

ఇట్వైకువంశవార్ధిచంద్రుఁ డగు దశరథమహారాజునకు
కౌసల్యా సుమిత్రా కై కేయిలవలెఁ దుభువ నరసింహరాయ
నికి 'తిప్పాంబ, నాగాంబ, ఓబాంబ' లను మూవురు భార్య
లుండిరి. నరసింహరాయనికి తిప్పాంబయందు వీరనరసింహదేవ
రాయఁడును, నాగాంబయందు కృష్ణదేవరాయఁడును, ఓబాం
బికయందు అచ్చుతదేవరాయఁడును, రంగరాయఁడునను కుమా
రులు నల్వరు జనించిరి. ఎట్లునామాజ్య భారవసంతయుఁ
దిమ్మరుసుమంత్రిపై నుంచి ప్రవర్తించెనో, అట్లే నరసింహదేవ
రాయఁడు స్వకుటుంబరక్షణ భారమును గూడ నాతనిపై నే
యించెను. నామాజ్యసంరక్షణభార మెంతకష్టప్రద మైనదో
రాజకుటుంబసంరక్షణభార మంత కష్టప్రదమైనది. ముగ్గురు
భార్యలను గట్టుకొని దశరథుఁ డెట్లు బాధపడియెనో యట్లే
నరసింహదేవరాయఁడును ముగ్గురుభార్యలను గట్టుకొని బాధ
పడుచుండెను. ప్రణయినుల ప్రణయకోపము మూలమున సంభ
వించెడి కలహములను నివర్తింపజేయు సందర్భమున నరసింహ
దేవరాయనికి హితవిధానములఁ గఱవవలసినవాఁడు తిమ్మరుసు
గాక సమర్థుడగు మంత్రి మఱియొకఁడు లేడు. ఇట్లుగుట
దుర్భరమైన రాజకుటుంబరక్షణభారము బ్రాహ్మణమంత్రిపై

నిడుటకు గారణమైనది. ఇట్టి కార్యనిర్వాహకత్వమున నరసింహభూపాలవర్యుడు తిమ్మరుసుమంత్రినిగాక మఱియెవ్వని నైన నియోగించి యుండెనేని సామ్రాజ్యమునే కోల్పోయి యుండును. ఇట్టి యాధిపత్యమును వహించి తిమ్మరుసు తనప్రజ్ఞా విశేషముచేత సంతఃపురమందిరమున మహాపద్రవము లేవియు సంభవింపకుండఁ గాపాడుకొనుచు వచ్చెను. ఏ మంత్రి యెట్టి బుద్ధి కలవాడో, ఏ సేనాధిపతి యెట్టి స్వభావము కలవాడో, ఏ మాండలికప్రతినిధి యెట్టి నై సర్గికగుణము కలవాడో, ఏ సామంతస్థపతి యెట్టితలంపు గలవాడో సామ్రాజ్యమున నెల్ల వారి గుణశీలవృత్తములను దెలిసినవాడు తిమ్మరుసు మంత్రి. మఱియు రాజాంతఃపుర మందిరమున సేవకావృత్తి నున్న దాసదావీ జనంబుల గుణశీలవృత్తములఁ జక్క-గ్రహించినవాడు తిమ్మరుసుమంత్రి. ఇంతియగాక యంతఃపుర మందిరముల నివసించు రాజబంధువు లందఱు నెట్టివాఁ యీతఁ డెఱుంగును. ఈ మహాపురుషుడు చేయుకార్యములకు సామ్రాజ్యాధిపతి యెన్నఁడు నడ్డము రాఁదని యెల్లవారు నెఱుంగుదురు. అందుచే మహాధికారియైననేమి, సామాన్యాధికారి యైననేమి, మహారాజైననేమి, మహారాజబంధువుడైననేమి, అధికారియైననేమి, అనధికారి యైననేమి, పట్టపురాణి యైననేమి, దాసీయువతి యైననేమి, తిమ్మరుసాజ్ఞ యన గడగడలాడుచు విధేయులై వర్తించు చుండిరి. అంతఃపురమందిరములలో నెంతరహస్యముగా నెట్టికార్యము జరిగినను తిమ్మ

దును చెవిని బడక మానదు. ఇట్లునుటవలన నంతఃపురమందీరములఁ గాని సామ్రాజ్యమునఁగాని యీతనికిఁ బ్రతిపక్షులు లేరని గాని యీతఁడు తలపెట్టుకార్యములకుఁ బ్రతివిధానములఁ బన్ని విఘాతము చేయఁజూచువారు లేరని కాని చెప్ప సాహసింపరాదు. ప్రథమకర్ణాటరాజవంశమును సముద్ధరింపవలయునని తత్పక్షపాతులై సమయ ముపేక్షించి వేచియున్నవారు గొందఱు గలరు. ఈ మహాసామ్రాజ్యమునకు సాళువనరసింహభూపతి సంతతియే యాధిపత్యము వహింపవలసిన వారుగాని యన్యులు కారని యిమ్ముడి నరసింహరాయలను వజ్రసింహానారూఢుని గావించి సామ్రాజ్యమును సాశ్వరాజవంశమునకే నిలుపువలయునని ప్రయత్నించువారు గొందఱు గలరు. అనేక కారణములచే న్నిట్టి మహాపదవిని వహించి సమస్తసామ్రాజ్యాధికారధూర్వహుడై ప్రవర్తించెడి తిమ్మరుసునెడఁ గెవల మనూచూపిశాచగ్రస్తులై ప్రతిపక్షులుగా నుండెడివారు మఱికొందఱుగలరు. వీరెల్లరును తిమ్మరుసునెడఁ గలభక్తిచే విధేయులై యుండిరని తలంపరాదు. అత్యధికమైన ప్రతిభయు అప్రతిమానమైన ప్రజ్ఞయు అత్యద్భుతమైన మేధాశక్తియు అకళంకమైన సామ్రాజ్యభక్తియు అత్యనురూపమానమైన సమర్థతయు, అప్రతిబద్ధమైన యాజ్ఞయు, వీనిమించిన యశాదార్యమును, ఔత్రమును, బ్రహ్మశ్రేణుస్సను ప్రతిపక్షుల భయకంపితులను జేయఁగా వారెల్లరును తిమ్మరుసు ననువర్తించువారైరి. సాశ్వనరసింహభూపాలుని పుత్రుడైన యిమ్ముడి నరసింహరాయని

పెనుగొండ రాజ్యమున కధిపతిని గావించి వానిని వానికుటుంబమును పెనుగొండదుర్గమున నుండునటులు నియమించెను. ప్రథమకర్ణాటరాజవంశమునఁడఁ పక్షపాతము గలవారి కెవ్వరికిని విద్యానగరమున గొప్పపదవు లేవియు నొసంగియుండలేదు. కర్ణాటకులవలన నేవిధమైన యుపద్రవమును మూడకుండ వారిలో సమర్థులై యిష్టులుగా నున్నవారికి గొప్పపదవుల నిచ్చి కర్ణాటప్రజల మెప్పునుగూడఁ గాంచుచుఁ గర్ణాటకులకుఁ దెలుగువారికి నై మనస్యములు పెరుగకుండఁ జూచుకొనుచుండెను. కర్ణాటదేశమునఁ దెలుగువారికిని, తెనుగుదేశమునఁ గర్ణాటకులకు నధికారపదవు లొసంగుచుండెను. తనకు నలువది యేండ్లు నిండకపూర్వమే మహామాత్యపదవిని బొంది మహాకర్ణాటరాజ్యచక్రమును జేతబట్టుకొని విదేశీయరాజ్యతంత్రజ్ఞులు సయితముఁ “జే” యని ప్రస్తుతింప హస్తనైపుణ్యము వన్నె కెక్కునట్లుగా గిరగిర దిప్పుచుండెను.

తిప్పాంబ కొటిల్యము.

ఏమి హేతువుచేతనో చెప్పుబాలము కాని నరసింహదేవరాయఁడు తిప్పాంబకంటెను నాగాంబికయం దెక్కువ ప్రేమమును జూపుచుండెను. దీనివలన తిప్పాంబకు నాగాంబికయందనూయ జనించెను. తిప్పాంబకుమారుడైన వీరనరసింహదేవరాయఁడు నాగాంబకుమారుడైన కృష్ణదేవరాయసికంటెను వయస్సునఁ బెద్దవాఁడు. తిమ్మరుసుమంత్రినే నాగాంబికాపుత్రుఁ

డైన శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి విద్యాగురువుగా నరసింహదేవరాయఁడు నియమించెను. తనపుత్రులలో నమస్తనిధముల గృష్ణదేవరాయఁడే సుభగుం డని తన సమ్ముఖమునఁ బలుమాటలు తిమ్మరుసు వ్రాసినపుచు వచ్చినందున నరసింహదేవరాయఁడు నొకింత యధికముగాఁ గృష్ణదేవరాయని బ్రేమింపుచు వచ్చెను. ఇది యతయుచు దిప్పొబకు నురిసిన పుండులో నుప్పుపెట్టిన చంపముగా నుండును. తనకుమారుని పట్టాభిషిక్తుఁజేయక సంతీపుత్రుడైన కృష్ణదేవరాయనికే నరసింహదేవరాయఁడును తిమ్మరుసుమంత్రియుఁ బట్టము గట్టుదురని మనంబున నిశ్చయించి యొకనాఁడు తిప్పొబాడవి యిట్లు దురాలోచనము చేసెను.

“రాయనికి నామీదకంఠును నాగాంబికయగ దెక్కువ యనురాగము గలదు. రాజునెడ నాగాంబికఁ గలచనువు నాకు లేకయున్నది. రాజ్యతంత్రమునుండపు తిమ్మరుసుమంత్రి కృష్ణరాయనికి విద్యాగురువయ్యెను. అంగుచే మంత్రి కృష్ణరాయని నరసరాయని సమ్ముఖమున స్తుతిపాఠములు చేయుచు నాతని యెడ రాయనికిఁ బ్రేమ మధిక మగునట్లు చూచుచున్నాఁడు. రాజ్య మన్ననో వంశక్రమాగత మైనదికాదు. ఇప్పటికి రెండు వంశములు గడచినవి. మూడవవంశమునకుఁ దక్కు నని యెట్లు చెప్పనగును? ఈమంత్రిసత్తముఁడు రాయని మరణానంతరము కథ యెట్లు నడిపించునో యెవ్వరు చెప్పఁ గలరు?

సామ్రాజ్యమునంతను బిడికిటఁ బట్టి యింటను బైటను నిరంకు శాధికారియై ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. ఇతని కాదని యెదుర్కొనుట పట్టపురాణి నైననాకే సాధ్యముగాకయుండ మఱియెవ్వరికి సాధ్యమగును. ఇమ్మడి నరసింగరాయని దూరముగాఁ గూరుచుండఁబెట్టి నరసరాయని ప్రతాపమును జాటుచు నాతని వలలో వేసికొని నరసరాయని పేరుతో తానే సామ్రాజ్యము నేలుచున్న యీ బ్రాహ్మణమంత్రి నరసరాయని మరణానంతరము నాకుమారుఁడైన వీరనరసింహరాయనికిఁ బట్టము గట్టునని నాకెట్లు నమ్మకము కలుగఁగలదు? తిమ్మరుసుమంత్రియుఁ గృష్ణరాయఁడు బ్రతికియుండఁగా నాకుమారునకు రాజ్యము లభించు ననుమాట కల్ల. కావున వీరిలో నెవ్వనినైనఁ జంపించినఁగాని నాకోరిక కొనసాగరు. తిమ్మరుసుమంత్రిని జంపించుట సాధ్యమగుపనికాదు. అదియునుగాక యతనిఁ జంపించితమేని కట్టడ దప్పి రాజ్య మరాజకము కావచ్చును. అప్పుడు నాకుమారునకే యీ రాజ్యము దక్కునని చెప్పరాదు. మఱియు నతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అతని జంపితినేని బ్రహ్మహత్యాదోష మెన్ని జన్మములకైనను నన్ను విడుచునా? కావునఁ గృష్ణరాయని జంపించుట కార్యసాఫల్యమునకు ముఖ్యము. అది సులభ సాధ్యము.”

ఇట్లు తలపోసి తిప్పాంబిక తన దానీకన్యకలతోఁ గృష్ణరాయని విషప్రయోగముచేఁ జంపించుటకై దురలోచనము చేసి వెంటనే యీ దుష్కార్యమునకుఁ గడంగెను.

తిప్పాంబ విషప్రయోగముచే నపత్నిపుత్రుని జంపింపఁ
 బూనికొనియె నన్నసమాచారము దెలియరాఁగా తిమ్మరుసు
 మంత్ర విచారించి వానిని మృత్యువువారఁ బడకుండ సంరక్షిం
 చెను. అంతటితో నిరుత్సాహపడి యూరకుండక తిప్పాంబ
 మఱింత దిట్టతనమును బూని కృష్ణరాయని జంపింప ముమ్మారు
 ప్రయత్నించెను గాని తిమ్మరుసు వానిని ప్రాణాపాయమునుండి
 తప్పించి తిప్పాంబకౌప్యమును దలపోసి తనయింటనే యుంచు
 కొని వానిని సంరక్షింపుచు వచ్చెను. ఆమె దుష్ప్రయత్నము
 లన్నియు నొకదానివెనుక నొకటి భగ్నములయ్యెను. ఇట్లు కృష్ణ
 రాయని ప్రాణములను గాపాడి విద్యాబుద్ధులు గఱపుచు,
 బెనుచు చున్నందునఁ గృష్ణరాయఁడు తిమ్మరుసుమంత్రిని
 'అప్పాజీ' (నాయకగారూ) అని పిలుచుచుండెను. తిప్పాంబ
 కుమారుడైన వీరనరసింహదేవరాయఁడు భుజబలపరాక్రమ
 సంపన్నుడైనను కుటిల స్వభావుఁడును గ్రూరచిత్తము గల
 వాఁడునై యుండెను. వీరనరసింహరాయనికిఁ దనపై నసూయ
 జనింపకుండ నాతని యువరాజునుగా భావించుచు తిమ్మరుసు
 మంత్రి యాదరింపుచు రాజనీతిధర్మముల నుపదేశింపుచుండెను.
 అఖండ ప్రజ్ఞాధురంధరుడైన యుగంధరునివంటివాఁడని వీరనర
 సింహరాయఁడు తిమ్మరుసును పితృనమునిగా భావింపుచు
 నాతనిదయను సంపాదించుకొనుటకై విధేయుడై యాతని కిష్ట
 మైనరీతిగా వ్యవహరించుచుండెను.

కృష్ణరాయని విద్యాభ్యాసము.

శత్రువులవలన నేయపాయమును గలుగకుండ సంరక్షించుటకై పితృవాత్సల్యముఁ బూని కృష్ణరాయనికి రక్షకునిగా తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రజ్ఞాన్యుడైన తనతమ్ముని గోవిందరాజును నియమించెను. అతనికిఁ దానును గోవిందుడును విద్యాబుద్ధులు గలపుచుండిరి. పదునెనిమిది సంవత్సరముల ప్రాయము వచ్చునప్పటికి నాంధ్రగీర్వాణభాషలయందు సాహిత్యజ్ఞానమును సంపాదించెను. కర్ణాటభాషయు, హిందూస్థానీ భాషయు నభ్యసించెను. సాముగిరిదీపం దత్తెను. ధనుర్వేదపారంగతుఁ డయ్యెను. అశ్వారోహణమునందు గడితేటి తురగరేవంతుఁడనఁ బ్రసిద్ధిగాంచెను. తిమ్మరుసు వాని బుద్ధికౌశల్యమునకు, తన యెడంగల భక్తికి సంతసించి రాజనీతి, దండనీతి మొదలగు రాజ్యతంత్రవిధానముల స్వయముగా నేర్పి మహిమోన్నతుని గావించెను. కృష్ణరాయఁడు సుందరాకారుఁడు. చక్కని ముఖవర్చస్సు గలవాఁడు. పొట్టియు, బాడవును గాక కాయపుష్టికిం దగినపొడవు గలవాఁడు. అతని ముఖముమీఁద స్ఫోటకపు మచ్చలుకలవు గాని ముఖవికాసము చూచినప్పుడు మాత్రము సార్వభౌమత్వమును స్ఫురింపజేయునట్టిరీతి గానంబడుచుండును. దేహమును దిట్టఁజూచి సుస్థిరముతోఁ గదనభూమి దృఢముగ నిలుచుటకై కృష్ణరాయఁడు ప్రతిదినమును విడువకుండ శరీరసాధనము సలుపుచుండెను. ఇట్లు కృష్ణరా

యఁడు పూర్వజన్మ సుకృతవిశేషమునను, దైవానుగ్రహము వలనను, తిమ్మరుసు మంత్రి కృపావిశేషమునను విద్యను, శరీరదాగ్ధ్యమును, రాజనీతి నైపుణ్యమును మాత్రమెగాక పరస్త్రీయెడ సోదరీభావము నలవర్చుకొని తిమ్మరుసు నడిపిన విధముగా నడిచి యాతనికి ముదంబుఁ గూర్చుచుఁ బ్రజానురంజకుఁడై ప్రవర్తించుచుండెను.

న ర స రాయ ని మృ తి.

ఇంతలో క్రీ. శ. ౧౫౦౩ వ సంవత్సరమున నరసరాయనికి నుబ్బుజాడ్యము జనించి దినక్రమమున నభివృద్ధి నొంది తుదకు భయంకరమైనదిగాఁ బరిణమించెను. తాను జీవించెద నన్నయాశను విడిచిపెట్టెను. ఒకనాఁడు నరసరాయఁడు తిమ్మరుసును బిలుపించి యిట్లనియెను.

“అమాత్యవర్యా ! నాకవసానకాలము సమీపించినది.

ఇక నాబ్రదుకు దినములమీఁద నున్నదిగాని మానముల మీఁద లేదు. ఇంతవఱకు రాజ్యభారమునంతయు నీమీఁద విడిచిపెట్టినందులకు నామాట దక్కించి సామ్రాజ్యము సముద్ధరించి వన్నెయు వాసియుఁ గల్పించితివి. నిన్ను నమ్మి నేనిక సుఖముగాఁ బ్రాణములను విడువఁగలను. నాసామ్రాజ్యమును నాబిడ్డలను నీకప్పగించుచున్నాఁడను. ఈ సామ్రాజ్యము నీచే గురక్షితము కాఁగలదు. ఈబిడ్డలు నీచే సురక్షితులు కాఁగలరు. నావెనుక వీరనరసింహదేవరాయనికిఁ బట్టము గట్టుము. అతఁడు నీప్రాపునను, కృష్ణరాయనితోడ్పాటునను ప్రజానురంజ

కముగా నీసామ్రాజ్యమును బరిపాలింపఁగలఁడు. నాపుత్రుల న్యోగ్యము మత్సరగ్రస్తులై తగవులాడకుండఁ జూచుచు వారలను సంరక్షించుభారము నీయది. ఇమ్ముడి నరసింగరాయనిచేఁ గాని వానివంక వారిచేఁ గాని యేవిధమైన యుపద్రవము పొడమకుండ సామ్రాజ్యమును సంరక్షింపఁగల సమర్థుండవు నీవాక్కడవే సుమా.”

అని పలికి పుత్రులం బిలుపించి ‘పుత్రకులార ! తిమ్మరుసు నేఁడుమొదలు మీకు రక్షకుఁడు కాబోవు చున్నాడు ; నకలకార్యసమర్థుండైన తిమ్మరుసు చెప్పినట్లు వర్తింపుఁడు : దాన మీకు సౌభాగ్యమును శ్రేయస్సును గలుగును. నేను బ్రతికియుండఁగా గృష్ణకు దిగువభాగమున నశ్వపతులకు, గజపతులకు రాజ్యము లేకుండఁ జేయవలయునని యెంతయో ప్రయత్నించితిని గాని దాని నెఱవేర్చు భాగ్యము నాకు లభించినదికాదు ; ఎంతకాలము తురుష్కులు ముదిగల్లు, రాచూరు దుర్గములను స్వాధీనములో నుంచుకొనఁ గలుగుదురో అంత పర్యంతము సామ్రాజ్యమునకు ఖేమములేదని యెఱుంగుఁడు. దక్షిణహిందూస్థానమున మీప్రతిష్ఠ నిలుపుకో దలచిన పక్షమున నేను సాధింపఁజాలక విడిచిపెట్టినదానిని మీరు సాధింపవలయును ; తిమ్మరుసుబుద్ధి ననుసరించి వర్తింతురేని జయమవశ్యము మీకు లభ్యమగు ననుటకు నెంతమాత్రము సందియములేదు” అని చెప్పి వెంటనే ప్రాణములను విడిచి త్తీర్తేశ్వఁడై లోకాంతరగతుఁడయ్యెను.

వీరనరసింహుని పట్టాభిషేకము.

నరసరాయని మృతి తిమ్మరుసునకు ముఖింత కష్టప్రదమయ్యెను. వీరనరసింహుఁడు తిమ్మరుసునకు విధేయుఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్నను విశ్వాసపాత్రునిగా నెంచుకొనలేదు. తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనికిఁ బట్టము గట్టినేమోయన్న యనుమానమును భయమును నాతఁడు గలిగియుండెను. అందువలన నాతనికి మాతస్వర్య మంకురించెను. తనకును కృష్ణరాయనికి నెట్టి యపకృతి గావించునో యన్నభయము తిమ్మరుసునకుఁ గలదు. తిమ్మరుసుమాత్రము నరసింహునిఁ దొలగించి కృష్ణరాయనికిఁ బట్టము గట్టవలయునని యోజింపలేదు. ఇమ్మడి నరసింగరాయనికి బట్టము గట్టక వీరనరసింహునకుఁ బట్టము గట్టిన యెడల సేనానులకు, మంత్రులకుఁ బ్రజలకు నిష్టముగ చుండునో లేదో యన్న భయముగలదు. సంగమరాజవంశీయుల పక్షమున నున్న వారివలనఁగూడ భయము గలదు. ఇమ్మడి నరసింగరాయని కంటే వీరనరసింహరాయఁడు బలస్తోమము మెండుగా నుండుట చేతను, ఇమ్మడి నరసింగరాయఁడు పెనుగొండలో నుండుట చేతను, వీరనరసింహరాయఁడు సింహాసన మాక్రమించుకొని తానే సార్వభౌముఁడనని ప్రకటించెను. అధికారి వర్గము తిమ్మరుసుమంత్రిపట్ల భయమును భక్తియును గలవారు గావున విద్యానరగమున నాతని నెదుర్కొనలేకపోయిరి. తిమ్మరుసునెడ దనకెంత యనుమాన మున్నను నతనితో వైరియు, బెట్టు

కొనుటవలనఁ గార్యభంగ మగునని తలంచి తిమ్మరుసును దనకు దోడ్పడవలయునని ప్రార్థించెను. తిమ్మరుసుదులకు సంతసించి మంత్రిత్యమును బూని నరసింహుని విద్యానగర సామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుని గావించెను. అదివఱకు ద్రావిడాంధ్ర కర్ణాట దేశములలోఁ గప్పములు చెల్లించు రాజులనేకులు వీరనరసింహురాయని ప్రభుత్వము నంగీకరించినను కర్ణాటదేశములోని సామంత నృపాలు రనేకులు కప్పములు చెల్లించమని తిరస్కరించిరి. ఇమ్మడి నరసింగరాయనితో మఱికొందఱు కుట్ర చేయుచుండిరి. ఒక్కమాఱుగ సామ్రాజ్యమునఁ గల్లోలము జనించెను.

వీరనరసింహుని దిగ్విజయయాత్ర.

తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రతిభాధ్యుడు గావునఁ దురుష్కుల నుండి యపాయము కలుగ కుండుటకై తుంగభద్రానదీ తటమున నొక కొంత సైన్యమును, గజపతు లాక్రమించుకొని రాకుండ నుదయగిరి ప్రాంతము సరిహద్దున నొక కొంతసైన్యమును గావు పెట్టెను. ఇమ్మడి నరసింగరాయనిఁ బెనుగొండ రాజ్యమున కధిపతిని గావించి యాతని సమాధానపఱచి యా ప్రక్కనుండి గలిగెడి యుపద్రవమును దప్పించుకొనియెను. రాజధానియగు విద్యానగరమున మూలబలము విశేషముగా నుంచి నమర్థులును విశ్వాసపాత్రులునగు దండనాథులను గొందఱును నగరరక్షకత్వమున నియమించెను. అట్టి దండనాథులలోఁ దిమ్మరుసు తమ్ముడు గోవిందరాజు ప్రముఖుఁడుగా నుండి నగర

మున రాజుద్రోహులను దలయెత్తకుండఁజేసి విశేషసానుభ్యముతో నగరమును సంరక్షింపు చుండెను. వీరసరసింహరాయని పిన్నతమ్ములగు నచ్యుతరాయలను శ్రీరంగరాయలను గొంత సైన్యము నొసంగి కొంకణదేశమునకును, కర్ణాటదేశములోని తలకాడు, ఉమ్మత్తూరు మొదలగు ప్రదేశములకును గప్పములను రాఁబట్టులకై పంపెను. వారలు కొంకణదేశపునాయకులను జయించి వారలవలనఁ గప్పములనుగొని తలకాడునకుఁ బోఁగా నచటి పాలెగాండ్లు గప్పములను జెల్లింపక తిరస్కరించుటయె గాక వారల యుద్ధమున నోడించి తఱిమిరి. అప్పుడు తిమ్మరుసు వీరసరసింహరాయని సన్నిధానమున కేగి యిట్లనియె.

“రాజేంద్రా! ఇదివఱకు మీతండ్రికిఁ గప్పము గట్టుచున్న కొందఱు సామంతులును పాలెగాండ్లును మీరు పిన్నవారని యుద్ధతులై గప్పములు గట్టక స్వతంత్రులై మీ యధికారమును దొలఁగఁజేయవలయనని ప్రతిఘటించుచున్నారు. ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రము పాలెగాండ్లపైకి బంపిన సైన్యము వారలతోఁబోరాడి జయింపలేక మరలివచ్చినది. ఇట్టి సందిగ్ధ సమయమున మనముపేక్షించితిమేని సామ్రాజ్యమునకుఁ జేటువాటిల్లును. మీకుటుంబమునెడ నాకుఁ గల భక్తివిశ్వాసములు మీర లెఱుంగనివికావు. మీతండ్రికి నాయెడఁగల యనురాగమును విశ్వాసమును మీర లెరుంగనివికావు. మీరును నన్ను విశ్వాసపాత్రునిగాఁ దలంచినయెడల నేనొక్క యాలోచనమును జెప్పెదను. నేను చెప్పినట్లు మీరు చేసెదరేని దాన మీకు

విజయమును శ్రేయస్సును గలుగుటమాత్రమే గాక సామ్రాజ్యముయొక్క ప్రతిష్ఠ లోకమున వ్యాపింపఁ గలను. చిన్న పామునైనఁ బెద్దకఱ్ఱతోఁ గొట్టవలయునన్న సామెతరీతిగాఁ గప్పములు చెల్లింపక ప్రతిఘటించిన చిన్న పాలెగాండ్రను సయితము గొప్పసైన్యములతోఁ బోయి రూపు మాపవలయును. మనకుఁ గప్పములు చెల్లింపక ప్రతిఘటించుచున్న వారు కొందఱు సామ్రాజ్యములోపల నున్నవారని యీ మహానగరమునఁ దెలియకపూర్వమే వారల నడంచుఁ బ్రయత్నములను జేసి విజయమును గాంచుట శ్రేయస్కరము. వజ్రసింహాసన రక్షణకొఱకును, రాజ్యపరిపాలనానిర్వహణము కొఱకును నేను రాజధానియందు నిలిచియుండెదను. మైసూరుదేశమునందలి పాలెగాండ్రను జయించి కప్పములు గొనుటకు మీ తమ్ముడు కృష్ణరాయఁడు సమర్థుఁడు. అతఁడు విశ్వానపాత్రుఁడు. నీకు విధేయుడైన తమ్ముడుగాని యన్యుఁడుగాఁడు. మీరు తీర్థయాత్రవేరు చెప్పి బహుళ సైన్యముతోఁ బోయి సామ్రాజ్యము నంతయును తిరిగి కప్పములను గొని రావలయును. కప్పములను జెల్లింపక తిరస్కరించెడివారుందురేని వారలను బదభ్రష్టులను గావించి వారిస్థానములఁ గ్రొత్తవారిని నియమించి కప్పములను గ్రహింపవలయును. అట్లుగాక యుద్ధము జరుపవలసి వచ్చెనేని సంశయింపక శత్రువుల రూపుమాపుటకుఁ గడంగవలయును. ఒకప్పుడు మీ తోడనున్న సైన్యము చాలదని తోచెనేని నాకు వర్తమానము చేసినయెడల వెంటనే సైన్య

మును సమకూర్చి పంపెదను. అవశ్యము మీర లీ మహాకార్యమును నిర్వహించి దిగ్విజయమును జేయవలయును.”

ఇట్లు ప్రబోధించిన మంత్రివర్యుని ప్రబోధమునకు విశాసమును జెంది వీరసరసింహరాయఁడు తిమ్మరుసుతో నిట్లనియెను.

“అమాత్యవర్యా ! మా తండ్రి పరలోకగతుఁ డగు నపుడు మమ్ములను మా సామ్రాజ్యమును నీ కప్పగించి మా సంరక్షణభారము నీయది యని చెప్పెను. అర్థానర్థవిదుండవు ; అఘటనాఘటన చాతుర్య ధురీఁడుడవు ; సకలకార్య సమర్థుఁడవు ; మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుండవు ; నీవు మాకు విశ్వాస పాత్రుఁడవుగాక యన్యుఁడవే ? నీ వేదిపనిచిన దానిఁ జేయుటకు నేనెప్పుడును వెనుదీయువాఁడను గాను. నీచే శిక్షితుఁడైన మా తమ్ముఁడు కృష్ణరాయఁడును మాకు విశ్వాసపాత్రుఁడే. అందులకు నీ వెంతమాత్రమును సందేహింపవలదు. ఇదే నేను దిగ్విజయయాత్ర వెడలి కప్పములు చెల్లింపక ప్రతిఘటించిన పాలెగాండను శిక్షించి కప్పములు కై కొని తీర్థయాత్రలు నేనించి శీఘ్రకాలములోనే వచ్చెదను. ఈ రాజధానిని, వజ్రసింహాసనమును నీవకాపాడు చుండుము.”

అని చెప్పి యొకనాఁడు శుభముహూర్తమున బహుళ సైన్యసమేతుఁడై తీర్థయాత్రను సాటించి దిగ్విజయయాత్రకై బయలు వెడలెను.

తిమ్మరుసుమంత్రియఁ గృష్ణరాయనిఁ బిలువ నంపించి “వీరాగ్రణీ ! కర్ణాటదేశమునందలి రాజులును, పాలెగాండరు

మీకుఁ గప్పములను చెల్లించుట మానుకొనుటయే గాక మీ యధికారమును ధిక్కరించు చున్నారు. కొంత సైన్యముతో మీ తమ్ములను బనుప వార లా పాలెగాండ్రతోఁ బోరాడియు వారిని సాధింపఁజాలక మరలి వచ్చిరి. వారలను జూచి కార్యము సాధించి కప్పములు గొనిరా నీవ సమర్థుండ వగుటంజేసి మీ యన్న నిన్నుఁబుచ్చుచుమని నా కాఞ్చాపించెను. ఆతఁడు దక్షిణదేశవిజయయాత్రకుఁ బోయి యున్నవాఁడు. ఆతఁడు తిరిగి వచ్చినప్పటికి నీ వీ మహాకార్యమును నిర్వహించు కొని రావలయును. ఇందువలన నీకును జాలప్రతిష్ఠ కలుగును. నీయెడ నీకముం దెట్టి యనుమానమును మీయన్నకుండఁ బోదు. సత్వరముగ సచ్యుతరాయనిఁ దోడుగాఁగై కొని దక్షిణ కర్ణాటముపై దండయాత్ర వెడలు” మని నియమించి కొంత సైన్యము నాతనిపరము గావించెను.

కృష్ణ రాయ ని విజయము.

ఇట్లు నియమింపఁబడిన కృష్ణరాయఁడును బహుశసైన్య సమేతుడై మంత్రిసత్తముని యాజ్ఞను శిరసావహించి వెంటనే కర్ణాటముపై దాడివెడలి యుమ్మత్తూరును ముట్టడించి మూడు మాసములు ఘోరయుద్ధముచేసి శత్రువులను దూలించి దుర్గమును స్వాధీనముఁ జేసికొనియెను. అపుడు శివసముద్రము కోటలో రాజ్యము చేయుచున్న త్యాగరాజు స్వర్గస్థుఁడుకాగా నతనికుమారుఁడు గంగరాజు శివసముద్రముకోటలో నుండి

కృష్ణరాయని నెదుర్కొనియెను. కర్ణాటదేశములోఁ గావేరి తీరమునందున్న బలాధ్యములైన దుర్గములలో శివసముద్రము మొట్టమొదటిదిగా నెన్నవలసినదై యున్నది. అటుపిమ్మట కృష్ణరాయఁడు గంగరాజునకు శత్రువైన చిక్కరాయఁ డను పాలెగాని వశవఱచుకొని మఱికొందఱు పాలెగాండ్రనుగూడఁ జేరఁదీసి ప్రేతపర్వతము, గారికొండలనడుమ దండుదిగి కావేరి కనుమమార్గముతో శత్రువుల వడ్డగించి శివసముద్రమును సంవత్సరమువఱకు ముట్టడించెను. అపు డాగంగరా జాయవమానమును భరింపజాలక కావేరిమడుగులోఁ బడి ప్రాణత్యాగముఁ జేసెను. కృష్ణరాయఁడు శివసముద్రమును స్వాధీనఱచుకొని యెను. అటుపిమ్మట నాతఁడు మఱికొన్ని పాలియంపట్టులను జయించి కర్ణాటదేశమునకంతకు శ్రీరంగపట్టణము నధికారస్థానముగా నియమించి శంఖచక్రములు గల ధ్వజము (కృష్ణరాయని ధ్వజము) నెత్తించి కర్ణాటదేశములోని పాలెగాండ్రందఱును కప్పముక్రిందను గోటిద్రవ్యము నిచ్చుటకు లేర్పాటుచేసి రాజధానికి మరలి వచ్చెను. కృష్ణరాయసిక్కిరి యావిజయముతో దేశమంతట వ్యాపించుటయె గాక శత్రురాజుల కాతనిపేరు చెప్పిన భయము కలుగుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్రి తనశిష్యుఁడైన కృష్ణరాయఁ డట్టి విజయమును గాంచినందుల కపరిమితానందమును బొంది యతని బహువిధముల శ్లాఘించెను.

వీరనరసింహరాయని తీర్థయాత్రలు.

అట వీరనరసింహరాయడు ప్రతాపవంతుడై శత్రు జనభయంకరుడై దక్షిణదిగ్విజయాత్రకై బయలువెడలి తిరస్కరించిన పాలెగాండ్లను దొలగించి వారిస్థానముల గ్రొత్తవారిని నియమించుచు, తన్నెదుర్కొని పోరాడినవారిని రూపుమాపుచు దక్షిణసముద్రమువఱకుఁ బోయెను. పాంశ్య, చోళ, చేరజేశములలోని రాజు లెల్లరును గప్పములను సమర్పించి స్నేహము చేసికొనిరి. ఈదండయాత్రలో వీరనరసింహరాయని నెదిరించి మార్కొని పోరాడినవారిలో నొక్కఁడును దప్పించుకొనిపోయి యుండలేకు. అతఁడు సామ్రాజ్యమంతటను సంచారముచేసి తన ప్రభుత్వమును స్థిరపఱచుకొని భుజబలవీరనరసింహరాయఁ డని ప్రసిద్ధి గాంచెను. అతఁడు కంచి, పక్షి తీర్థము, కుంభ కోణము, చిదంబరము, జంబుకేశ్వరము, శ్రీరంగము, మధుర, రామనేతువు, గోకర్ణము, కాళహస్తి, అహోబలము, శ్రీశైలము, త్రిపురాంతకము, వేంకటాచలము, సంగమేశ్వరము మొదలగు బహుపుణ్యక్షేత్రములను నేవించి దేవబ్రాహ్మణ భక్తి కలిగి బ్రాహ్మణుల కనేకభూదాన గోదాన సువర్ణ దానముల నొసంగి, ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇట్లొకటి రెండు సంవత్సరములలో శత్రుల నందఱను జయించి కప్పముల నేర్పాటు చేసికొని రాజధానిఁ బ్రవేశించెను.

వీరనరసింహదేవరాయని పరిపాలనము.

వీరనరసింహరాయడు తనతండ్రియైన నరసింగరాయడు నాహసింపజాలని కార్యమునకుఁ దానొడిగట్టి యిమ్మడి నరసింగరాయనిఁ ద్రోసిపుచ్చి తానే రత్నసింహాసన మాక్రమించుకొని తమ్మరుసు తన్నుఁ బట్టాభిషిక్తుని జేయ నవక్రపరాక్రముడై పరిపంధిరాజుల నుక్కడంచి ధరావలయమును బరిపాలించి మహారాజాధిరాజు, రాజపరమేశ్వరుడు, రోషకృతప్రతిపార్థి పనింపాడుడు, శేషభుజక్షీతిరక్షణశౌండుడు ; భాషితక్షువ రాయరగండడు, మూరురాయరగండడు, పరరాజ భయంకరుడు, హిందూరాయసురత్రాణుడు, దుష్టశాస్త్రుల మర్దనుడు, గజౌఘగండభేరుండు మొదలగు ప్రసిద్ధులైన ములనుబొంది యాతేండ్లు పరిపాలనము చేసెను. అదివఱకు సంపాదించిన దేశములను జక్కబఱచుకొని సామ్రాజ్యమును నిరక్షరచుకొనుటకు మాత్రమే ప్రయత్నించెను గాని గజపతులను, అశ్వపతులను జయించుటకుఁ నలపెట్టియుండలేదు. ఆ కార్యమును బూనికపూర్వమే శ్రీ. శ. ౧౫౦౯ వ సంవత్సరములో జాడ్యగ్రస్తుడై కాలధర్మము నొందుట సంభవించెను. అతడు మరణముఁ జెందునప్పటికిఁ నాశనికిఁ దిరుమలదేవరాయడను నెన్నిదేడ్ల వయస్సుగల కుమారుఁ డొకఁడుండెను.

వీరనరసింహరాయని దుష్టబుద్ధి.

వీరనరసింహరాయడు కటిలస్వభావనియుఁ గ్రూర చిత్తము గలవాడనియు మొదలనే చెప్పి యున్నాడను.

ఇతఁడు చాలకాలమునుండి తిమ్మరుసునెడ ననుమానమును, కృష్ణరాయనియెడ నీర్షయుఁ గలవాడై యుండెను. తనకును, తనసంతతివారికిని లేకుండఁ జేసి కృష్ణరాయఁడు సామ్రాజ్య మపహరించు నన్నభయము కలదు. అతనియెడఁ బక్షపాతి గావున, తిమ్మరు సాతనికిఁ తోడ్పడునని పెద్దయనుమానముతో నుండెను. కృష్ణరాయని నాతని తమ్ములను జంపింప నూహించెను గాని తిమ్మరుసునెడఁగల భయముచేత సాహసింపఁజాల డయ్యెను. ఈయాతేండ్లును తిమ్మరుసునెడఁగల భయముచేతఁ బైకి ప్రేమానురాగము లుట్టిపడు చున్నట్లుగా బ్రవర్తించుచుఁ దనకుటిలస్వభావమును బయలుపుచ్చకయున్నను అవసానదశ యందుఁ దనదుప్తబుద్ధి వెల్లడింపక తప్పినది కాదు. తనయనంత రము తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించునని దృఢముగా నమ్మియున్నవాఁ డగుటచేతఁ గాటికి గాళ్లుచాచు కొని మంచముపైఁ బన్నుండి లేవలేనిస్థితిలో నుండి తిమ్మరుసును రహస్యముగా బిలువనంపించి యిట్లనియెను. “అమాత్య వర్యా! నీవు నాతండ్రియాజ్ఞను బరిపాలించి నన్నుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి నాచేత సామ్రాజ్య మేలింపఁజేసితివి. నీయనుగ్రహమున నే నిట్టి సార్వభౌమపదవికి వచ్చి జన్మసార్థక్యమును గాంచితిని. నాతండ్రియాజ్ఞ యెట్లు పరిపాలించితివో అట్లే నాయాజ్ఞనుగూడ నీవు పరిపాలింపవలసిన కాల మాసన్నమైనది. నామరణానంతరము నాకుమారుడైన తిరుమలదేవ

రాయనికిఁ బట్టముఁగట్టి నీవు కార్యకర్తవై సామ్రాజ్యమును బరిపాలింపవలసినదని నాయాజ్ఞ. నీవు నాకుమారునకుఁ బట్టము గట్టక యాతనిఁ జంపించి కృష్ణరాయనికి బట్టము గట్టెదవని నాకిప్పుడొక పెద్దయనుమానము పుట్టినది. కావున నిఁకముందు కృష్ణరాయనివలన రాజ్యమున కేచిధమైన యుపద్రవము పొడమకుండ నుండుటకు నీవు కృష్ణరాయని కన్నులు పెఱికించి తెప్పించి నాకు చూపించిన గాని నాస్థానములు పోవు” అని పలికి యట్లు చేయ నామంత్రివర్యున కాజ్ఞాపించెను. ఆహలుకులు చెవులకు ములుకులై నాట నదరిపడి తిమ్మరుసు యొకింతసేపు మానము వహించి ధైర్యము తెచ్చుకొని సాహసముతో నిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

“రాజేంద్రా ! ఇ డెంతపని ? దీనికై నీవు పరితపింప నక్కఱలేదు. ఇది మనస్సులోఁ బెట్టుకొని బాధపడకుము. నేను పోయి యవశ్యము నీకార్యముఁ దీర్చి వచ్చెద” నని చెప్పి సెలవు గైకొని తన మందిరమునకు వెడలిపోయెను.

తిమ్మరుసు పరివేదనము.

కృష్ణరాయనికి విద్యాబుద్ధులు గఱపి పెంచి పెద్దవానిని జేసినది నేను. నేను బెంచిన మొక్కను ద్రుంచివేయ వీరనర సింహదేవరాయుడు నా కాజ్ఞాపించినాఁడు. ఆహా ! ఇతఁ డెంత కఠిలాత్ముడు ? ఎంత క్రూరచిత్తుడు ? పితృసమానునిగ

భావింపుచుఁ గృష్ణరాయఁడు నన్ను నమ్ముకొని యున్నవాఁడు. కులభేద మొక్కటి విడిచిన పక్షమున నేవిషయమునందును నా కుమారుఁడైన గోవిందునికంటె భిన్నముగ నాతని జూచు కొనుచుండుటలేదు. సమస్తవిధములచేతను సామ్రాజ్యమును బరిపాలింపఁ దగినవాఁడు కృష్ణరాయఁడు గాని వీర సరసింహుని పుత్రుడైన తిరుమలరాయఁడు గాఁడు. కృష్ణరాయఁ డిరువ దేండ్లు దాటినవాఁడు. తిరుమలరాయఁ డెనిమిదేండ్లవాఁడు. అశ్వపతులను గజపతులను నిగ్రహింపవలసిన ఘనకార్యములు ముందున్నవి. సామ్రాజ్యము నింకను బెంపు నొందింపవలసి యుండెను. కృష్ణరాయఁడే వీనినెల్ల నిర్వహింప నమర్థుఁడు కాని యెనిమిదేండ్ల బాలునివలన నేమి కాఁగలదు ? వీనిమో నము చేసియైనఁ గృష్ణరాయనిఁగాపాడి యీసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుని గావింపవలయును. కృష్ణరాయని విడిచి నేను బ్రదుకఁజాలను. అని వెంటనే కృష్ణరాయనికి సమాచారమంపి రహస్యముగా రప్పించి యతనింగాంచి కన్నుల నీరు నించుచు నిట్లనియెను.

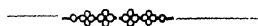
కృష్ణరాయా ! వింటివా మీయన్నగారి వాక్యములు ? తనకుమారునకుఁ బట్టము గట్టి నీకన్నులు పెజికించి తెచ్చి చూపవలయునని నాకాజ్ఞాపించినాఁడు. ఇప్పుడు నేనేమిచేయ వలసియుండునో చక్కగా యోజించి చెప్పుము.

అని పిడుగువంటి యావార్త వినిపించెను. అప్పులుకు

తిమ్మరుసు నోటనుండి వెలువడినందున నిక్కముగాఁ నాతఁడు తన కన్నులను బెఱికించుటకై పిలువనంపి రప్పించి యుండునని భావించి సంభ్రమముఁజెంది గద్గదభాషియై తిమ్మరుసు కాళ్లపైఁ బడి “అప్పాజీ! నాసవతితల్లి తిప్పాంబ విషముపెట్టించి చంపించ వలెనని ప్రయత్నించునపుడెల్లను విఘాతము లొచరించి నన్ను సంరక్షించితివి. విద్యాబుద్ధులు గఱపి పెక్కు రాజనీతు లుప దేశించితివి. ఇప్పటికిని గంటికి తొప్పవలెఁ గాచుచున్నాడవు. కాని మాయన్నకు గాని సామ్రాజ్యమునకుఁగాని నేను చేసిన ద్రోహమెద్దియునులేదు. తన కుమారుడన కపకృతి చేయుదునని కదా మాయన్న నాకన్నులను బెఱికింప నాజ్ఞాపించినది! సామ్రాజ్యముగాని, సామ్రాజ్యమున నేయధికారముఁగాని నాకక్కఱలేదు. నేను వైరాగ్యమును బూని జోగిన్ వై విహరింతును. అన్యాయముగా నాకన్నుల నేల పెఱికించెదరు? నన్ను రక్షించి విడువుము. దేశాంతరమునోయి బ్రదుకుగాంచెదను. నన్ను విడువ నీకు వలను పడదేని కన్నులను బెఱికించుటకు మాఱు శిరచ్ఛేదమును గావింపుము. నీకెంతయుఁ బుణ్యము గలుగు” నని కన్నీరు గార్చుచు బ్రతిమాలుకొని యెను. అతని యారాటమును గాంచి జాలినొంది తిమ్మరుసు మంత్రి వాని పీపు తట్టుచుఁ గుమారా! నీకు వచ్చిన భయము లేదు. నిన్ను నేను కాపాడి యీసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుని గావింప సంకల్పించి యున్నవాడను. వీరనరసింహరాయఁడు

మరణించువఱకు నెవ్వనికిఁ గానుపింపకుండ్ల నామందిరముననే దాఁగొని యుండుమని యాతని కభయహస్తమిచ్చి వెంటనే యొక యాఁడుమేఁక కన్నులను దెప్పించి పట్టుకొనిపోయి ప్రాణముల విడువనున్న వీరసరసింహదేవరాయనికిఁ జూపించెను. అతఁ డాకన్నులను జూచి సంతోషించి కుమారుని తిమ్మరుసున కప్పగించి యాక్షణమ ప్రాణములను విడిచెను. అంత నర్హ విధానమున సంస్కారవిధుల నివర్తింపఁజేసి కృష్ణరాయనిఁ జక్రవర్తిగాఁ బ్రకటించెను.

పంచమ ప్రకరణము

“సీ. సర్వజ్ఞః డగుమంత్ర సవదరించినరాజు
 కార్యఖండస్మృతక్రమ మెఱుంగు
 కార్యఖండంబులక్రిమ మెఱింగినరాజు
 బహువిధముల మూలబలముఁ గూర్చు
 బహువిధముల మూలబలము గూర్చినరాజు
 శత్రుల నవరీల సంహరించు
 శత్రుల నవరీల సంహరించినరాజు
 ధరణి యేకాతపత్రముగ నేలు
 కాపున మహాప్రధానాగ్రగణ్యుబుద్ధి
 యధిపుసామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్ష
 రాయమలపరిగండః వీరప్రచండః
 గుండభూపాలు నరసింహమండలేంద్రః ”

అని మున్ను నాశ్వనారసింహభూపాలుని యాస్థానకవీం
 ద్రుఁడు చెప్పిన చందమున మహాప్రధానాగ్రగణ్యునిబుద్ధియే
 యధిపుని సామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్ష యనుపూలు యథా
 ర్థము. సర్వజ్ఞుడని చెప్పందగిన తిమ్మరుసుమంత్ర బుద్ధియే
 యీయభివక్తలసామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్షగా నుండె
 ననుట యతిశయోక్తిగాదు. తిమ్మరుసువంటి మంత్రసత్తము
 డుండుటచేతనే కృష్ణదేవరాయనివంటి చక్రవర్తి యుండుట
 సంభవించెను. అరటిపండ్లొలిచి చేతి కందించినరీతిగా నేవిధ

మైన కష్టమును బోరాటమును లేకుండ నుపభోగింపుమని మహాసామ్రాజ్యవై భవమునంతయుఁ గృష్ణరాయని హస్తము నంగుంచి యతనికి జేసిన వాగ్దానమును నెఱవేర్చుకొనియెను. అదివఱకె తిమ్మరుసునకుఁగల స్వామిభక్తియుఁ బ్రజాసంరక్షణా సక్తియు లోకములో వ్యాప్తమై యున్నందునఁ బ్రజలెల్లరుచు తిమ్మరుసే తమ కేషగడయని సమ్మి విశ్వాసముతోఁ గార్యము లఱిగఁ నతిశ్రద్ధాభురై యోచ్చుచుమాడిరి. తక్కుంగల భృత్య పరివారసామంతమంత్రివర్గము తిమ్మరుసును పితృసమునిగా భావింపుచు భయభక్తులతో వినయవిధేయులై వర్తింపుచుండిరి. ఇట్టి మహావై భవమదవియందున్న తిమ్మరుసు నెదుర్కొని యెవ్వడు బ్రచుకుఁ గాంచును? కావున నెవ్వరును గృష్ణరాయని రాజ్యాభిషేకము నడ్డికొనువారు లేకపోయిరి.

రాజ్యపట్టాభిషేకము.

తిమ్మరుసుమంత్రి శా. శ. ౧౪౩౦ కి సరియైన శుక్ల నామ సంవత్సర మాఘశుద్ధ చతుర్థశినాఁడు (1509-దవ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 4-వ తేది) సామ్రాజ్యాభిషిక్తునిఁ గావించుటకు నిశ్చయించి సామ్రాజ్యమునందంతటఁ బ్రకటింపఁజేసెను. మహారాజులకు సామంతస్వపవర్గమున కాహ్వానముల నంపించెను. అతఁడు మహాద్భుతముగా విజయనగరము నలంకరింపఁజేసెను. ఇతరస్థలములందుండిన సైన్యములను వెక్కిరించి రాజధానికి రప్పించెను. విజయనగర మెట్లలంకరింపఁజేసెనో యా విధ

మొక్కింత కుమారధూర్జటి యనుకవివరుండు తన కృష్ణరాయ విజయంబను గ్రంథమున నీ క్రింది పద్యములలో నభివర్ణించి యున్నాడు.

“సీ. ప్రణతింప నతఁడు తోరణ గట్టు పరిసీమ
 లనురీతి సూత్నతోరణము లెసఁగ
 రిపుల ఖండించి సత్కృపఁ దత్తుతుల విల్పు
 నట్ల ద్వారిములందు ననఁటు లలర
 విలిఖించునతఁడు దిక్కుల జయస్తంభాః
 ననుమాడ్కిఁ జిత్తర్వుహర్వు లలర
 వెలయు నిట్ల తనికీర్తులు ది క్తటుల నన్న
 సరణి ముతైపు ముగ్గుజగ్గు లమర
 నభినవాలంకృతిస్ఫూర్తి నతిశయించె
 నప్పరీరత్న మపుడు మహద్భుతముగఁ
 బ్రకటమహిమల శ్రీకృష్ణరాయనృపతి
 శ్రీకరం బై నపట్టాభిషేకవేళ.”

మహామండలేశ్వరులైన మహారాజు లనేకులు కృష్ణరాయనికిఁ గానుక లంపించిరి. అనేక సామంతనృపతులు పట్టాభిషేకము సందర్శింప విజయనగరమున కేతెంచిరి. మఱియు శ్రీరంగపట్టణముననుండి కుమార వీరశ్యామలరాయఁడు, కందనోలినుండి ఆర్యోటి శ్రీరంగరాజు, నంద్యాలనుండి నంద్యాల నారవరాజు, ఆకువీటినుండి ఆకువీటియమ్మరాజు, గండికోట నుండి పెమ్మసాని రామలింగన్నభూపతి, కొచ్చెర్లకోటనుండి రావెల పెదతిమ్మభూపాలుఁడు, వెలుగోడునుండి వెలుగోటి

ఈమారతిమ్మభూపాలమాళియు సింక ననేకు లాపట్టాభిషేక మహోత్సవమును సందర్శింప నేతెంచిరి. ఇట్లుండ సింహాసనాధి రోహణ సమయము తటస్థము కాఁగాఁ గృష్ణరాయనికిఁ బన్నీలు జలకమార్చి, కిరీటాంగదాదుల నమర్పించి సర్వాభరణభూషితుం గావించి యిలు బయలుదేరిసమయం బిదె వచ్చెనని తెలియఁ బడచ, నందు కారాకొమరుండు సిద్ధముగా నున్నాడ నని తెలి పెను. పిమ్మట తిమ్మరుసుమంత్రి యొక విచిత్రమైనకథ నడి పించెనట ! తిమ్మరుసుమంత్రి కృష్ణదేవరాయనితో నొకరహస్యము చెప్పవలసి యున్నదని యతని నొకగదిలోనికిఁ గొని బోయి తలుపుచాటునకు రమ్మని చేరఁదీసి యిదె రహస్యమని యొక చెంపకాయఁ దనసత్తువుతోఁ గొట్టెనట ! ఆచెంప పెట్టు నకు కన్నుల నీరుగ్రమ్మి నెత్తురు తలకెక్కి తల దిమ్మెత్తఁ గృష్ణ రాయఁడు చతికిలంబడియెనట ! తనకంట నీరు నించుచు తిమ్మరు సాతనిముంగటఁ గూరుచుండి యుండెనట ! కొంతవడికి నారా కొమరుఁడు టెప్పిల్లి కన్నులు విచ్చి తిమ్మరుసును వీక్షించె నట ! అంత తిమ్మరుసు రాయనిం గొఁగిలించికొని ముద్దాడి యిట్లనియెనట !

“అన్నా ! నీదేహము నొచ్చెనని నన్ను దూషింపకుము. ఈపనిఁ జేయుటకుఁ జేతులాడక యిన్నిదినంబు లూరకున్నాఁ డను. ఇక నూరకయున్న స్వామిద్రోహము చేసినవాఁడ నగుదు నన్న భయముచేత నిపు డీకృత్యము నెఱపితిని నన్న మన్నింపుము” అని మంత్రిశేఖరుఁడు కలుక నతఁ డచ్చెరువంది తన

కేవిధమైన యువకారమును గలుగకుండఁ బ్రతిదినమును వేయి గన్నులతో వీక్షింపుచు నంరక్షించుచున్న తిమ్మరుసు కారణములేనిదే నేడిట్టిపని చేసి యుండఁడనియు ఏది చేసినను తన యువకారముకొఱకే చేయుచున్న విశ్వాసము గలవాఁడు గావున తిమ్మరుసుం నూచి ప్రసన్నముఖుడై చిఱునవ్వు నవ్వుచు నశఁ డిట్లనియె.

“అప్పా ! కుమారునిఁ దండ్రి యూరక దండించునా ? ప్రేమలోపముచే దండించునని యెవ్వరైన నందురా ? కుమారుఁడు బాగుపడు మార్గము తిండికిం దెలిసినట్లు తనయు నకుం దెలియునా ? దీనినే మహాప్రసాదముగా స్వీకరించుచున్నాడను.”

అని వినయవిధేయుడై భక్తిపురస్కరముగాఁ జేతులు జోడించుకొని నిలువంబడిన గృష్ణరాయఁ డబుజువునరాలింగ నంబుఁ జేసికొని శిరంబు మూర్ఛొని యీనంద బాష్పములు చోరుఁగ నతండు మరల నిట్లనియెను.

నాయనా ! నీవిట్టివాఁడ వని యెఱింగి యున్నవాఁడ నగుట నే నీసాహసకార్యమున కొడిగట్టితిని. దీని నీవెట్లుగా భావించువో యని భయపడుచున్నవాఁడను. నీవిపుడు నాపట్ల ప్రసన్నముఖుడవై పలుకుచున్నవాఁడవు గావున నానశయమును భయమును నివారణములైనవి. ఇఁక నేఁ జేసిన పనికి గారణమును దెల్పెద వినుము. నాయనా ! నీవితవఱకు

బువ్వలలో బుట్టి పువ్వలలో బెడిగినవాడవు. ఆగర్భ శ్రీమంతుడ వగుటంజేసి సుఖములనేగాని యెన్నడును గుప్తముల నెఱుంగవు. ఇప్పుడు నీవు బహుజనపరిపాలకుడవు గాఁబోవు చున్నావు. ఇంతటినుండి మేము నీయజ్ఞానువర్తులము కావలసినవారము గాని నీకు బుద్ధులు గఱపవలసిన వారము గాము. దండనాపారుష్యమువలనఁ బ్రజలకుఁ గలుగుబాధ ప్రభువు స్వానుభవమువలనఁ గ్రహింపఁజేసి యట్టిప్రభువు ప్రజలను ప్రారదండనల పాలుచేసి జనకంటకుం డనించుకొనును. అట్టి దండనాపారుష్యమువలనఁ గలిగి నొప్పి ప్రభున కనుభవములో నుండుట ప్రజలపాలికి భాగ్యమని చెప్పుదగును. అట్టి భాగ్యము నీప్రజలకును, అందుమూలముగా నీకీర్తి విస్తరించు భాగ్యము నీకును, గల్గించుట కీవు డీకార్యము జేసివాడను నీవు విశ్వాసపాత్రుడ వని నమ్మి అన్నివిద్యలలోని మర్మము నీకిదివరకే తెలిపియున్నాడను. ఇంతవఱకు నీవు మాకృష్ణరాయలవే. ఇప్పుడు నీకు దీసిని బెలుపకున్న సకముందుఁ దెలియజేయుటకు సాధ్యపడదని యీవిద్యనుకూడ నెఱిగించి నిన్ను రాజ్యముఁ జేయఁ బంపుచున్నాడను. ఇంక నీవు పోయి యెను బదిలక్షల వరహాలతో నిండియున్న బొక్కసమును గైకొని సింహాసనాధిరోహణము గావించి చూచంద్రార్కస్థాయిగాఁ గీర్తిని వహింపఁజేయునట్టి ప్రజాపరిపాలనముఁ జేయుము” అని తిమ్మరుసు దీవించెను. అంత కృష్ణరాయఁడు తిమ్మరుసు బుద్ధి

నిశేషమునకు ముచ్చుకొని ప్రత్యుక్తముగాఁ బాదాభివందనం
 బాచరించెను. పిమ్మట తిమ్మరు సాతనిం దోడ్కొని వెలుపలికి
 వచ్చి గజారోహణముఁ జేయించి మఱియొకగజంబు పైఁ
 దా నధిష్ఠించి శంఖకాహళభేరీత్రచండవాద్యరవంబులు భూస
 భౌంతిరమునిండ మహావైభవముతో నూరేగించి రాజమందిర
 మునఁ బ్రవేశపెట్టి యొక శుభముహూర్తమున రత్నసింహాస
 నాధిష్ఠితుం గావించెను.*

* పై నుదహరించిన కథ కీర్తికేషులైన బ్రహ్మశ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి
 పంతులవారి "తిమ్మరుసుమంత్ర చరిత్రము" నుండి గ్రహింపఁబడినది.

షష్ఠ ప్రశ్నోత్తరము

తిమ్మరుసు కారుడ

అట్లు తిమ్మరుసు కృష్ణదేవరాయని సామ్రాజ్యాభిషిక్తుని గావించిన వెనుక నొకనాడు రిహస్యముగా సతనికడకుఁబోయి మహాప్రభూ ! పూర్వాచారము ననుసరించి షట్టాభిషేకమునకు ముందు వీరనరసింహదేవరాయని పుత్రుడైన తిరుమలరాయని, ఓబాంబికాపుత్రుడైన అచ్యుతరాయని బంధనప్రాపులను గావించితిమి. వారల నట్లొంచుట మనకు తేమకరముగాదు. వీరనరసింహదేవరాయఁడు మీకు ద్రోహము చేయఁదలంచినను మీరు మాత్ర మాతని కుమారునకు నపకారము చేయరాదు. అదియును గాక యతఁడు ప్రాణములు విడుచునప్పుడు తన కుమారుని నాకొప్పగించెను. ఆబాలుని సంగఱించుట మీకు విధియై యున్నది. అచ్యుతరాయఁడు నిరపరాధి. అతనివలన నపకార మింతవఱకు జరిగినదిలేదు. అయినను వారలను రాజధానినగరమున నుంచుట అనేకాస్థములకు మూలమై యుండును. కావున వారలను రాజధానికి దూరమున భద్రముగా సంరక్షించుట కర్తవ్యము. వారి నుంచుటకుం దగినప్రదేశము చంద్రగిరుదగ్గరమై యున్నది. అక్కడ వారిల రక్షణకొఱకు సైన్యము నుంచి జీవనార్థము కొంతదేశము నిచ్చి స్వేచ్ఛగా మననిచ్చుట 'మీయకాదార్య బుద్ధికి వన్నెబెట్టినట్లుండును.

అట్లనుగ్రహింపు' మని వేడుకొనియెను. బౌదార్యగుణశీలుఁ
డైన యామహాశ్రభువు మంత్రశిశేఖరుని ప్రార్థనమును మన్నించి
యాతఁడు చెప్పివచ్చి వారలను జెఱ విడిపించి కరుణార్ద్రహృద
యుఁడై చంద్రగిరి గుర్గమునకుఁ బంపించి కొంత రక్షకసైన్యము
నుంచి వారల బేవార్థము కొంత దేశముపై రాఁగలఁరాఁబడి
నొసంగి జనుత్తుకీఁ బ్రాత్రుడయ్యెను.

తిమ్మరుసు రార్యనిపుణత్వము

ఎన్నఁడు స్వప్నమునందైన నెదురుచూడని మహా
సమస్య యొకటి భయంకరమైన స్వహాఘముదాల్చి తిమ్మరుసు
నెదుర్కొనియెను. చిన్ననాటనుండియుఁ జెంచినవాఁడు తిమ్మ
రుసు మంత్రయైనను నాతనికిఁ దెలియకుండఁ గృష్ణదేవ
రాయఁడు బాల్యమున నొక వేశ్యాంగనాపుత్రుకఁగోడ నెయ్య
మును గల్పించుకొనియెను. అంత దినక్రమమున నానెయ్యము
గాఢానురాగముక్రిందను బరిణమించి వర్ధిల్లుచుండెను. ఆమెపై
దనకుఁగల మోహవిశ్వాసములనుబట్టి తనకు సామ్రాజ్యాధి
పత్యము లభించినయెడల నామెను బట్టపురాణిగఁ జేతునని
పలుమాఱు వాగ్దానము చేయుచు వచ్చెను. ఆవేశ్యాంగనా
పుత్రుక నామము చిన్నమ్మ. ఈచిన్నమ్మకును దనకునుగల
ప్రేమసాశమును ద్రెంచుకొనఁజాలక కృష్ణదేవరాయఁడు తానొక
మహాసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుడయ్యెను చిన్నమ్మయింటిబాని
సీఁడై రాత్రులందు రహస్యముగా నామె గృహమునకు బోవు

చుండెను. అతిగోష్ఠమైయున్న యీదుర్వర్తన మొకనాటి
జేయి తిమ్మరుసుకంటఁ బడియెను. అప్పుడు తిమ్మరుసుమంత్రి
యచ్చెరువునందుచు దాను మిక్కిలి నొచ్చుకొని యాతని వెంబ
డించి పోయి యాశఁడు చిన్నమ్మగృహము ప్రవేశించినవెనుకఁ
దానును బ్రవేశించి 'నానావిధములఁ జీవాట్లుపెట్టి నీతులెన్నో
యపదేశించి నానంగలిగెడి మహాపద్రవమును నచ్చఁజెప్పి
నురల రాజధనమునకుఁ గొనివచ్చెను. కృష్ణరాయఁడు సిగ్గు
పడియు భయపడియు సూరకుండక యొకింత తేగింపునకు సాహ
సించి 'అచ్చా! నీమని చెప్పును. ఆ మెయెడ నాకుఁ బ్రేమ మగ్గ
లమై యున్నది. ఆమెను విడిచి నేను బ్రదుకఁజాలను. ఆమెను
వివాహము చేసికొందునని వాగ్దానము చేసి యున్నాడను.
రాజ్యవియోగము నైన భరింపగలను గాని యామెతోడి
వియోగమును భరింపజాల. నాకెల్లు సామ్రాజ్యమును సమ
కూర్చి పెట్టితివో అట్లే నాస్రాణసాయిక యైన సర్వాంగసుంద
రిని నాకు సమకూర్చిపెట్టుము. మాయనురాగము విధివిహిత
మైనది. దీని నెడఁబాపుట కెవ్వరును నమర్థులు కారు. ఇవిగో
నామానస్రాణధనంబులు నీకు నమర్పించుచున్నాడ' నని
దైన్యభావము దేటపడఁ బలుకుచు బహుభంగుల వేషకొని
యెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు దీర్ఘముగా నాలోచించి యింకఁ
దాను ప్రతిబంధకములఁ గల్పించి వారల నెడఁబాపుట తనకును
సామ్రాజ్యమునకుఁ గూడ ముప్పు వాటిల్లఁజేయునని గ్రహించి

లోకనిందకుఁ బాత్రముగాకుండ నుండు విధమునఁ గార్యసాను
కూల్యము గావించునని యాప్రభునకు వాగ్దత్తముచేసెను.
అంతఁ గొన్నిదినములకు శ్రీరంగపట్టణాధీశ్వరుం డగు వీర
శ్యామలరాయని పుత్రికయగు తిరుమలమ్మ నిప్పించి కృష్ణ
రాయనికి వివాహము గావించెను. ఆవివాహమహోత్సవముం
తయు ముగిసిననెనుక నొక మహాభవనమును నిర్మింపించి
మండు తిరుమల్దేవిని చిన్నదేవినిఁ బ్రవేశపెట్టించెను. నాట
నుండియు రాయఁడును, ప్రభువులును, ప్రజలును చిన్నమ్మను
గూడఁ బట్టపురాణిగ భావించి చిన్నదేవి యని సమ్మానించు
చుండిరి. తిరుమల్దేవికిని చిన్నదేవికిని భేదమునెంచకయే యుభ

* చిన్నదేవి వేశ్యాంగనాపుత్రియని కృష్ణరాయని సమకాలినులగు 'పేయస్,
నన్నిజు' అను పోర్చుగీసు చరిత్రకారులు వివరముగా వ్రాసియుండుటచేత నిది
యథార్థమని యొప్పుకొనక తప్పదు. శ్రీకృష్ణదేవరాయని యాస్థానిపులుగా నుండి
స్వారోచిషమునుసంధవమును, పారిజాతాపహరణమును వాని రంకిరము గావించిన
అల్లసాని పెద్దనామాత్యునియు, నందితిమ్మనామాత్యునియుఁ గూడ :—

“క. ఆవిభుననంతరంబ ధ

రావలయముఁ దాల్చె గృష్ణరాయఁడు చిన్న

దేవియు శుభమతి తిరుమల

దేవియునుం దనకుఁ గూర్చు దేవేరులుగాన్.”

(మనుచరిత్రము)

“క. శ్రీ వేంకటగిరి వల్లభ

సేవాపరతంత్రహృదయ చిన్నమదేవీ

జీవితనాయక కవితా

ప్రావీణ్యఫణీశ కృష్ణరాయమహీశా.”

(పారిజాతాపహరణము)

యరాణుల నొక్కరీతి సామ్రాజ్యమునఁ జూజించుచుండిరి. కృష్ణరాయఁడు తన రాణులలో నెల్ల సీమయెడనె యెక్కువ మక్కువ కలిగి యుండె నని చరిత్రకారులు వ్రాసిరి. ఈమె జ్ఞాపకార్థము కృష్ణరాయఁడు విజయనగరములో నాగలాపుర మనియెడు నొక గొప్పపేటను మిగులరమ్యముగా నుండునటులు గట్టించి చుట్టును ప్రాకారమును నిర్మింపించె నట. ప్రభువర్గములో జేరినవారలలోఁ బెక్కుఁడు దివ్యభవనములను గట్టి కాపుర ముండునటుల గావించెను. ఇందు మైలున్నరపొడవును నలువదిమూళ్ళనెడల్పును గలయొకవీధి సొగసుగా నిర్మింపఁబడి నది. ఈవీధిని చరిత్రకారులనేకు లభివర్ణించి యుండిరి. కృష్ణరాయఁడు తఱచుగా నిండే నివసించుచుండును. ఈ నాగలాపురమునకు వచ్చెడిసరకులపై వేయఁబడిన సుంకములవలన నలువది రెండువేల వరహాలు వసూలు చేయఁబడుచుండె నట ! ఈయదృష్ట మంతయును చిన్నాదేవమ్మగారి దనుటకు సంది యములేదు. కృష్ణదేవరాయని మనోభీష్టమునకు విరుద్ధముగా నర్పించి తిమ్మరుసు వీరల యనుసంధానమునకు విఘాతముచేసి యుండెనేని చరిత్రము మాఱి యుండును. తిమ్మరుసు దీర్ఘదర్శియై సామ్రాజ్యసంరక్షణమే ప్రధానముగా నెంచుకొని వర్తించుచున్నవాఁ డౌటచే సీయనకూలదాంపత్యమును సంఘటింపజేసి తనకార్యనిపుణత్వము లోకమునకు నెల్లడించెను.

అను పద్యములలో తిరుమడైవిని, చిన్నాదేవిని గూడఁ బట్టపురాణులుగ నభివర్ణించి యుండుటయే యందుకు గొప్పనిదర్శనము. ఏమి కారణముననో ఆముక్తమాల్యదయందు చిన్నాదేవి పేరు విడిచిపెట్టఁబడినది.

తిమ్మరుసు చారపద్ధతి

అసామాన్యప్రజ్ఞాప్రగల్భుడు గావున ననుక్షణమును గంటికితెప్పవోలె తిమ్మరుసుమంత్రీంద్రుడు కృష్ణదేవరాయని సంరక్షించుచుండెను. అతఁడెంత రహస్యముగా నేమి గావించి నను మనుక్షణముననే మంత్రవర్యునికిఁ దెలియుచుండును. తిమ్మరుసువలంబించిన చారపద్ధతి యాతనికిఁ దప్ప రాయనికిఁ గాని సామ్రాజ్యమున మఱియెవరికిఁ గాని దెలియకుండెను. ఇట్టి ప్రతిభావంతుఁ డగుటచేతనే తిమ్మరుసును గన్నెత్తి తేటిపాఱఁ జూచుటకు నెల్లవారు భయపడుచుండురు. ఇతని చారవర్గము నందు స్త్రీలును, పురుషులును, శోజ్జాలును గలరు. ఇతనిచే నేర్పఱుపఁబడిన చారుల సంఖ్య యింతయని లెక్కింపనలవికాదు ఒకనాఁడు కృష్ణదేవరాయుడు తనపై నుండు భక్తివిశ్వాసము లచేఁ బ్రజలు విధేయులై యున్నవారో కేవలము తిమ్మరుసు వలని భయముచేత విధేయులై యున్నవారో స్వయముగాఁ బరీక్షింపఁగోరి పట్టవగ లెవ్వరికి జెప్పుకుండ నొక్కఁడు నంతః పురము బయలుదేటి నగరములో దూరముననున్న యొకదేవళ మును బ్రవేశించెను. అచటి స్థానికు లీతని రాయనిగా నెఱింగి శుద్ధజలంబు లొసంగిన నతఁడు నామతీర్థం బొనరించి తద్దేవతా నివేదనపదార్థము లుపయోగించి కృతాచమనుఁడై సుఖముగా గూరుచుండెను. ఇంతలో నియమిత స్థానమున రాయఁడు లేకుండుటఁ గాంచి తిమ్మరుసు తత్తరింపుచు వెదకుచుండఁ దన

చారు లేతెంచి యాతఁ డొంటరిగాఁ దేవళమునకుఁ బోయిన వార్త దెలిపిరి. అతఁ డెంతయు వగచుచు రక్షకసైన్యముతోఁ బోయి కృష్ణరాయనిం గలిసికొనియెను. అతఁ డచ్చెరువందియుఁ గొంచెము కోప మభినియించి ‘ఏమి పుట్టిమునిఁగినదని యిచ్చటి కేతెంచితి’ వని తిమ్మరుసుచు బ్రశ్నించెను. అంత భయవినయంబు లెనయ మంత్రీండుఁ డిట్లనియెను.

“మహాప్రభూ ! దేవరవా రిటవచ్చు తెలుంగక వెదకు చుండ నొకచారుఁడు రహస్యముగా నేలిక వచ్చినజాడఁ దెల్పి నందునఁ చారు లెవ్వరికిని నీసమాచారముఁ దెలియకుండఁ జేసి వేటకొఱకు మనప్రభువు బయలుదేటి వెడలుచున్నాఁడు గావున మీఱిందఱును సన్నద్ధులై రావలసినదని కొందఱు సైనికులకు వర్తమాన మంపి యిటకు వచ్చిరాఁడను. మీ యిష్టానుసారముగా నేకార్యముఁ దలపెట్టెనను నవలీల నిర్విహింప మీయాజ్ఞానువర్తులమై మెలంగు నావంటి మంత్రులుండ సమస్తవై భవముతో నొప్పెడి మందిరమును విడిచి యెంట రిగా నిచ్చటికి రాఁ దగునా ! నీరాక యితరులెవ్వరై నవిన్నచో నింతవై పరీత్యము సంభవించునో దేవరవారికిఁ బాడగట్టినేని యింతసాహసకార్యమునకు నొడిగట్టియుండరు. మీవంటిరాజాధి రాజులు సామాన్యుల విధముగా నిట్లు రాఁజెల్లునా ? అయ్యో ! ఎంతపని చేసితిరి ? ” అని తిమ్మరుసుమంత్రి న్యాయనిష్ఠుర వాక్యములతో మందలింపఁగా నారాజేండుఁడు మందహాసము చేయుచు నిట్లు ప్రత్యుత్తర మొసంగెను.

ఓమంత్రిపుంగవా ! అఘటనాఘటనసామర్థ్యము గల మీవంటి యమాత్యశేఖరులుండఁగా నిర్విచారముతో మేము యధేచ్ఛాసంచారముఁ జేసినఁ బ్రమాద మేమియుండును ? మీరసామాన్యశక్తి సంపన్నులగుటంజేసి మీరు తలంచిన పక్షమునఁ దృణము మహామేరు వగును. మీరు కాదన్నచో మహామేరువే తృణ మగును. మీవంటి మహాత్ములు మంత్రిలుగా మాకు లభించుట మాపూర్వజన్మభాగ్యము గాని మఱి యొండుకాదు.

ఇట్లు కృష్ణదేవరాయఁడు పలుక నాతని మాటల చమత్కారమునకు మనస్సులో నుప్పొంగుచు తిమ్మరుసు మరల యిట్లనియెను.

దేవా ! మే మన నెంతవారము. ప్రభువు నాజ్ఞావిధుల ననుసరించి భయభక్తులతోఁ బ్రవర్తింపవలసినవారము. తృణ గ్రాహియైన నీలమున కెచ్చటను పిలువ యధికమే యగును; కాని యది కేవలము తృణమని దానిని గ్రహింపరాదని విడిచి సంతమాత్రమున నయ్యది జాతీసీలము కాఁట్లు ప్రభువులు పరిగ్రహించినఁ బ్రజలే నమ్మావార్హులగుదురు. దేవరవారి ప్రతాపము మూలమునఁ గాని యస్యభా సమర్థత యేలగలుగును ? ఏలిక యాజ్ఞాప్రకారము కార్యములు నడచును. దేవా ! మీయాజ్ఞ యెట్లో అట్లే సమస్తకార్యములు నిర్వహింతుము. దేవరవారింక నగరమునకు విచ్చేయవలయు. అని వినయనయ

భయంబు లేర్పడఁ బలికిన తిమ్మరుసు పలుకుల కానందించి
రాయండు సదయాత్ముండై యిట్లనియె.

కృష్ణరాయని ప్రార్థనము

మహారాజాధిరాజునై యుండి నేనిట్లొంటరిగాఁ జనుదెం
చుట తగనిపని యని నామనంబున కిప్పుడు దృఢముగాఁ దట్టి
నది. నారాకను తెలిసికొని గతుకపై స్వముతో వచ్చినన్ను
సంరక్షించి పితృవాత్సల్యమును జూపినందులకు నీకు నేనంతయుఁ
గృతజ్ఞుడను. నీహితోపదేశమును శిరసావహించినాడను.
మహాత్మా! నేను దుష్టశిగ్రహమును శిష్టజనపరిపాలనమును
జేసి జగంబున నాచంద్రార్కస్థాయిగాఁ గీర్తిగాంచునట్లనుగ్ర
హించి నీవును శాశ్వతమైన యశస్సును బడయుము. నాతండ్రి
నరసింహదేవరాయఁడు గాని, నాసోదరుఁడు వీరనరసింహదేవ
రాయఁడు గాని, యీ సామ్రాజ్యమును సంపాదించిన సాశ్వ
నరసింహరాయఁడు గాని సాధింపలేక విడిచిపెట్టినకార్యములను
నేను నిర్వహించుమార్గమును నాకుఁ జూపి నీవుతోడ్పడి విజయ
మును సమకూర్చవలయును. రాచూరు, ముదిగల్లుదుర్గములు
విజాపురసుల్తానుచే నాక్రమింపఁబడినవి. ప్రాద్విశాఖమున నుడ
యగిరి వఱకు గల ప్రదేశమును గజపతు లాక్రమించుకొనిరి.
ఆ దేశములనుండి శత్రురాజులను తఱిమివేసి యాభాగములను
మదీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్చుకొని దక్షిణహిందూస్థానమున
నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమును వహించి పరిపాలింప వలయునని నాకు

పెద్దకోరికఁ గలదు. ఇంతియ గాక యింతసామ్రాజ్యభారమును వహించి నేను కేవలము నాకు సామంతులుగ నున్నవారికడ నుండు సైన్యముల నమ్మి యుండుటకంటె సొంతబలమును గూర్చుకొని యుండుట నాకు శ్రేయస్కరమనుట నీ వెరుంగనిది కాదు. అట్టిబలమును నాకు సమకూర్చి పెట్టవలయును.

అని ప్రార్థించిన నతండు చిరునవ్వు నవ్వచు ‘ప్రభూ త్తంసమా! ఇంతమాత్రమునకై నీవు పెద్దగా యోజింప వలయునా? నీమనోభీష్టము ప్రకారము సమస్తకార్యములను జక్కఁబెట్టెదను. ఇంక జాగునేయక వైశంబ లెమ్ము. మన మిచ్చటనుండుట తగదు. బయలువెడలుద’ మని పలికి యతని నొక యేనుఁగుపై నెక్కించి రక్షకసైన్యము వెంటఁబెట్టిరాఁగా రాజభవనమునకుఁ దోడ్కొని వచ్చెను.

తిమ్మరుసు హితబోధ

అట్లు రాయనిఁ దోడ్కొనివచ్చి ‘మహారాజేంద్రా! అంగరక్షకసైన్యము లేకుండ నొంటరిగ స్వమందిరమును విడిచి యింకముం దెచ్చటికి బోనని నాకు వాగ్దానము చేయు’ మని ప్రార్థింప నామంత్రివుంగవుని ప్రార్థనమును మన్నించి యతం డట్ల వాగ్దానము చేసెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు సంశోషసాగరమునఁ దేలియాడుచుఁ దనయేలికత్తోడ నిట్లు మనవిచేసెను.

దేవా! మీచిత్తానుసారము దిగ్విజయయాత్ర కనుకూలములైన ప్రయత్నములను జేయుటకు నాకు రెండు సంవత్సర

ములకాలము గడువీయ వలయును. అశ్వపతులును, గజపతులును, బలవంతులు. వారలతో నొకమాటుగా వైరముఁబెట్టుకొనుట యనర్థహేతువు. నీవు నీసోదరపుత్రుని దూరముగాఁ బాఱఁద్రోలి పట్టాభిషిక్తుడవై పరిపాలనము చేయఁబూనితివి. నీకు నీసామ్రాజ్యమునఁ బ్రబల శత్రువులు గలరని యెప్పుడు నేమరకయుండుము. నిన్నుఁ బదభ్రష్టుని జేయ నవకాశము కొఱకు నిరీక్షించుచుందురు. ఇట్టి సందర్భమున వెనుకముందు లాలోచింపక బలవంతులతోడ యుద్ధముల కుపక్రమింతుమేని దానఁ బ్రమాదము గలదు. ఇట్టివానికై వేగిరపాటు కూడదు. రాజ్యాంగమును బలపఱచుకొనవలయును. సైన్యములను సమావేశపఱచుకొని తగు సంస్కారములను గావించి సంసిద్ధముగా నుంచుకొనవలయును. అర్థంబులను దెచ్చి భండారము నింపవలయును. ప్రధానచుర్రంబులు తృణకాష్టజలనమృద్ధంబులగునట్లుగా సిద్ధపఱచుకొనవలయును. దుర్గప్రాకారములను, వప్రంబులను, కొమ్ములను, క్రొత్తతళ్లంబులను, అగడ్తలను, అట్టళ్లను, జంత్రింబులను, అనువుపఱచుకొని, ధాన్యంబులాదిగా వస్తునర్గముల సమకూర్చుకొని, విశ్వాసపాత్రులైన దొరలను పాలెములందు గొలుపు నిలిపి యెట్టివారి కభేద్య మగునట్లు గావించుట ప్రథమకర్తవ్యము. వీని నన్నిటిని జక్కపఱచుకొని యసంఖ్యాకంబు లగుబలంబులతోడ దండయాత్రలకు వెడలి నచో నవలీల విజయమును బడయవచ్చును. కావున దేవర

వారు రెండు సంవత్సరముల కాలము వేచి యున్న పక్షమున నేను చెప్పిన చొప్పున సామాజ్యమును దిటవు పఱచి దండ యాత్రలకు సైన్యము సన్నద్ధము గావించును. ఎదిరిబలము నకును తనబలమునకును గల తారతమ్యమును దెలిసికొనకుండ యుద్ధమునకుఁ గడంగుట చేటునకు మూలము. అసాధ్యమైనది ప్రజ్ఞచే సాధ్యమగును. నీవు సాహసంబున విక్రమార్కుని మించినవాడఁ చొదువు. నీవు సంగ్రామధనంజయుండవని నేనెఱుంగుదు. నీవు శత్రువుల నవలీల జయింతువు. అందులకు నందియములేదు గాని నేఁ జేయఁజూనిన రాజ్యాంగసైన్య సంస్కారములు ముగియునంతవఱకు నొకించుక కాలము వేచి యుండుట శ్రేయోదాయకము.”

అని బోధించి పిమ్మట తిమ్మరుసుమంత్రి సైన్యసంస్కరణమునకుఁ గడంగెను.

ప్రథమ సంస్కరణము

తనయెడఁ గృష్ణదేవరాయనికి ననూయ జనింపఁజేయు మార్గమునఁ బోక, కార్యసాఫల్యమునే ప్రధానముగాఁ జూచు కొని, తనపై మహాప్రభువునకు భక్తివిశ్వాసములు ముప్పిరి గొను విధముగాఁ బ్రవర్తింపుచుఁ గార్యకౌశల్యమును జూపుచు తిమ్మరుసుమంత్రి జాగరూకుడై మెలంగుచుండెను. అయిన రాయనికిఁ దనపై ననూయ పుట్టింపఁ గొందఱు సామంత ప్రభువు లపవాదములను వేయుచుండిరి. కృష్ణదేవరాయఁడు

తనరాజ్యభారమునంతయును తిమ్మరుసుమంత్రిపై నిడి విద్యా
 వినోదములం దగుల్కొని ప్రమత్తుడై యున్నవాడని కొందఱు
 సామంతప్రభువు లపవాదములు పుట్టింప శత్రురాజులు వానిని
 విశ్వసించి వారివలన రాయని రాజ్యములోని రహస్యముల
 గ్రహింపుచు రాయని జయించి వారికి స్వాతంత్ర్యమొసంగెద
 మని వాదనమునుజేసి సమరసన్నాహములను జేయుచుండిరి.
 ఈవర్తమానము రాయనికిఁ ముందుగాఁ దెలియవచ్చెను.
 అప్పుడు వెంటనే కృష్ణదేవరాయఁడు సమయముకాసి సమను
 మైనను తిమ్మరుసును తన సమ్ముఖమునకు రమ్మని వర్తమా
 నము చేసెను. తిమ్మరుసు జపము చేసికొనుచుండఁగా రాజ
 భటులు వచ్చి రాయనియూజ్ఞును దెలిపిరి. అతఁడు బుద్ధికౌశ
 లము గలవాఁడు గావున రాయనితలంపు గ్రహించి జపమును
 మాని దిగ్గునలేచి యిదె వచ్చెదనని రాజభటులకుఁ దెలిపి
 యొక దొడ్డిలోనికిఁ బోయెను. రాజభటులును వానిని వెంబ
 డించి పోయిరి. అతఁ డొక త్రోటకూరమడిలోఁ గూరుచుండి
 పెద్దపెద్ద మొక్కలను బెకలించి దూరముగాఁ బడవై చుచు,
 చిన్న మొక్కలట్టము మళ్ళుగట్టి సమీపమున నున్న బావిలో
 నుండి యుదకమును చేది దానిం దెచ్చి యాచిన్న మొక్కలను
 దడుపుచుండె నట! దీని నంతయును జూచిన రాజభటు
 “అతఁడు రాజాజ్ఞోల్లంఘన చేయఁదలంచి కాలయాపనకై
 యీపని పెట్టుకొన్నట్లున్నది; వెంటనే పోకయున్న మనలను

గూడ రాజు శిక్షించు" నన్న భయముచేత మరలి పోయి
 యావృత్తాంతము నంతయుఁ దెలిసిరి. కృష్ణదేవరాయఁడు తిమ్మ
 రుసుకడనే విద్యాబుద్ధులు నేర్చిన బుద్ధిమంతుఁడు గావున
 సతఁడు తనయాజ్ఞ నుల్లఘించువాఁడు కాఁడని తాను బాగుగా
 నెఱింగినవాఁడు గావున సతఁడు చేయుచున్న పని తననిమిత్తమే
 యని గ్రహించి యందలి రహస్యమును దెలిసికొని తన కను
 మానము గలిగించిన బెద్దసామంతులను దొలగించి వారిస్థాన
 మున విశ్వాసపాత్రులైన చిన్నసామంతులను నియమించి
 యాజ్ఞాపత్రముల నొసంగి వెంటనే మీయధికారములను జెల్లిం
 పుండని యాజ్ఞ చేసి యంతఃపురమందెరమునకుఁ బోయెనట !
 వారును వానిం గైకొని తమకు వలయు సేనాసహాయముతోఁ
 బోయి యొకరివ ర్తమాన మొకరికిఁ దెలియకుండఁ బెద్దసామం
 తులను దొలగించి వారిస్థానముల నాక్రమించుకొనిరట !
 ఈ వృత్తాంతములను దెలిసికొని పరరాష్ట్రప్రభువులు నిరుత్సా
 హులై యుద్ధప్రయత్నమును మానుకొని రట ! కృష్ణదేవ
 రాయని సామర్థ్యమును బ్రజలు బహుభంగులఁ గొనియాడు
 చుండిరి. తిమ్మరుసు బుద్ధివిశేషమును రాయం డభినందించె
 నట. ఈకథ యెట్టిదై నను అనుమానాస్పదమైన వ ర్తనముగల
 సామంతులను దొలగించి యాస్థానముల విశ్వాసపాత్రులైన
 సామంతులను నిలిపి ముందు రాజోవు నుపద్రవమునుండి
 సామ్రాజ్యమును తన నేర్పరితనముచేత తిమ్మరుసు సంరక్షించి

నది సత్యముగుటకు సందియములేదు. ఇట్టిపని జరిగినవెనుక నెల్లవారును రాయనిపట్లను మంత్రిపట్లను భయభక్తులతో వర్తించుచుండిరి.

ఇతర సంస్కరణములు

కృష్ణదేవరాయఁడు సింహాసనారూఢుఁ డగుటకు బూర్వము సేనలోఁ గొంతభాగము రాయనివశమునను, మఱిగొంత భాగము సామంతప్రభువుల వశమున నుండెడిది. ఈమహారాజ్యమంతయును నాయకరములుగా విభాగింపఁబడి యొక్కొక్క నాయకర మొక్కొక్క రాజాజ్ఞానువర్తియగు నాయకునిచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను. ఈనాయకులు రెండు విధములై న తెగలుగ విభాగింపఁబడి యుండిరి. ఒక తెగ నాయకులు తాము జీతములు గైకొనుచుఁ దమనాయకరములో సంపాదించిన యార్జనమంతయును నగరికిఁ బంపెడియూచారము గలవారుగ నుండిరి. వీరినే కేవలనాయకులని చెప్పవచ్చును. మఱియొక తెగ నాయకులు గలరు. వీరు పుత్రపౌత్రానుక్రమముగాఁ బరిపాలనముచేయు సామంతరాజులు. వీరినే అమరనాయకు లందురు. వీరు తమరాజువత్తై గొంతసేనను సిద్ధపఱచి యుంచు పద్ధతికి లోఁబడి తమనాయకరము లనుభవించుచుండెడివారు. నియమించిన విధమున వీరలకడ నుండు సైన్యములు సంఖ్యలోఁ గొఱవడి యుండుటయెగాక గుణముచేతను గొఱవడియుండుటఁ గనుపెట్టి తిమ్మరుసుమంత్రి యాసైన్యములను సమకూర్చు

కార్యము వారలనుండి తొలగించి సైన్యముసంతయును దన
 వశము చేసికొని బలపఱచి యెప్పుడు యుద్ధము తటస్థమైనను
 యుద్ధము చేయుటకు సిద్ధముగా నుండునట్లు గావించెను. కృష్ణ
 దేవరాయఁడు పరరాష్ట్రాధిపతులతో నెప్పుడు యుద్ధము చేయ
 వలసి వచ్చినను నెంతమాత్రమును సైన్యములకొఱత లేకుండఁ
 బదిలీల సైన్యమును సిద్ధముచేసెను. ఈసైన్యముల వేచ్చము
 నకుగా నమరనాయకులనుండి కప్పములను కొనుచు సైన్యముల
 మీఁది యధికారమును తిమ్మరుసుమంత్ర రాయనిపై నుంచెను.
 అతని యధికారమును వీరువారనక యెల్లవారును శిరసా
 వహింపవలసినదే. ముప్పదిమూఱువేల గుఱ్ఱపుదళమును
 రాయఁడు స్వయముగాఁ బోషించునట్లు చేసెను. ఎనుమిది
 వందలయేనుగులనుగూడ రాయఁడు పోషించుచుండెను. ఈరెండు
 సంవత్సరములలోను గావలసినంత ధనమును బొక్కసములోనికి
 జేర్చెను. ప్రతి సంవత్సరమును విజయదశమినాఁడు రాయఁడు
 తన సేనలను బరీక్షించి సైనికులకు బహుమానములు మొద
 లగునవి చేయునట్లుగ నేర్పాటు గావించెను. ఇట్టి యేర్పాటుల
 యొక్క ప్రయోజనమును జక్కగా గ్రహించి శ్రీకృష్ణదేవ
 రాయఁడు తనజన్మము సార్థక్యము నొందింప భూతలముపై
 నవతరించిన దేవగురునిగా తిమ్మరుసును సంభావించుచు నాత
 నికి గృతజ్ఞుడై తనవలన నాతనికి నాతనివలనఁ దనకు లోక
 మున గౌరవము కలుగునట్లుగాఁ జాలకాలము ప్రవర్తించెను.

విద్యాగోష్ఠి

ఈ మంత్రి శిఖామణి సంస్కృతాంధ్రములందు ససా మాన్యపాండిత్యము గలవాఁడు. కర్ణాటాంధ్రపాఠసీకభాషలలో వ్యవహారము జరుపనేర్చిన వ్రాయసకాడు. పలుభాషలు ముచ్చటింపనేర్చిన వ్రెగ్గడ. ఇతఁడు సంస్కృతమునం దపారమైన ప్రజ్ఞ గలవాఁడగుటకు సగస్త్యేశ్వరవిరచితమైన సంస్కృత బాల భారతమునకు నితఁడు చేసిన వ్యాఖ్యయే గొప్పనిదర్శనముగాఁ జూపనచ్చును. ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రసాహిత్యము గలవాఁడగుటచేతనే ప్రసిద్ధకవీంద్రు లనేకు లీకృష్ణదేవరాయని యాస్థానమునకుం జేరుకొనిరి. వారిలోఁ బ్రధానులు అల్లసాని పెద్దనా మాత్యుఁడును, నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు నై యుండిరి. మొదటివాఁడు నందవరీకనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు; రెండవవాఁడార్చేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. వీరు మహాకవులుగాఁ బరిగణింపఁబడు చున్నను కృష్ణరాయని కాలమున మండలాధికారులుగఁ గూడ నుండిరి. వీరు నిరంతరమును రాయని వెంబడించి యున్నవారు గావున వీరిని మంత్రివర్గములోఁ జేర్పనచ్చును. వీరికి రాయనికడ సర్వస్వాతంత్ర్యమును గలదు. వీరి కిట్టినమ్మానము గలుగుట సాళువ తిమ్మమంత్రింద్రుని భాషాపక్షపాతమును, కవిత్వమునందలి ప్రేమయును దక్క వేతొందు గారణము గానరాదు. బొమ్మచర్ల తిమ్మనామాత్యుఁడను కవీంద్రుఁడొకఁడు కలఁడు. అతఁడు రాయనితోఁ జతురంగ మాడుటకై

నియోగింపబడియెను. ఇతఁడు నందవరీక నియోగి బాహ్యు
బుఁడు. మొదట కొప్పోలు గ్రామమునకుఁ గరణముగా నుండి
కవీశ్వరదిగ్దంతి యను ప్రతిష్ఠ గలవాఁడై చదరంగపుటెత్తులు
వేయుటయం దసమానప్రజ్ఞాశ్యుడుగ నుండెనట. ఈబొడ్డు
చర్ల తిమ్మకవీంద్రుఁడు తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రాపునఁ గృష్ణదేవరా
యని ప్రేమమున కాస్పదుఁ డయ్యెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయని పక్ష
మున నెందఱాలోంచి యెత్తు వేయుచున్నను నీతఁ డొక్కఁడే
యెదురెత్తువేసి యాట గెల్పుచు వేయార్లు పంచెము గొనుచుం
డెడివాఁడని యీక్రింది పద్యమువలనఁ దేటపడఁగలదు.

“క. శతసంఖ్య లొక్కటైనను

సతతము శ్రీకృష్ణరాయజగతీపతిఁ

జతురంగ మాడి గెల్పును

ధృతిమంతుఁడు బొడ్డుచర్ల తిమ్మనబళిరే.”

“ఉ. ధీరుఁడు బొడ్డుచర్ల చినతిమ్మనమంత్రి కుమారు డంచితా

కారుఁడు సత్కళావిదుఁడు కౌశికగోత్రుఁడు పద్మనేత్ర సే

వారతబుద్ధి నందవరపంక్తుఁడు సత్కవిరోకనాథుఁ డా

చారసమగ్రవర్తనుఁడు చారవచస్థిని నొప్పువాఁ డొగిన్.”

ఇతని శక్తిచాతుర్యములకు నంతోపించి కృష్ణదేవరా
యఁడు కొప్పోలు గ్రామమునకు కృష్ణరాయపుర మని పేరిడి
సర్వాగ్రహారముగా నీతనికి ధారపోసెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు
క్రీ. శ. ౧౫౦౯ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౫౧౨ వ
సంవత్సరమువఱకు విద్యావినోదగోష్ఠియందే కాలము గడవెను.

తిమ్మరుసుమంత్రియు రాజ్యాంగసంస్కరణమునందు మాత్రము తనబుద్ధిసంతయుఁ జొనిపి యూరకుండక దానుగూడ విద్యా వినోదకార్యములయందు భాగస్వామియై కాలము పుచ్చుచుం డెను. తిమ్మరుసు శిక్షణముచేతనేఁజ్జీరాజ్యాంగవిషయమున నెట్లొ ల్ల విద్యావిషయమునఁగూడ కృష్ణదేవరాయఁడు ప్రఖ్యాతి గాంచ గలిగెను. ఈరెండు సంవత్సరముల కాలములోనే అల్ల సాని పెద్దనామాత్యుని కాంధ్రకవితాపితామహుఁడన్న బిరు దము లభించినది. ఇతనికి నందితిమ్మనామాత్యునకు నగ్రహార ములను బెక్కింటిని ధారపోసెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు మహా సామ్రాజ్యభోగముల ననుభవించుట మాత్రమే గాక సరస కవితావిలాసలాలనుఁడై తిమ్మనాది కవీంద్రుల పలుకుదేని యలఁ జూటలఁగొని తానును సంస్కృతాంధ్రములందు సరస కవిత్వము చెప్పగల్గిన కవిరాజ శిఖామణియై కవీంద్రలోకమునఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతి గాంచెను. “మణిహవలయం వలయేచ మణిః” అనునట్లు తిమ్మరుసు మూలమున కృష్ణరాయనికీర్తియు విద్యా ధిక్రపంచమునకు విదిత మాయెను.

ఎట్టి ప్రఖ్యాతిని గాంచినకవి యేతెంచినను రాయని కంటె ముందుగాఁ దిమ్మరుసుచే నాతిథ్యమును బొంది సమస్త విధముల సమ్మానింపఁబడుచుండెను. కనుకనే తిమ్మరుసునకు కవీంద్రపక్షపాతి యని పేరు వచ్చెను. ఒకప్పు డేకారణము చేతనో రాయని యాస్థానకవులు భట్టుమూర్తికవి నవమా

నించినఁ గుపితుఁడై తిమ్మరుసును రాయనిగూడ తనపట్ల నల
త్యముగలవారై యున్నవారని తలపోసి మహోగ్రుఁడై
యీక్రింది యుత్పలమాలికను జెప్పెనట.

ఉ. లొట్ట యి దేటిమాట పెనులోభులతో మొగమోట మేల తా

గుట్టక యున్న వృశ్చికము గుమ్మర పుర్వని యందురే కదా

పట్టపురాజుపట్టి సరిపల్లెసరాసరి యీయ కున్న నే

దిట్టక మాన నామతము తీవ్రమహోగ్రభయంకరంబుగా

దిట్టితినా మహోగ్రహమతి మకరగ్రహజర్జరీభటా

పట్టపుదట్టపాలపణిభర్తృబహుకృతపర్జటస్ఫుటా

మట్టనదట్టణాలకవిమట్టనిరర్గళరాజభృత్యకీ

చట్టచటార్పటీనయనజర్జరకీలలు రాలఁ గా వలెన్

జుట్టరికంబునం బొగడఁ జూచితి నా రజతాద్ర్యధిత్యకా

పట్టణమధ్యరంగ గళభవ్యవధూవదనానుషంగసం

హట్టశింస్థుగాంగయరహల్లకజాలసుధాతరంగముల్

చుట్టుకొన న్వలెన్ భువనచోద్యముగా భయదంబుగా మఱిన్

దిట్టితినా సభాభవనధీంకృతభీమనృసింహరాడ్వజా

తాట్టమహోట్టహాసచతురాస్యసముద్భృకుటీతటీనటీ

కోట్టణరోషజాలహృతకుంతితకంతగభీరనాదసం

మట్టవిజృంభమాణగతి గా వలె దీవనపద్య మిచ్చి చే

పట్టితినా మణీకనకభాజనభూషణభాసురాంబరా

రట్టతురంగగంధగజరాజదమూల్యమనాతపత్రభూ

పట్టణచర్మహర్మ్యభటపంక్తిచిరాయురనామయంబు నై

గట్టిగఁ దోడుతో వెలయ గా వలె నెక్కువతీవిఁ జూడుఁదీ

యట్టిటు మందెమేలముల నందఱనుంబలెఁ జుల్కఁ జూచి యే

పట్టున నైనఁ గేరడము వల్కకుఁ దీవయిపెచ్చు నందులన్

గొట్టుదు దుష్కువిద్విరదకోటులఁ బంచముఖోద్భటాకృతిన్
 బెట్టుదు దండముల్ సుకవిబృందము కే నతిభక్తి సారెఁకున్
 గట్టితి ముల్లె లేఁబదియుఁ గా గలనూటఁబదాఱు లెయ్యెడన్
 దట్టడిభట్టమూర్తికవి రాయనిమార్గ మెఱుంగఁ జెప్పితిన్.

అని యాగ్రహించి చెప్పినంతవఱకు రాయఁ డీబ్రాహ్మణ
 కవివరుల దురాలోచన మెట్టిదో నేనెఱుంగను. నన్నెలతిట్టెద
 నని యనర్థబహుమానము లొనరించి గాఢానింగనంబు
 గావించెనట. అందులకు సంతసించుచు భట్టమూర్తి యీక్రింది
 పద్యముచే రాయని స్తుతించెనట.

ఉ. అబ్జముఖీమనోబ్ధ నరసాధిపనందన కృష్ణ నీయశం
 బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీపరాక్రమం
 బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీవిత్తిరిమం
 బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము చిత్ర మిద్దరణ.

అప్పుడు భట్టమూర్తి తిమ్మరుసుం జూచి నీప్రోత్సా
 హంబున కవు లీవిషమాలోచనము గావించిరి. నేను నీకు
 కై వారం బొసఁగకుండుట కారణంబుగా వీరిం బురస్కరించుకొని
 నన్నవమానింపఁ జూచితేవి ; కానీ,

“శా. గుత్తిం బుల్లెలుకుట్టి చంద్రగిరిలోఁ గూ డెత్తి పెన్గొండలో
 హత్తిన్ సత్రమునందు వేడి బలుదుర్గాధీశుతాంబూలపుం
 దిత్తు లోమి పదస్థు లైనఘనులన్ దీవించ—

అనునంతవఱకుఁ జెప్పునప్పటికిఁ దిమ్మరుసు దుష్కీర్తికి
 వెఱచి కృష్ణరాయఁడు బట్టాభిషేకసమయంబున నొనంగిన

యమూల్యం బగు గారుత్పతరత్న హారంబు నీవి కంఠంబు నలంకరించినఁ బ్రహ్మప్రుఁడై దీపించెదన్

మత్తారాతియయాతినాగమసుతున్ మంత్రీశ్వరుం దిష్మరుఁ."

అని పూరించి,

“ కం. అయ్య యనిపించికొంటివి

నెయ్యంబునఁ గృష్ణరాయనృపపుఁగపుచే

నయ్యా నీసరి యేరీ

తియ్యనివిలుకాఁడవయ్య ! తిమ్మరుసయ్యా ! ”

అని శ్లాఘించె నట ! ఆంధ్రకవులం గూర్చిన కథ లీటి ననేకములు గలవు. ఆకథ లన్నియు నాయాకపుల చరిత్రమునఁ గాని కృష్ణరాయని చరిత్రమునఁ గాని యుదాహరింపఁ దగినవై యున్నవిగావున నిట వివరింపలేదు.

సప్తమ ప్రకరణము

— ❦ —

దక్షిణదిగ్విజయము

శ్రీవీరనరసింహ దేవరాయని పరిపాలనముననే శ్రీకృష్ణదేవ రాయఁడు కర్ణాట దేశమునంతయు జయించి శ్రీరంగపట్టణమున విక్ర దేవరాయని ప్రతినిధిపాలకునిగా నియమించి జయధ్వజ మెత్తించి విజయోత్సాహముతో రాజధానిఁ బ్రవేశించెనని మున్నె జెలిసి యున్నాఁడను. ఇతఁడు పట్టాభిషిక్తుడైన వెనుక తిమ్మరుసునుంత్రి ద్రావిడ దేశమును జయించి కప్పములు సరిగా నిగ్గియించి రాజబట్టి తెచ్చుటకై విజయపునాయకుని, కృష్ణపు నాయకుని, వేంకప్పనాయకుని మువ్వును నియమించెను. విజయపునాయకుఁడు లక్ష్మసైన్యముతో బయలువెడలి వేలూరు ప్రాంతదేశమును వశపఱచుకొని వేలూరు ముఖ్యస్థానముగ నేర్పఱచుకొని రాయసికై కప్పములు గైకొనుచుండెను. అట్లు చిత్తూరు, తొండమండలము, తంజావూరు, తిరుచనాపల్లి, మధుర, తిరునగరు, కొడగు, మళయాళము మొదలగు దేశముల రాజులెల్లరును రాయనికి వశ్యులై కప్పములను జెల్లించిరి. ఈ దక్షిణ దేశమునంతయును మూఁడు ఖండములనుగా విభజించి మూవురు ప్రతినిధిపరిపాలకులక్రింద నుంచెను. జింజీలో నివసించెడి కృష్ణపునాయకుఁడు నెల్లూరు మొదలు కొల్లడము నదివఱకును గల దేశమునకు, విజయరాఘవ నాయకుఁడు కావేరినది

ప్రవహించు ఫలవంతమైన దేశమునకు, వేంకటప్పనాయకుడు కొడగు, మళయాళదేశములకు సధికారులుగా, నియమింపఁబడిరి. ఇట్లు పూర్వోక్తాట ద్రవిడదేశమునంతయును వశముచేసికొని మూడుకోట్ల ద్రవ్యమును భాండారమునకుఁ జేర్పించెను. దక్షిణదేశమున రాయసిఁ దిరస్కరించి కప్పములు చెల్లించక యుద్ధములు చేయువారు లేకుండఁ జేసి తిమ్మరుసు తనక్రజ్ఞావిశేషమును లోకమునకు వెల్లడించెను.

తిమ్మరుసు పూర్వదిగ్విజయయాత్రకుఁ బ్రోత్సహించుట

ఒకనాఁడు రహస్యముగా రాయసికడకుఁ బోయి తిమ్మరుసు మంత్రి యిట్లు ప్రబోధించెను.

దేవా! నీయభీష్టమును దీర్చుకొనుకాల మాసన్నమైనది. నీప్ర రెండు సంవత్సరముల క్రితము శాత్రువులను జయించి శత్రుదుర్గముల నాక్రమింపవలయునన్న పెద్దకోరిక గలదని నాతో నుడివినప్పుడు సైన్యముల నాయత్తపఱచుటకు రెండు సంవత్సరముల కాలము గడువడిగి యున్నాను. నేటితో గడువు కాలము ముగిసిపోయినది. ఇప్పుడు యుద్ధముచేయుటకు పది లక్షల సైన్యమును సిద్ధము గావించితిని. అవసరమైనయెడల మఱియొక పదిలక్షల సైన్యమును సమకూర్చుటకుం దగునేర్పాటులను గావించితిని. కవచధారణము గలిగిన ముప్పదివేల యాశ్వికబలమును చేకూర్చితిని. ప్రశస్తమైన గజబలమును గలదు. కావలసినంతద్రవ్యమును భాండారమునం జేర్పించితిని.

దుర్గములన్నియు నమస్త వస్తుసామగ్రిలతోడ నింపి సమృద్ధము లగునట్లు గావించితిని. సేనాపతు లెల్లరును భక్తివిశ్వాసపరులైన శూరశిఖామణులై యున్నాడు. మన కేవిధమునను గొఱంత గానరాదు. శత్రువు లెంతటి బలాధ్యులైనను వారిని నేడవలీల జయింపఁగలవు. పరరాష్ట్రాధిపతులు నిన్నుఁ గన్నెత్తి చూడనోడుదురు. శత్రురాజులు నాయెడల నీకు నీను గల్పించి తగవులుపెట్టి సామ్రాజ్యమును జెఱుపఁ బ్రయత్నించిరి గాని వారి దుష్ప్రియత్నములన్నియు వ్యర్థములై పోయినవి. నేను నీయెడ భక్తివిశ్వాసపరుడనై వ్యవహరించినదియు లేనిదియు నీవే యెఱుంగుదువు. ఎవ్వరిని సంపూర్ణముగా జయింపఁజాలక పోతి మని నీపూర్వులైన సాశ్వతరసింహారాయాదులు పరితపించి గతాసువులై రో అట్టి యశ్వపతులను గజపతులను నీవు జయించి యాయభినవకర్ణాటహైందవ సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాసియుఁ గల్పించి లోకంబున శాశ్వతకీర్తిని సముపార్జింపుము.

అని తిమ్మరుసు ప్రోత్సహించి పలుకు పలుకులకుఁ బ్రీత చేతనుక్కుడై రాయఁడు 'అచ్చా! ఎదిరిబలము నాబలము నెఱుంగక నాఁడట్లు శత్రువులను జయింప సమకట్టి నీతోఁ బ్రశంసించితిని. నాఁడు నీవు నాతమకమును వారిచి ప్రబోధింపక నాచిత్తము వచ్చినట్లు వ్యవహరింప విడిచినపక్షమున నిప్పటికి నాపాట్లెట్లుండునో గదా ! ఈరెండు సంవత్సరములలో నీవు చేసినకార్యములు శ్లోఘాసాత్రములైనవిగా నున్నవి. నీకు

నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుడనై యున్నవాడను. అసూయాపికొచ
గ్రస్తులై స్వార్థపరాములులై యూరక నీయెడ దోషారోపణ
చేయువారి మాటలను నమ్మి నిన్నిపనిందల పాలుచేసి నీతోఁ
డగవులాడి కార్యభంగమును గలుగఁ జేసికొనునంతటి యవి
వేకిని గానని నీవెఱుంగవా? ఈ సామ్రాజ్యము నాకిచ్చినది నీవ
కాదా? నాకిట్టి కీర్తిని గల్పించుచున్నది నీవకాదా? వేయు
నేల? పితృవాత్సల్యముతో నాప్రాణములను బల్కఱుఁ గాపాడి
నదియు నిప్పుకొని గాపాడుచున్నదియు నీవగాదా? అట్టి నీకు
దుష్టలమాటలు నమ్మి కృతజ్ఞుడనై యెగ్గొనరింతునా!
ఎంతమాట! అట్లు స్వప్నమందైనఁ దలంకుము. మహాత్మా!
నీయంతటివాఁడు నాకు చ్చాపై సమస్తరాజ్యనిర్వాహక రయై
యుండ నేను దిగ్విజయముఁ గావించి లోకమునఁ బ్రశంసా
పాత్రుండఁగుట యొక యద్భుతమా! నేటి నీవాక్కు లానంద
దాయకములై ప్రోత్సాహకరములై యొప్పుచున్నవి. అయిన
నాకొక్క సందేహము కలుగుచున్నది. ముందు తురుష్కులను
జయించి పూర్వదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలుట యుత్తను
పద్ధతియో లేక పూర్వదిగ్విజయయాత్రను ముగించి తురుష్కు
లపై దాడి వెడలుట యుత్తమపద్ధతియో తెలిసికొనఁజాలక
నామనస్సు తల్లడపాటు నొందుచున్నది” అని హెచ్చరించెను.
అందులకు మంత్రిపుంగవుం డిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

దేవా! నేఁడు విజాపురసుల్తానుకంటె గజపతి బలవం
తుడుగ నున్నాఁడు. గజపతిదేశము గొప్పది. అతని సంపద

సామాన్యమైనది కాదు. మఱియు నతఁడు మతాంతరుఁడు గాఁడు. అతని సైన్యాధిపతు లనేకులు తెలుఁగువారై యున్నారు. అందువలన దేశములోని ప్రజలు తురుష్కప్రభువు కంటె నీహైందవప్రభువునే యెక్కువగా ప్రేమింతురు. కనుక గజపతివలననే మన కెక్కువచెడుగు కలుగవచ్చును. వీనిని మన తెలుఁగు దేశముచుండి తఱిమివేయుట ప్రథమకర్తవ్యము. మఱియు బహమనీరాజ్య మైకుభాగములుగా భిన్నమై యొక మత్యములేని సుల్తానులచేఁ బాలింపఁబడుచున్నది. వారలను విడిగా జయించుట బహుసులభసాధ్యము. ఒకవేళ మనము ముందుగా విజాపురసుల్తానుపై దండయాత్ర వెడలుద మను కొనుము. ఏవురు సుల్తాను లేకమై మనపైఁ గడంగవచ్చును. అప్పుడు వారలను జయించుట కష్టసాధ్యము గావచ్చును. ఆయదను గనుపెట్టి శ్రీవీరప్రతాపరుద్రగజపతి మనరాజధానిపై దండెత్తివచ్చెనేని మనసామ్రాజ్యమునకు ముప్పు వాటిల్లుట నిశ్చయము. మనము ముందుగా ప్రతాపరుద్రగజపతిని జయింతుమేనిఁ దరువాత తురుష్కులను జయించుట సులభసాధ్యమగును. మనము పూర్వనిర్విజయయాత్రకు బయలువెడలి నప్పుడు విజాపురసుల్తానులతో నిదివఱకె యొడంబడిక చేసి కొని యున్నారముగనుక మనమీఁద యూరక దరడయాత్రకుఁ బ్రయత్నింపఁడు. ఒకవేళ దుర్బుద్ధిపుట్టి తన సైన్యముతో మన రాజధానిపైఁబడి యాక్రమింపఁ జూచునేని వాని నవలీల జయించునట్టి సైన్యమును విశ్వాసపాత్రుఁడైన యొక సేనాని

క్రిందనుంచి రక్షణము గావింపవచ్చును.

ఈమహానగర సంరక్షణభారము నెవ్వనిపైఁ బెట్టుదునా యని యోజించుచున్నాను. దీనిభారమును వహించువాఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడై నవాఁడుగా నుండుటమాత్రముగాక సమర్థుఁడుగాఁగూడ నుండవలయును. ఏనేనాని చిత్తమెట్టిదో పరీక్షించి తెలిసికొనుట కష్టసాధ్యము. ఎవ్వరును గానుపింపఱున్న నేనే యీమహాకార్యమును నిర్వహింపఁ బూనుకొనఁదలంచి యున్నాఁడను.

అని తిమ్మరుసు ప్రత్యుత్తరమియ రాయం డిట్లని యెను. అప్పా! నీవు నుడివింమాగ్గము బాగుగా నున్నది. అవశ్యము పూర్వదిగ్విజయయాత్రలో నీతోడ్పాటు గావలసియుండును. నగరరక్షణార్థము నిన్ను విడిచిపెట్టి నేకొక్కడ నీమహాకార్యమును సాధింపఁజాలను. ఇతరులను నమ్మి విడుచుటయు శ్రేయస్కరముగా గనుపట్టదు. అయినను దీనిని నిర్వహించు సమర్థులు మన సామ్రాజ్యమున ననేకులుగలరు. సమర్థులలో సమర్థుఁడును దండనాథాగ్రణియునగు మీతమ్ముఁడు గోవింద నామాత్యుఁడు గన్పట్టుచుండఁగా నొరులకై వెమకనేల? అతఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడై న యోగ్యుఁడు. అతఁ డెట్టి ద్రోహచింతయునులేని బ్రాహ్మణుఁడు. అతఁడు తనబొందిలో ప్రాణములున్నంతదనుక పరరాజులను విద్యానగరభూమియందుఁ బాదముపెట్టనీయఁడు. కావున విద్యానగరమునకు రక్షకునిగా గోవిందరాజ ప్రధానదండ నాథాగ్రణిని నియమించుట శ్రేయ

స్క-రమని నాయభిప్రాయము. అతడు నీతమ్ముఁ డగుటంజేసి నే నేమనుకొందునోయన్న సంకోచముచేతఁ బ్రశంసింపక యున్నాడవు గాని నీవుమాత్ర మెఱుంగవా? అట్టి సంశయముఁ బెట్టుకొనకుము. తురుష్కులనుండి యేవిధమైన యుపద్రవమును నగరమునకుఁ గలుగకుండ సరిగ్గించుభారమును మీతమ్ముఁడు గోవిందామాత్యునిపైఁ బెట్టుము. అతడు సామర్థ్యమున నీకుఁ దీసిపోవువాఁడు కాఁడు. మఱియును నీవు సకలపై న్యాధ్యక్షుఁడవై పూర్వదిగ్విజయమాత్రను నడుపుము. నేను నిన్ను వెంబడించి వచ్చెదను.

అని పలుకఁగా నతనిబుద్ధికొశల్యమును మెచ్చుకొని తన యెడఁజూపు విశ్వాసమునకు సంతసించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు మరల యిట్లనియెను. మహాప్రభూ! మేము బ్రాహ్మణులము. శ్రీత్రియులు నిర్వహింపవలసిన మహాకార్యములు మావలన నగునా? ఏల యిట్లు పలుకుచున్నావు. సర్వసైన్యాధిపత్యము నీవంటి సాహసవిక్రమార్కులు వహింపవలసినవారు కాని నావంటి వృద్ధబ్రాహ్మణుఁడుగాదు. అని పలికెను. అందులకు శ్రీకృష్ణదేవరాయఁ డిట్లు బదులు వక్కాణించెను. అప్పా! ఇవెందుకు వచ్చినమాటలు? మీరు బ్రాహ్మణు లగుదురుగాక! మున్ను కొరవులకుఁ బాండవులకు విద్యాగురువైన ద్రోణాచార్యుఁడు కొరవులపక్షమున నుండి సర్వసైన్యాధిపత్యమును వహించి పాండవాద్యనేకశ్రీయవీరు లెందఱిఁ బోరాడి యుండలేదు? కృపాచార్యుఁడు నశ్వత్థామ మొదలగు సేనాపతు

లెవ్వరు? బ్రాహ్మణులు కారా! పరశురాముఁ డెవ్వఁడు? బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడా! పూర్వకాలమున నెందఱో బ్రాహ్మణుల శ్రునిద్యాభ్యాసముజేసి లోకమున వన్ని కెక్కి యుండలేవా? మీ నియోగిబ్రాహ్మణులు లోకీకతంత్రమునందు మాత్రమేగాక యుద్ధతంత్రములందును నాటితేఱినవా రనుటకు పూర్వకథలె మనకు సాక్ష్యము లీయఁగలవు. ఇంతయేల! అప్పా! మీ తమ్ముడు దండనాథులలో శ్రేష్ఠుఁడు. ఎన్నియుద్ధములలో విజయుఁడై యుండలేదు? మీరు బ్రాహ్మణులైనను క్షత్రియులను మించిన ఖాత్రము గలవారు. అన్నిటికంటెను ముఖ్యముగా మీరు బ్రాహ్మణులగుటంజేసి మాకు విశ్వాసపాత్రులైరి. మీరెప్పుడును సామ్రాజ్యముయొక్క ఔమము నభిలషించుచుందురు. అదియ మాకుఁ గావలసిన ప్రధానవిషయము. కావున నాప్రార్థనమును మన్నించి నేను జెప్పినట్లు చేయుము. మీతమ్ముని రాజధానీనగరాధ్యక్షునిగా నియమింపుము. నిన్ను సర్వసేనాధిపత్యంబునకుఁ బట్టంబు గట్టెదను. ఇందులకు మాఱు చెప్పకుము. అని ప్రార్థించెను.

అంత నమ్మంత్రిపుంగవుడు రాయని ప్రార్థనమును మన్నించి తాను సర్వసేనాధిపత్యమును వహించుటకు సంగీకారము నిచ్చి యాతనిచే దండయాత్ర కనుజ్ఞాతుఁ డయ్యెను.

నగరాధ్యక్షుని నిర్ణయించుట

అట్లు రాయనిచే ననుజ్ఞాతుఁడై తిమ్మరుసుమంత్రి లక్షసైన్యమును నగరసంరక్షణార్థము గోవిందామాత్యదండనాథుని

వశము గావించి యాతనికి నగరాధ్యక్షుడని నొసంగి యిట్లని యెచు. తమ్ముడా! మేము పూర్వదిగ్విజయయాత్రకు వెడలఁ బోవు చున్నారము. నీవు సేనాధిపతులలో శ్రేష్ఠుడవనియు, సమర్థుడ వనియు రాయఁడు నిన్ను శ్లాఘించి నగరాధ్యక్షత్వ మును వహించుటకు నీవ యర్హుండవని నొక్కి నక్కాణించి నందున సతనిచే ననజ్ఞాతుడనై నీపైన నీగొప్ప భారమును నిలిపినాడను. నీవు నగరసంరక్షణభారము మాత్రమే గాక తురుష్కులు తమ సరిహద్దులను దాటి రాకుండఁ జూచు భారముగూడ నీపైనఁ బెట్టుచున్నారము. మనమెందఱినో యలత్యముచేసి కృష్ణదేవరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి తిమి. అతఁడును అతని సామ్రాజ్యమును వర్ధిల్లు మార్గమును జూచుట మనకు విధ్యుక్తధర్మమై యున్నది. అతఁడు మనల నమ్మి సామ్రాజ్యము మనచేతఁబెట్టి యున్నవాఁడు. కనుక సతని శత్రువులవలన నేవిధమైన యపకృతియుఁ గలుగకుండు టకై యెందఱో సమర్థులైన సేనానులున్నను నమ్మిక లేక నిన్నే యీపడవియం దుంచుటకు గారణమైనది. తమ్ముడా! ఏమిటి యుండెనవేని నీకును నాకును ప్రాణోపద్రవము గలుగుటయె గాక సామ్రాజ్యమునకును వివాశము గలుగవచ్చును. కావున నగరమును వేయి కన్నులతో వీక్షింపుచు భద్రముగాఁ గాపాడుచుఁ గీర్తిగనుము. అని యాతని కనేకవిధములైన రాజనీతివిధానంబుల నుపదేశించి రాయని దండయాత్ర నగరం బునఁ బ్రకటించుమని యాజ్ఞాపించి పంపించెను.

సేనాధిపత్యపట్టబంధనము

అట్లనుజ్ఞాతుడై నగరపాలకుడు దండయాత్రను నగరంబునఁ జాటింపించి రణభేరి మ్రోగింప నుత్తరు విచ్చెను. సేనాపతు లెల్లరును దమతమ సైన్యములతో సంసిద్ధులై యుండిరి. ఒకనాటి శుభముహూర్తమున వజ్రసింహాసనారూఢుడై శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు పురోహితులు, మంత్రులు, సామంతులు, సేనాధిపతులు, రాజబంధువులు, అధికారవర్గము, తక్కుంగల పరివారజనంబులు తన్నుఁగొలువఁ గొలుపుండి కనకకలశంబులఁ బావనజలంబులఁ దెప్పించి మంగళోపకరణశోభితంబు గావించి బ్రాహ్మణజనంబుల పుణ్యాహనాదంబులును, షరమాశీర్వాదంబులును, వందిజసస్తుతిసారంబులును, మాగధగీతంబులును జలంగఁ దిమ్మరుసుమంత్రి వరేణ్యునకు సేనాధిపత్యాభిషేకపట్టబంధం బొనర్చెను. అత్తరి నాయకవర్గంబు నిజశంఖంబులఁ బూరించిన నఖిలసైన్యంబులందును భేరిమృదంగపణవాది తూర్యనివాదంబులు నిగిడి నిగి ముట్టెను. ఇట్లు తన్నుఁ బెద్దగా నెన్ని సర్వసేనాధిపత్య మొసంగినందులకుఁ సంతృప్తహృదయుడై తిమ్మరుసు రాయని కాయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధియు, సామ్రాజ్యాభివృద్ధియుఁ గలుగునటులు దీవించి సేనాధిపతుల వీక్షించి యిట్లు హెచ్చరించెను.

‘దండనాథాగ్రణులారా! విజాపురనుల్తాను ఆదిల్ షాహరామారు, ముదిగల్లుదుర్గముల నాక్రమించుకొని రాజధానీనగర సమీపస్థుడై ప్రక్కలో బల్లెమై కూరుచుండియున్నవాఁడు.

గోల్కొండనుల్లాను కూలీకుతుబ్షాహ రాచకొండ, దేవరకొండ, పానుగల్లు మొదలగు దుర్గముల నాక్రమించుకొని మనకు సామంతులై యున్న పద్మనాయకుల వెడలఁగొట్టి యున్నవాఁడు. చూర్పుప్రక్కను ప్రతాపరుద్రగజపతి విజృంభించి యుదయగిరి ప్రాంతమువఱకుఁ గలతెలుఁగుదేశము నాక్రమించుకొని యున్న వాఁడు. ప్రస్తుతము మన మిప్పుడు ప్రతాపరుద్రగజపతిపై దండయాత్ర వెడలి కృష్ణానది దిగువభాగమున నాతని ప్రభుత్వము లేకుండఁ జేసి తఱిమివేయు వలయును. కృష్ణానదీ నేతు మధ్యస్థమైన దేశమున కంతకు నేకచ్ఛత్రాధిపతినిగఁ జేసి యేలింపఁ బ్రతిజ్ఞ చేసితని. ఇందువలన దక్షిణహిందూస్థానమున మనపూర్వులచే స్థాపింపఁబడిన హైందవసామ్రాజ్యము దృఢమై శాశ్వతముగా హైందవధర్మము చెక్కుచెదరకుండ స్థాపితమై దేశమున నాటుకొని యుండునటుల చేయవలయును. ఇది నాయొక్కనివలన నగు కార్యముకాదు. మీసహాయ్యమునఁ గాని మేమీ మహోద్యమమును నిర్వహింపఁజాలము. మీవంటి మహాయోధులు హైందవసామ్రాజ్య మలంకరించియుండ హైందవధర్మము వర్ధిల్లుననుటకు సందియమేమియునులేదు. మీసాహాయ్యంబునఁ బూర్వదిగ్విజయయాత్ర జయప్రదముగా నిర్వహింపఁబడునన్న విశ్వాసముతో మనయేలిక యున్నవాఁడు. మనయేలిక యభీష్టమునుదీర్చుట మనకెల్లరకు గర్తవ్యమని పలు మఱు నొక్కి వక్కాణింప నగత్యములేదు. భగవంతుఁడు మన యుద్యమమునకుఁ దోడ్పడి విజయమును బ్రసాదించును గాక.'

ఇట్లు హెచ్చరించి సైన్యము నేడు భాగములుగా విభజించి యొక్కొక్క భాగమునకుఁ ముప్పది వేలకాల్బలమును, నాలుగు వేలగుట్టపు శఠమును, ఇమ్నారేనుఁగులు నందునట్లు సేయమిం చెను. ఈయేడు భాగములకును కందనోలు ఘరాధీశ్వరుండైన ఆర్యటి శ్రీరంగరాజు, నంద్యాలపురాధీశ్వరుండైన ఆర్యటి నారపరాజు, ఆవీడు దుర్గాధ్యక్షుండైన ఇమ్మరాజు, రాయసము తిమ్మరుసుమంత్రి కుమారుండైన కొండమరాజు (కొండమరుసు), గండికోట దుర్గాధ్యక్షుండైన పెమ్మసాని రామలింగన్ననాయుడు, వెలుగోటి దుర్గాధ్యక్షుండైన రేచర్ల కుమార తిమ్మానాయుడు, రూపనారాయణ బిరుదాంచితుఁడుగు గంగాధరరెడ్డి (గంగారెడ్డియు) నను నేడ్వరకు నాధిపత్య మొసంగి ముఖ్యసేనాధిపతులనుగఁ జేసెను. వీరలలో శ్రీరంగరాజు, నారపరాజు, ఇమ్మరాజును, నరపతివంశీయులైన సరాజులు, రాయసము కొండమరుసు ఉదయగిరి కన్నడి నియోగిశాఖా బ్రాహ్మణుడు; పెమ్మసాని రామలింగన్న కమ్మనాయకుడు, వెలుగోటి కుమారతిమ్మానాయుడు పద్మనాయకుడు, గంగాధరరెడ్డి పంటకులాన్వయుండైన రెడ్డినాయకుడు. వీరికి లోఁబడిన సేనాను లింకను బ్రాహ్మణులలోను బ్రాహ్మణేశ్వరులలోను బెక్కండ్రు గలరు. ఇట్లు తిమ్మరుసు చేసిన యేర్పాటులకు శ్రీకృష్ణదేవరాయుడు హర్షించి నాటికి దర్బారు ముగించి నిజాంతిఃపురమునకు వెడలిపోయెను.

అష్టమ ప్రకరణము

మఱువాఁడు తిమ్మరుసు ప్రయాణభేరి మ్రోగించెను. సేనాధిపతులందఱును తమతమ సైన్యములతోఁ బ్రయాణోన్ముఖులై యుండిరి. ఎచటఁ జూచినను భేరీమృదంగపణవాది శూర్యనినాదంబులు చెలంగుచు నింగి నిగిడెను. సైన్యాధిపతుల శంఖారావంబులును, ఏనుగుల ఘంటానాదంబులును బెల్లుగా మొఱసెను. వీరసైనికుల ఘంటలమ్రోత బెట్టిదంబయ్యెను. వండిమాగధుల కై వారంబులు మిన్ను ముట్టెను. రాజపురోహితులైన బ్రాహ్మణులు స్వస్తివాచకములు పఠించుచుండిరి. ఆమహానగరంబున నెక్కడ విన్నను సుతాహవాక్యములేగాని యన్యంబులు వివరావు. తల్లులు తమపుత్రులను, అక్కసెల్లెండు తమ సోదరులను, భార్యలు తమభర్తలను తక్కుంగల స్త్రీలు తమబంధుసైనికులను రణోన్ముఖులను గావించి ప్రోత్సహించి వీరప్రవచనంబు లాడుచుండిరి.

దండయాత్ర వెడలుట

అట్లత్యుత్సాహముతో సైనికు లెల్లరు సమరోన్ముఖులై యుండ సకలసైన్యాధ్యక్షుఁడగు తిమ్మరుసుమంత్రీంద్రునిచే ననుజ్ఞాతులై ముఖ్యసేనాధిపతులు తమతమ సైన్యములతోడను, పరివారజనంబుతోడను, వస్తుసామగ్రితోడను ప్రాద్విశాముఖంబున నొకరిని వెంబడించి యొకరు నడువ నారంభించిరి.

అవసరమైనప్పుడు తెప్పించుటకై మూడులక్షల సైన్యమును నగరమున గోవిందామాత్యుని యాధిపత్యముక్రిందను మూల బలముగా నుంచెను. అట్లుంచి, విస్ఫురితభూషణభూషితంబైన గంధసింధురంబునెక్కి వెలిగొడుగులు మెఱయ నలంకారంబులఁ దఱచైన వజ్రంబుల నుద్దామంబులగు దీధితిహ్తామంబులును జామరంబులును గలయం బొలయ బహురత్నప్రభాసితంబైన గరుడధ్వజంబుఁ గ్రాలుచుండఁ గృష్ణదేవరాయ ధరణీవల్లభుండు తినిరాణుల్యోఁ ననుజేర సకలచమూపతిత్వపదభాసితుండైన తిమ్మదండనాథాగ్రణి సమస్త సైన్యములను సడిపించుకొనుచు దండయాత్ర బయలువెడలెను. అల్లసాని పెద్దనామాత్యుఁడు, నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు మొదలగు కవివర్యులును, రంగనాథ దీక్షితులు, మొదలగు రాజపురోహితులును, వైష్ణవస్వాములగు తాతాచార్యాది గురుజనంబులును, మఱియు ననేక బ్రాహ్మణవిద్వద్భృందమును, వారి ననుగమించిరి. ఒకమహా నగరము శుభోత్సవమునకై తరలిపోవుచుండున ట్లుండెను.

ఉ ద య గి రి ము ట్ట డి

ఇట్లు క్రీస్తుశకము ౧౫౧౩ వ సంవత్సరములోఁ బూర్వ దిగ్విజయమునకై దండయాత్ర వెడలి రాయనిసైన్యంబు వచ్చుచుండఁ జారులవలన సంతప్తతైంతమును ప్రతాపరుద్రగజపతి పిన్నతండ్రి తిరుమలకాంతరాయుఁడు విని గజపతి కావార్తను బంపి తా నుదయగిరి దుర్గమును బలపఱచుకొని పదివేల

కాల్పలమును, నాలుగువందల గుఱ్ఱములును గల సైన్యమును దుర్గములోనికిఁ జేర్చుకొని దుర్గమును సంరక్షించుచుండెను. తినుబండారమున్నంతవఱకు నీస్వల్పసైన్య మెంతకాలమైనను, ఎంతసైన్యము ముట్టడించినను నిలిచి పోరాడఁగల సామర్థ్యము గలిగి యుండెను. భిక్షచిన్నత్రోవఁ దక్కు దుర్గమునకుఁ బోవ వేతూకదారి లేక యుండెను. ఇట్టి యభేద్యమైన దుర్గమును శ్రీకృష్ణ దేవరాయఁడు ముట్టడించెను. దుర్గములోనివారి కాహార పదార్థము లందకుండుఁ జేసిన దుర్గమును వశపఱతురని తిమ్మరుసును రాయలును నిశ్చయించి కోటను ముట్టడించి విడిచి యుండిరి. ఇంతలో గజపతి లక్ష్మసైన్యమును దుర్గసంరక్షణార్థము పంపించెనుగాని, అప్పటికే శత్రుసైన్యముచే ముట్టడింపఁబడి యుండుటచేత నాసైన్యము వచ్చిన ప్రయోజనము లేక పోయెను. తిమ్మరుసు దండనాథాగ్రణి గజపతిసైన్యము వచ్చుచున్న వార్త విని ఉదయాద్రిముట్టడికై రాయసము కొండమరుసయ్యను వాని సైన్యములను నిలిపి కృష్ణరాయని నాదభవాయికిఁ దోడ్పాటుగా నుండి దుర్గమును వశపఱచుకొనవలసినదని చెప్పి తక్కిన తనసైన్యము నంతయుఁ దరలించుకొని శత్రుసైన్యమున కెదురుగాఁ బోయి మార్కొని ఘోరసంగ్రామ మొనరించుచుండెను. రాయసము కొండమరుసయ్య రాయనితోఁ గలిసి యత్యుత్సాహముతోఁ గోటను బడునెనిమిది

మాసములు ముట్టడించి యున్నను స్వాధీనముగానందునఁ బోరు
చుండెను. బహువిధముల నష్టపడి తుదకుఁ గొండలను బగులఁ
గొట్టించి విశాలములై నబాటల నేర్పఱచుకొని దుర్గమునుసమీ
పించి యాకలిబాధచేఁ దపింపుచు గుహలలోనుండి సింహముల
వెలె వెలువడి పోరాడుశత్రుభటుల నెదుర్కొని వారల సంహ
రించి శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు దుర్గమును వశపఱచుకొని
తద్దుర్గాధ్యక్షుఁడైన తిరుమలకాంతరాయనిఁ జేఱఁగొనియెను.
రాయని విజయంబునకుఁ దిమ్మరుసు సంతోషించి ఉదయగిరి
రాజ్యమునకుఁ గొండమరుసయ్యదండనాథుని నేకధురంధర
నిగా (గవర్నరు) నియమించెను. అతఁడు దేశమును స్వాధీన
పఱచుకొని స్వాధీనపాలనమును నెలకొల్పి చక్కని కట్టు
బాటులను గావించి విజయనగరముననున్న మూలబలములోని
కొంతపై న్యమును తిమ్మరుసు నమ్మితినిగొని రప్పించి యుదయ
గిరిరాజ్యరక్షణమునకై నిలిపి తానును, రాయలును, తిమ్మ
రుసును గలిసికొనఁ బోయిరి. ఉదయగిరి మొదలుకొని నరపతి
పై న్యములకును గజపతిపై న్యములకును రెండు సంవత్సరముల
కాలము ముమ్మరమైన యుద్ధము జరుగుచుండెను. జయము
లభించినకొలది తిమ్మరుసు పై న్యములు ముందుకు జరుగుచుండ
గజపతి పై న్యములు వెనుకకుఁ గ్రమముగాఁ బోవుచుండెను.

ఉదయగిరిదుర్గము, అద్దంకిదుర్గము, వినుకొండదుర్గము,

బెల్లముకొండదుర్గము, నాగార్జునకొండదుర్గము, తంగేడుదుర్గము, కేతవరదుర్గము, కొండవీటిదుర్గము మొదలగునవి గజపతిరాజ్య లోనివి. ఇవి యన్నియును, గృష్ణానదికి దక్షిణభాగమున నున్నవి. వీని కన్నిటికిని ముఖ్యస్థానము కొండవీడు. ఈకొండ వీటిదుర్గమునందు ప్రతాపరుద్రగజపతి కుమారుడు వీరభద్రగజ పతి నివసించు చుండెను. ఉదయగిరిదుర్గమును కృష్ణదేవరా యుడు ముట్టడించె నని విని వీరభద్రగజపతి కుమారహంవీర మహాపాత్రునికుమారుడు వీరభద్ర పాత్రుడు, రాచూరి మల్ల ఖానుడు, ఉద్దండఖానుడు, పూసపాటి రాచిరాజు, శ్రీనాథ రాజు, లక్ష్మీపతిరాజు, పన్యామలకసవాపాత్రుడు, పశ్చిమ బాలచంద్రమహాపాత్రుడు మొదలుగాఁగలనాయకు లనేకులను జేర్చుకొని కర్ణాటపైత్యముల నెదుర్కొని కొంతకాలము పోరా డియు బహిరంగ ప్రదేశమున నిలువం జాలక పలాయితుడై కొండవీటిదుర్గములోఁ దాఁగొనియెను. తిమ్మరుసు గజపతిపై న్యములను దఱుము కొనుచుఁబోయి వరుసగా అద్దంకిసీమ, వినుకొండసీమ, బెల్లముకొండసీమ, నాగార్జునకొండసీమ, తంగే డుసీమ, కేతవరముసీమ, కొండవీటిసీమ వశపఱచుకొనియెను. పూసపాటి రాచిరాజు తక్క తక్కిననాయకు లెల్లరును కొండ వీడుదుర్గములోఁ బ్రశేశించిరి. రాచిరాజుమాత్రము కృష్ణ దాటి పోయెను. రాచిరాజు ప్రతాపరుద్రగజపతియల్లుడు. ఇప్పటి

విజయనగర సంస్థానాధీశ్వరు లీరాచిరాజు వంశములోని వారని చెప్పుదగును. *

కొం డ వీ డు ను ము ట్ట డిం చు ట

తిమ్మరుసుమంత్రి క్రీ.శ. ౧౫౧౫-వ సంవత్సరముమార్చి నెలలో కొండవీటిదుర్గమును ముట్టడించెను. ప్రతాపరుద్రగజ పతి కొండవీటిముట్టడిని విడిపించుటకై వేయిమున్నూఱు గజ బలముతోడను, ఇరువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, అయిదు లక్షలకాల్బలముతోడను వచ్చుచున్నాడని తిమ్మరుసు విని తాను గొండవీడును ముట్టడించి స్వాధీనముఁ జేసికొందు నని యు, ప్రతాపరుద్రగజపతిని కృష్ణరాయఁ డెదుర్కొని తఱిమి

* పూసపాటి తమ్మరాజకృతమైన 'కృష్ణవిజయ' మను గ్రంథమున నీక్రింది పద్యములొక చొలుపఁబడినది.

సీ. నవభారతాఖ్యాన నవ్యకావ్యమునకు

నాయకుం డయ్యె నేనరవరుండు

కటకేశ్వరునిచేతఁ గని కేతవర మాత్మ

పురముగా నేలె నేభావిభుండు

నిరిపె భారుహమన్నె నృపగండ పెండేర

మెపుడు డాకాల నేనృపతిమాళి

యభిలసద్గుణవతి యక్కమాంబాదేవి

ప్రాణేశుఁడయ్యె నేపార్థిపుండు

బ్రథితగజపతి రాజవీరప్రతాప

రుద్రతనయాధినాయ కారూఢతమ్మి

రాజజనకతఁ గాంచె నేరాజతిలక

మతఁ డలరు తమ్మ విభురాచయప్రభుండు,

వేయవలసిన దనియు రాయనికీ జెప్పెను. అతఁ డందుల కంగీ
కరించి తక్కిన సేనానులను గూర్చుకొని కృష్ణానదీప్రాంతమున
గజపతి సైన్యములతోఁ దలంపడి ఘోరమైన యుద్ధము గావించెను. కృష్ణరాయఁడు కృష్ణ దాటి వేడూరుకడను ప్రతాప
రుద్రగజపతిని మార్కొని యుద్ధము చేసి యోడించి తఱి
మెను. ఇక్కడ తిమ్మరుసుమంత్రి రెండుమానములకుఁ బైగా
ముట్టడించుచుండి శత్రుదుర్గమును క్రీ.శ. ౧౫౧౫-దవ సంవ
త్సరము జూను నెల ౨౩-వేదిని స్వాధీనపఱచుకొని వీరభద్రగజ
పతి మొదలుగా పాత్రసామంతుల నందఱును జెఱుగొనియెను.
ప్రతాపరుద్రుని హతశేషసైన్య మంతయును జెల్లాచెడలై
పోయెను. తిమ్మరుసుప్రతిజ్ఞ నెఱవేఱెను. కృష్ణకు దక్షిణభాగ
మున గజపతిప్రభుత్వము తుదముట్టెను. కృష్ణరాయఁడు కొండ
పల్లిదుర్గమును మూఁడు నెలలు ముట్టడించి స్వాధీనపఱచుకొని
ప్రతాపరుద్రగజపతిభార్యలలో నొక్కఁడెను, పలువురుసేనాను
లను జెఱుగొనియెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు పూర్వదిగ్విజయ
యాత్రలోఁ జెఱుగొన్నగజపతిసంబంధీకుల నెల్లరను విజయనగ
రమునకుఁ బంపివేసెను. కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించుటకై
రాయఁడు తిమ్మరుసునే పాలకునిగా నియమించెను. 'కొని కృష్ణ
రాయని వెంబడించి పోవుట'కై తిమ్మరుసుమంత్రి తన మేనల్లుఁ
డైననాదిండ్ల అప్పమాత్యునికి కొండవీటిరాజ్యమున కాధిపత్య
మొసంగెను.

శ్రీకృష్ణదేవరాయని సాహసము

ఇట్టి విజయమునకు గర్వించి కృష్ణదేవరాయఁడు ప్రతాప రుద్రగజపతికి నివాసపట్టణ మై రాజధానీగర మై యున్న కటకమును బట్టుకొనవలయు నని సంకల్పించెను. తిమ్మరుసు దానిని గ్రహించి రాయని కిట్లు హితవు గఱపెను. ఓమహా రాజేంద్రా! మనము రాజధానిని విడిచి యిప్పుటికే బహుదూరము వచ్చి యున్నారము. ఇంతటితో దృష్టి నొందక మనము ముందునకు సాగితిమేసి మనబలము తీరిగిచుటయును, శత్రుఁ బలము పెరుగుటయు సంభవించును. గజపతి బలాధ్యుడైన శత్రువు గాని సామాన్యశత్రువు గాఁడు, అతని జయించుట కష్టసాధ్యము. ఇంతటితో మనము తృప్తి నొంది వెనుకకు మరలుట యుత్తమమార్గ మని తోచు చున్నది. అని తిమ్మరుసు రాయని దండయాత్రనుండి మరలింపఁ జూచెను గాని మహా పరాక్రమవంతుడైన యామహాప్రభువు “అస్సా! అడ్డు పెట్టుకుము. శత్రువు నవలీల జయింతును. సైన్యము చాలకయున్న విజయనగరమునుండి తెప్పింపుము. దండయాత్ర కటకపురిని బట్టుకొని ప్రతాపరుద్రుని వశపఱచుకొన కుండ నిలుపుట నా కెంతమాత్రము నిష్ప్రము లేక యున్నది. కావున నీవు సత్వరముగా విజయనగరము సైన్యముల కై సమాచారమంపి ముందుకు ప్రయాణము సాగింపు మని పలికెను. అంత తిమ్మరుసు భయమును సంశయమును బొందినవాఁ డయ్యును రాయనికిఁ దెలి

యనీయక యతః డెట్లును మానువాఁడు గాఁడని గ్రహించి
యిష్టము లేకపోయినను సమ్మతింప వలసినవాఁడయ్యెను.
అట్లనే కానిమ్మని పైనిచెప్పిన ప్రకారము కొండవీటిరాజ్యము
నకుఁ దనమేనల్లుడైన నాదిండ్ల అప్పామాత్యుని బ్రభువునుగాఁ
జేసి తాను గృష్ణరాయనితోడ రాజమహేంద్రపురమును
ముట్టడింపఁ బోయెను. దారిపొడవునను గజపతి సైన్యముల
తోడ యుద్ధమును జేయుచునే యుండెను. ఓడించిన కొలఁది
గజపతి సైన్యములు నిరుత్సాహముం జెందుచు వెనుకకుఁ
బాటుచుండుటయు, రాయని సైన్యము లుత్సాహవంతములై
తరుముకొని పోవుచుండుటయు సంభవింపుచుండెను. కొన్ని నెల
లకు విజయనగరమునుండి సైన్యములువచ్చి రాయని సైన్య
ములఁ గలిసికొనియెను.

రాజమహేంద్రపురమును గైకొనుట.

ఇట్లు లక్షలకొలఁది సైన్యములను నడిపించుకొనుచుఁ
గృష్ణదేవరాయఁడును, సైన్యాధ్యక్షుఁడగు తిమ్మరుసుమంత్రి
యును కృష్ణాగోదావరీమధ్యస్థమైన దేశము నంతయును స్వాధీ
నపఱచుకొని గోదావరినదిని సమీపించిరి. మొదట గోదావరిని
దాటి శత్రువులను బాఱఁద్రోలి రాజమహేంద్రపురము నాక్ర
మించుకొన్న సేనాని ఆకువీటి యిమ్మరాజు; పింగళి నూరనా
మాత్యకవిపుంగవునిచే రాఘవపాండవీయ మనుద్వ్యర్థికావ్య
కృతిపతియైన వేంకటాద్రియొక్కతాత యాయిమ్మరాజే.

ఈతఁడు రాజమహేంద్రవరమును జయించినట్లే క్రిందిపద్యము లోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

“క. రాజమహేంద్రవరాదిపు

రీజైత్రవిచిత్రములఁ బరివ్రాజితుఁ డై

యాజిఘనుం డాయమ్మమ

హీజాని ప్రసీద్ధిఁ గాంచె నెంతయు మహిమన్.”

అట్లు రాజమహేంద్రపురమును గైకొని యందు కొన్ని నెలలుండి యాసమీపమున గౌతమీతీరమున నున్న రహితా పురము మొదలగు మన్నెసంస్థానములను లోబఱచుకొని పిమ్మట మఱికొంతదూరము పోయి బాహుబలేంద్రుని వంశస్థులకు కొంతకాలము ముఖ్యపట్టణమై యుండిన పొట్నూరును జయించి యందొక జయస్థంభమును నెలకొల్పి మాడుగులు మొదలగు మన్యసంస్థానముల నాక్రమించుకొని మత్స్యవంశస్థుల దగువడ్డాది (బడ్డాది) మసియొనర్చి సింహాచలస్వామిని సందర్శించి యచట దండు విడిసి యుండఁగా గజపతి సైన్యములు గంటికి గానక పలాయనములయ్యెను. అంతటితో రాయలు సంతుష్టి నొందక తిమ్మరుసుమంత్రి వలదని వారించుచున్నను వినక సైన్యములఁ గటకపురికి నడిపింపుమని తిమ్మరుసున కాజ్ఞ చేసెను. అతఁడు సైన్యముల సరణ్యమార్గములగుండఁ గటకపురి వఱకుఁ గొనిపోయెను.

పాత్రసామంతుల యుద్ధము.

కృష్ణరాయఁడు తమపట్టణముమీఁద దండెత్తి వచ్చుచున్నాఁడని విని ౧ బలభద్రపాత్రుఁడుఁడు, ౨ దుర్గాపాత్రుఁడు, ౩ భీమాపాత్రుఁడు, ౪ ముకుందపాత్రుఁడు, ౫ భీకరపాత్రుఁడు ౬ బేరుపాత్రుఁడు, ౭ రణరంగపాత్రుఁడు, ౮ ఖడ్గపాత్రుఁడు, ౯ ఆఖండలపాత్రుఁడు, ౧౦ మురారిపాత్రుఁడు, ౧౧ వజ్రముష్టిపాత్రుఁడు, ౧౨ తురగరేవంతపాత్రుఁడు, ౧౩ గజాంకుశపాత్రుఁడు, ౧౪ అసహాయపాత్రుఁడు, ౧౫ మృగేంద్రపాత్రుఁడు, ౧౬ మఱియొకపాత్రుఁడు, (పేరు తెలియదు) ఈపదునాఱుగురు పాత్రసామంతులును తమకుఁ గలుగఁజూపు నవమానమును భరింపఁ జాలక రోషావేశపరవశులై ప్రతాపరుద్రగజపతి సన్నిధి కేగి రాయలరాకను విన్నవించి యవశ్యము రాయనిం గెలిచి షట్టి యిచ్చెదమని పంతములు పలికి యుద్ధమున కనుజ్ఞ యిమ్మని ప్రార్థింపఁగా నాతఁడు మిక్కిలి సంతోషించి యట్లు గావించెను. ఆమహావీరాగ్రగణ్యులై పాత్రసామంతులు లక్షల కొలది సైన్యములం జేర్చుకొని కర్ణాట సైన్యముల నెదుర్కొని ఘోరాహవమును మొదలు పెట్టిరి. అధికముగాఁ గర్ణాట సైన్యములకు నష్టము కలుగుచుండెను. దేశ మరణ్య మయ్యై యుండుటయుఁ సైనికులు మార్గామూసముకతన రోగగ్రస్తులై యుండుటయు, శత్రుసైనికులు స్థానబలిమిచే స్థిర చితులై నిలిచి పోరాడుచుండుటయును, గన్నులార వీక్షించి

కృష్ణరాయుడు తన కపజయము కలుగునని యూహించి తిమ్మరుసు గఱపిన హితోపదేశమును బెడచెనినిబెట్టి, యిట్టి విపత్తు తెచ్చికొంటిని గదా యని పశ్చాత్తప్తుడగుచు, మంత్రిని బిలువ సంపించి, తానడిచిన మార్గము తప్పని యొప్పుకొని, కర్తవ్య మాలోచింపుమని, బహుభంగుల వేడికొనియెను. అప్పుడు తిమ్మరు సొత్తనియెను.

దేవా ! మనము మహారాజధానిని విడిచి బహుదూరము ప్రయాణముచేసి శత్రుదేవుడవలన మధ్యమునఁ జిక్కువడి యున్నాము. దేశ మరణ్యమయ్యెను యుద్ధముచేత సుఖముగా మన సైన్యములను ములించుకొని పలుగిడి పోవుటకు సాధ్యము గాదు. కీడెంచి మేలెంచు మున్నెల్ల మన కిదృష్టము తప్పిపోయిన సైన్యమంతయు సకలింగ దేవుడుడవులతో సూరించిపోవుచునుటకు సందేహములేదు. అయినను కల్లెనా గుంక మన కురవస్థ చెప్పుకొనుటలేదు. మనకు స్థానబలిమిలేదు. వారలకు స్థానబలిమి కలదు. ఇంక నసంఖ్యాకములగు సైన్యములను గొని సచ్చి గజపతి మనపైఁ బడఁగలడు. అయినను భగవదధీనములు. ఐనను నిప్పుటి పోరాటముయొక్క సితినిబట్టిచూడ మనకు జయము కలుగునని యోచింపదు. ఇట్టి సందిగ్ధసమయమున యుద్ధమును మాని వెనుకకు మరలుట ప్రమాదమునకు హేతువును. వచ్చిన మాయోపాయముచేత నీవిపత్తునుండి తప్పించుకొని కార్యమును సాధింపఁజూడవలయునుగాని విచారించుట పలనఁ బ్రయోజనము లేకమాత్రమునులేదు.

పాత్రసామంతుల మోసపుచ్చుట

మనకిట్టి విపత్తు కలుగవచ్చునని నేనూహించినవాడ నగుటచేతనే బెజవాడలో నాడు యుద్ధము చాలించి వెనుకకు మరలుదమని చెప్పితిని. అయినేమి? దీనికై చింతింపకము. ఉపాయముచేత. యుద్ధమును మాన్పించి తనగూతు సీతమ్మి వివాహముచేసి గజపతి స్నేహాడ సంధి చేసికొనునట్లు గావించి నిస్సీహరిభవమునుండి గాపాడుదును. చూడుము నాశక్తియని పనికి యీతని బంపివేసి యిట్లు చింతించెను.

మనశ్శయ్యై నవాడు తనకార్యమును నెరవేర్చుకొనుటకు సామదాన భేదదుడములను జతుర్విగోపాయములఁ బ్రయోగింపవలసి యుండును. ఇచ్చట నామము పనికిరాదు. దంపము సాధ్యమగునది గాదు. దానిను భేదము నను రెంటివల నను కార్యము సాధింపవచ్చును. పాత్రసామంతులకును వారి ప్రభువునకును భేదము పుట్టించినఁగాని స్వపక్షమునకు జయము సమకూరునట్లు గన్పట్టదు. వందనచేసి తప్పించుకొనుట కూడ నని శత్రువునకుఁ దలయొగ్గి నాశనము నొందఁ గోరునంతటి యనివేకి లోకములోఁ నెవ్వడుండును? ఇంతప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన నాప్రభువునకు సవమానము గలుగుచుండ నుపేక్షించి యూరకుండుట భృత్యధర్మముగాదు. ఇట్టి సందర్భమునఁ జేసిన వంచన రాజనీతికి విరుద్ధముగాదు. అని వితర్కించుకొని తిమ్మ రుసుమంత్రి పదియాద్యురు పాత్రసామంతులపేరను దురాశను

గల్పించు జాబులను వ్రాసి విశేషముగా ద్రవ్యమును దెప్పించి
 కదియఱు పెట్టెలలో నొడించి యొక్కొక్కజాబు నొక్కొక్క
 పెట్టెలోనుంచి యాపెట్టెలను బరిచారకుల శిరస్సులపై నుంచి
 శత్రుసైన్యములోనికిఁ బోయి పాత్రసామంతుల కప్పగించి
 ప్రత్యుత్తరములు తెండని యాజ్ఞాపించిపంపెను. వారలు గజ
 పతి సేనలమధ్యనుండి పెట్టెలను గొనిపోవుచుండ గజపతి వార
 లనుబట్టి తెప్పించి యాపెట్టెలను గైకొని యందుండు లేఖలను
 దీసి చదువుకొనఁగాఁ దనపాత్రసామంతులు దనకై కుట్రచేసి
 రాజద్రోహమున కొడిగిట్టినట్లు స్పష్టపడియెను. జాబులలో నిట్లు
 వ్రాయఁబడి యుండెను.

“శ్రీకృష్ణ దేవరాయలవారు మీపద్ధతుల కంగీకరించెను;
 ఆపద్ధతుల ప్రకారము గజపతిని బట్టి యిచ్చెదరేని మీరు నిర్ణ
 యించిన ప్రకారము గ్రామములును, రత్నాభరములును, ధన
 మును మీయధీనము చేసెదము.”

ఇట్లుండుటను ప్రతాపరుద్రగజపతి చదువుకొని భీష్మ
 చిత్తుడై తాను తప్పించుకొని పోవు మార్గము నాలోచించు
 కొని పాత్రసామంతులకుఁ దెలియకుండ నితరులకు గోచరము
 గాకుండ దూరమున నున్న మఱియొకస్థలమునకుఁ బోయి
 యచ్చట రహస్యముగా నుండెను. తమప్రభువు యుద్ధభూమి
 యందుఁ గానరాకుండుటం జేసియు, నతనిక్షేమము దెలియ
 కుండుటంజేసియు వారలు యుద్ధమును ముగించి విచారించు

చుండిరి. ఇంతలో వారలకు నొత్తుడు కలుగనీయక తిమ్మరుసు మంత్రి రాయనియాజ్ఞఁ గైకొని గజపతికడకుఁ బోవఁ నతఁ డద్వైధానముల బహుమానపురస్కరముగాఁ బూజించి సంతిని గూర్చి ప్రసంగించుచుండెను. అందుల కనువగురీతిని తిమ్మరుసు ప్రసంగించి ప్రతాపరుద్రగజపతి రాయనితో సంతిచేసికొని తన కూతునిచ్చి వివాహము గావించుటకు నొడవబ్రుచ్చెను. తరువాత ప్రతాపరుద్రగజపతి తనకూతురు తుక్కాంబ నిచ్చి వివాహము గావించెను. ఈమెచే యన్నపూర్ణాదేవియని యాముక్తమాల్యదయందు కృష్ణరాయఁడు మఱియొక నామమునఁ బేర్కొనియెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు సంతోషించి రాజమహేంద్రపురమువఱకును గలదేశమును మరల గజపతికొసంగి క్రీ. శ. ౧౫౧౬ వ సంవత్సరములోనే పూర్వదిగ్విజయాత్రను ముగించి స్వస్థానమునకుఁ జేరుకొనియెను. తిమ్మరుసు చేసిన మోసమువలన పాత్రసామంతులకు బ్రాణభంగము కలుగలేదు. కృష్ణరాయని విజయప్రతిష్ఠకు భంగము కలుగలేదు. ప్రతాపరుద్రగజపతికి పదభ్రష్టత్వమును కలుగలేదు. భవిష్యత్కాలమున సుభయరాజ్యములకుఁ బోరాటము కలుగకుండ బాంధవ్యమును గల్పించెను. ఇంతయును తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనితోఁ గూడ నుండుటచే సంభవించినది. అట్లు కానియెడల చరిత్రము మఱియొక రూపము దాల్చియుండును.

స వ మ ప్ర క రణ ము

తిమ్మరుసు తురుష్కులను జయించుట

అట్లు తిమ్మరుసునుంత్రి కృష్ణరాయనితోఁగలిసి సైన్యములను మరలించుకొని సురక్షితముగా వేతెంచి విజయనగరము ప్రవేశించిన వెనుక గోలకొండనుల్తాను మహమ్మద్ కూలీ కుతుబ్ షాహా లక్ష సైన్యముతోఁ గొండవీటిపై దండెత్తినప్పుచున్నాఁడని తెలియవచ్చెను. అతఁడు కృష్ణరాయనికిఁ జెప్పి రెండులక్షల సైన్యములతో, తురుష్కులను జయించి కొండవీటిక్కుమును సంగమించుటకై బయలుదేఱెను. ఇట్లు బయలు వెడలి కొండవీడు సమీపించునప్పుటికి కుతుబ్ షాహా కృష్ణానదిని దాటి బెల్లముకొండను వశపఱచుకొని కొండవీటిదుర్గము సమీపమునకు వచ్చెను. అప్పుడు భయసైన్యములకు భయం కరమైన యుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధమునందు అర్వీటివారప రాజు తిమ్మరుసునకు కుడిభుజముగానుండి కొండవీటికిఁడ తురుష్కులతో గఠారియుద్ధము గావించి కుతుబ్ షాహాను దల్లడిల్లఁగొట్టి తఱిమెను. ఇచ్చట నుల్తాను కూలీకుతుబ్ షాహా తిమ్మరుసును గాసి రాయనిఁగాని జయించినాఁడని ఫెరిస్తా వ్రాసినసంగతి సత్యముకాదు. * ఈయుద్ధమునందే తిమ్మరుసు తన్నెదిరిగిన

* ఈయుద్ధములో, కుతుబ్ షాహాలో సైన్యముగా, బోరాడి యతని నోడించినవాఁడు అర్వీటి వారపరాజుని కళాభూర్జోదయముతోని యాక్రింది పద్యమువలన స్పష్టపడఁగలదు.

కుతుబ్ షాహ్ సేనానియగు మదార్ మల్ ఖానుని భార్యాసమే తముగాఁ జెఱగొని వాని ధన కనక వస్తువాహనాదులఁ జూఱఁ గొని విజయనగరమునకుఁ బంపివేసెను. ఈ సేనాధిపతియైన తురుష్కు డామరణాంతమును జెఱయందే యుంచబడెను. ఇట్లు తిమ్మరుసు తురుష్కులను దేశమునుండి పాఱఁగ్రొలి కొండ మీఁ రాజ్యపరిపాలనమును జక్క-పఱచుటకు నమకట్టెను.

తిమ్మరుసు మే సల్లద్రు

తిమ్మరుసు కొండవీడును గజపతులనుండి స్వాధీనపఱచు కొన్న సిమ్మటను నాదిండ్ల అప్పాచూత్తుని కొండవీటిరాయము నకుఁ బరిపాలకునిగా నియమించెనని యిదివఱకు చెప్పియున్నాఁ డును. తిమ్మరుసు తనతోఁబుట్టిన గుఱ్ఱాంబికను నాదిండ్ల తిమ్మాచూత్తున కిచ్చెనని ప్రథమప్రకరణమునఁ చెల్పియున్నాఁ డును. ఆదంపతులకు మూపురు పుత్రులు గలరు. వారిలో అప్పనమంత్రి రెండవవాఁడు. గోపనమంత్రి మూడవ వాఁడు. పెద్దవాఁడైన కోనయమంత్రిని గుఱించి మన కేమియును చెల్లి యదు. కృష్ణరాయఁడు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు వెడలు నప్పుడు గుత్తిదుర్గాధ్యక్షుఁడుగా నున్న తనతమ్ముని గోవింద రాజదండనాథుని విజయనగరాధ్యక్షునిగ నియమించి తిమ్మ

“చ. వచిత యుక్కలేండుని సవాయిబరీదు నడంచు దుర్జయం
గుడుగునమఱ్ఱఁ దల్లడిలఁగొట్టె మహాబృతసంగరంబులో
నెదిరిచి కొండవీటిండ నెవ్వరు పాటి విచిత్రశౌర్యసం
పదపన నారసింహవిభుపట్టికి నారనృపాలమౌళిన్.”

రుసు తన మూడవ మేనల్లుని గోపనమంత్రిని గుత్తిదుర్గాధ్యక్షునిగా నిర్ణయించి తన తమ్ముని స్థానమునందు నిలిపెను. * ఇంత వఱకును అప్పనయు గోపనయు దండనాథులుగ నుండిరి. ఇప్పుడు తిమ్మరుసు వీరలను గొప్పరాజ్యములకుఁ బాలకులనుగ నియమించెను. కొండవీటిరాజ్యమునకు గోపనమంత్రిని, వినుకొండ, గుత్తిరాజ్యములకు అప్పనమంత్రినిఁ బరిపాలకులుగా (గవర్నరులను) నియమించెను. కృష్ణరాయని సామ్రాజ్యమున మంత్రులకును గొప్పసేనానులకు నెట్టిమర్యాదలు జరుగుచుండెనో అట్టిమర్యాదల నన్నిటిని వీరు పొందుచుండిరి. వీరలు సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు మంచిపాండిత్యము గలవారు. అప్పనమంత్రి మాదయగారి మల్లనకవివర్యునిచే రాజశేఖరచరిత్రము నంకితము నొందెను. వీరి దానశాసనములు కొండవీడు, వినుకొండ సీమలలోఁ బెక్కులు గానవచ్చుచున్నవి. వేద వేదాంగ విద్యులైన బ్రాహ్మణోత్తముల కనేకుల కగ్రహారములను భూముల నొసంగిరి. దేవస్థానములను జక్కపఱచి దానధర్మములను గావించి సంరక్షించిరి. చెఱువులను ద్రవ్వించిరి. మహాకార్యము లెన్నో యాచరించి విఖ్యాతిఁ గాంచిరి. అప్పనమంత్రియు గోపనమంత్రియును రామలక్ష్మణులవలె సన్మోహ్య

* "ఉ. ప్రాపితరాజ్యవైభవనిరాకృతిపాకవిరోధి మైనయా
గోపనమంత్రి ధర్మతనగోపనసమ్మతిగుత్తి దుర్గం
క్షీపరిపాలనక్రమసమిద్ధభుజాబలశాలిరూపరే
ఖాపరమత్స్యలాంఛనుఁడ యాహవకార్య ధురింపడుండిలన్.

ప్రియులై యలరిరిని మాదయగారి మల్లన కవీంద్రుఁడు నొక్కి
వక్కాణించి యున్నాఁడు. * తిమ్మరుసు దేశమునం దెచ్చటను
శత్రువులను లేకుండజేసి దేశమున శాంతి నెక్కొలిపి మేనల్లుం
డ్రను బ్రతినిధిపాలకులనుగా నారాజ్యములందు నిలిపి విజయో
త్సాహముతో రాజధానికి వచ్చి రాయనిచే ననేకవిధముల
సమ్మానింపఁబడియెను.

రాచూరి దండయాత్ర

తిమ్మరుసుమంత్రి రాజధాని ప్రవేశించిన వెనుకఁ గొన్ని
సంవత్సరములు యుద్ధములు మాని రాజ్యాంగవ్యవహారసంగ్ర-
హంబునమాత్రము బుద్ధినిజొసిపి ప్రజాసౌఖ్యమునకై పాలుపడి
యెను. అయినను క్రీ. శ. ౧౫౨౦ వ సంవత్సరములో గృష్ణ
రాయఁడు విజాపురసుల్తానుపై దండెత్తిపోయి తురుష్కులను
జయించి రాచూరు ముదిగల్లు దుర్గములను బట్టుకొని స్వాధీన
పఱచుకొనియెను. ఆదిల్ షాహ రాజధాని యగు విజాపుర
మును విడిచి పాటిపోయెను. ఈదండయాత్రలోఁ దిమ్మరుసు
మాత్రము పాలుగొని యుండలేదు. తిమ్మరుసు తమ్ముఁడు
గోవిందరాజు మాత్రము ముప్పదివేల కాల్బలముతో రాయని

* కం. ఆయనుగుండమ్మఁడు విన

యాయతమతిఁ గొల్పి నప్పనార్కుఁడు నతఁడున్

బాయక యన్నోన్యప్రియు

రై యలరిరి రామరిక్మణాకృతు లగుచున్.

(రాజకీయచరిత్రము.)

వెంటఁ జనియెను. ఏడులక్షల సైన్యమును నడిపించుకొనిపోయి కృష్ణరాయఁడు తురుష్కులతో ఘోరయుద్ధముచేసి సంపూర్ణ విజయము గాంచిన వెనుక 'విజాపురసుల్తాను సంధిచేసికొని నాటి నుండి చాలకాలము విజయనగరప్రభువులతో మైత్రి గలిగి యుండెను. యుద్ధకాలమునందు స్వయముగా తిమ్మరుసు పాలు గొనకపోయినను తిమ్మరుసు చూపినమార్గము ననుసరించిపోయి రాయఁడు విజయమును గాంచెను. అట్లు విజయమునుగాంచి కృష్ణరాయఁడు మరలి విజయనగరమునకు వచ్చినవెనుక తిమ్మరుసు రాయని వీక్షించి 'దేవా! సాశ్వతనరసింహభూపాలుఁడు గాని మీతండ్రి నరసింహదేవరాయఁడుగాని, మీయన్న పీఠ నరసింహదేవరాయఁడు గాని సాధింపలేక విడిచిన వానిని నీవు సాధించి వశపరచుకొంటి' వని బహువిధముల శ్లాఘించెను.

‘అప్పా! ఇది యంతయు భవత్కృపావిశేషమువలన నై నది కాని మఱియొండు కా’ దని తన కృతజ్ఞతాబుద్ధిని వెల్లడించెను.

ద శ మ ప్ర క ర ణ ము.

— ❦ —

తిమ్మరుసు పరిపాలనము.

— — —

ఏనాఁడు సాళువనరసింహాధరాతలేందుడుఁ విజయనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుడయ్యెనో ఆనాఁడు మొదలుకొని నలువది సంవత్సరముల కాలమును తిమ్మరుసు విజయనగరంబునఁ గడపెను. నమకాలికులలో నాతనితో సమానుడగు ప్రతిభాశాలి దక్షిణహిందూస్థానమునఁ గానరాడు. దక్షిణహిందూస్థానమునమాత్రమేగాదు, భరతఖండమునఁ గూడఁ గానరాడని చెప్పవచ్చును. కర్ణాటసామ్రాజ్య మనియెడు నీహైందవ సామ్రాజ్యముయొక్క క్షేత్రి ఖండంతరములఁ గూడ వెలయునట్లు చేసెను. రాజకుజుంబములలో జన్మించిన కలహములనడంచి, అసమర్థులను వెనుకకు నెట్టి సమర్థులను ముందుకుఁ గొనివచ్చెను. తన కాలమునఁ దనకొరిక ననుసరించి నల్వరను పట్టభద్రులను గావింపవలసివచ్చినను రాజధానీ నగరమున నెట్టి విప్లవమును జనింపకుండఁచేసి నగరమును గాపాడిన మహానీయుని కాలమున నెంతయభివృద్ధి కలిగినదన్నను వింతయేముండును? బలాఘ్యుడయిన శత్రురాజులను జయించి రాజ్యము విస్తరింపఁజేసెను. సామ్రాజ్యమధ్యమున జనించిన రాజద్రోహకరములయిన కార్యముల నన్నిటిని నడంచివై చెను. సామ్రాజ్యమునకు తోడుపడిన సామంతరాజును కప్పములు సరిగాఁ జెల్లించినట్లు కట్టుదిట్టము

లను గావించెను. సైన్యముల విషయమై జరిపిన సంస్కరణ మిదివఱకే తెలిసియున్నాడను. సైన్యములఁ బరీక్షించి సైన్యాధి పతులకు సైనికులకుఁ బహుమానము లిచ్చుటకు విజయదశమి యుక్తమైన దినముగఁజేసెను. తిమ్మరుసు సమర్థులని తోచినప్పుడు బ్రాహ్మణులకు సయితము సైన్యాధిపత్యము లొసంగుచు వచ్చెను. ఈసామ్రాజ్యమున బ్రాహ్మణులతో తిమ్మరుసు నకుఁ దరువాత మహాసేనాధిపతిగా నున్నవాఁడు రాయసము కొండమరుసు (కొండమరాజు). శ్రీకృష్ణదేవరాయని పూర్వ దిగ్విజయ యాత్రలోగూడ నుండుటయేగాక ఆదిల్ సాహపై దండెత్తిపోయినపుడు లక్ష సైన్యమున కధికారియై యాతని వెంటఁ బోయి తురుష్కులతో యుద్ధముచేసెను. తిమ్మరుసు తమ్ముడగు గోవిందరాజుగూడ కొండమరుసువంటివాడే. ముప్పదివేల సైన్యమున కధికారియై కృష్ణరాయని వెంటఁబోయి తురుష్కులతో యుద్ధముచేసి ఖ్యాతిఁ గాంచినవాడే. తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజుకూడ దండనాథుఁడుగ నుండెను. అల్లసాని పెద్దిరాజు (పెద్దయ్యంగారు లేక పెద్దనామాత్యుఁడు), నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు, కవులుమాత్రమేగాక మండలాధిపతులుగఁ గూడ నుండిరి. తిమ్మరుసు మేనల్లుండ్రను గూర్చి వ్రాసియేయున్నాను. ఈ విజయనగర సామ్రాజ్యము ప్రతిష్ఠాపింపఁబడినది. మొదలుకొని తుదికాలమువఱకు బ్రాహ్మణులవలనఁగూడ జెంపఁబడినదనుటలో సందేహము లేదు. ఈ సామ్రాజ్యము యొక్క ప్రతిరాజ్యాంగ శాఖయందును బ్రాహ్మణ ప్రాబల్య

మొంతకలదో యాకాలమునాటి శాసనములును, వాఙ్మయమును బరిశీలించిన వారికి బోధపడకమానదు. ఈసందర్భమున శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి బ్రాహ్మణులయందెంత విశ్వాసముగలదో యాతనిచే రచింపబడిన 'ఆముక్తమాల్యద' యను ప్రబంధము నందలి యీక్రింది పద్యములనుబట్టి మనము తెలిసికొనవచ్చును.

కం॥ దుర్గములాస్త ద్విజవర

వర్గమునకె యిమ్ము : దుర్గవత్తతక

త్యర్గళధరాధి రాజ్య వి

నిర్గత సాధ్వసత పొడమనిలుపకు కొలదిన్."

(ఆ. ఆ. ౪. ప. ౨౦౭)

“దుర్గములను నీకాస్తులయిన బ్రాహ్మణులకిమ్ము, వారి మీదికి నట్టి శత్రువులు వచ్చినను వారిని నిర్భయులై తెగటార్చుటకు వారికి నీయనర్గళాది రాజ్యమువలన ఆదుర్గములందు వలసిన సేనాదులను సమృద్ధిగా నుంపుము; అల్పముగా నుంపకుము; లేదా, వారికి రాజ్యగర్వముచేత నీయెడలంగూడ భయము లేప్పునట్లు సైన్యాధికమును ఎక్కువగా ఇయ్యకుము” — (వేంకటరాయశాస్త్రి కృతసంజీవనీవ్యాఖ్య.)

“ఆ. ఆనభిజాతుఁ గేకటాలయు నశ్రుతు.

నలుకమాని బొంకు పలుకువాని.

నాతతాయి. గడును నన్యదేశ్య. నధర్ము.

విదుము విప్రునేల వేడితేని.”

(ప. ౨౦౯)

“నీ దొరతనము నీకే ఊడవలయునని కోరెదవేని

బ్రాహ్మణునై నను, నీచకులజాడు, బోయలనడుము జీవించు

వాడు, గురుశుశ్రూష చేయనివాడు. అన్యతవాది, చంప నుద్యుక్తుడు, తప్పుచేసియు అలుకనివాడు, పరదేశాగతుడు, అధర్మశూరుడు, అగువానిని చేర్చకుము.” (అదేవ్యాఖ్య.)

“తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖి విడంబనకు నయిన

గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు దెలిసియైనఁ

బూని సంకటముల నిచ్చుఁగానఁ దలచు

బ్రాహ్మణునిఁ బ్రభుఁజేయుట పతికి హితము.”

(ప. ౨౧౬)

“రాజు బ్రాహ్మణుని గొప్ప యధికారమునందు నియ మించుకొనుటచేత మేలొందును ; ఏలయన బ్రాహ్మణుడు తాను సంకటములలో నిలువక తప్పినచో తన్ను శూత్రియ శూద్రాదులు పరిహసించురనియు, తనవలె రాజులకడదొర్లై సేవించు నితరబ్రాహ్మణుల వర్తనము జూచి దాని నవలం బించియు, సంకటములయందు పూనికతో నిలిచి వానిని తొల గించును. (అదేవ్యాఖ్య.)”

ఈపై భావప్రకటనము శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి తిమ్మరుసు మంత్రియొక్క ఋజువర్తనమును బరిశీలించుటవలననే కలిగిన దని మనము తలంపవచ్చును. ఇట్టి విశ్వాసము కృష్ణరాయని కుండుటచే సమర్థులయిన బ్రాహ్మణులొకలమున నుత్తమాధి కార పదవులనుగూడఁ బడయుటగూడ దటస్థింపుచు వచ్చెను. తిమ్మరుసు రాజ్యపాలనము వహించినది మొదలుకొని మహా సేనాధిపత్యములు, మండలాధిపత్యములు, తెలుఁగువారికే

లభించుచుండెను. తిమ్మరుసు కాలమునాటినుండియు సామ్రాజ్యమునఁ బలుకుఁబడి తెలుఁగువారికే యెక్కువగ నుండెను. విస్తీర్ణమునఁ బెరిగినది సామ్రాజ్యము మాత్రమేగాక రాజధానీ నగరముగూడ నానాముఖములఁ బెరిగినది. నాగలాపురము మొదలగునవి నూతనముగాఁ గట్టఁబడినవి. మంచిబాట లేర్పడినవి. నగరమునకు మంచిసీటి వసతి యేర్పఱచఁబడినది. మహానగరమంతయు జనవృద్ధియు, వస్తుసమృద్ధియు, గలిగి వఱలుచుండెను. నగరాకృతిని వీక్షించినప్పుడును, నగరైశ్వర్యమును దలపోసికొన్నప్పుడును, పాశ్చాత్యులకు సయితము దిగ్భ్రమను బుట్టించి ప్రపంచమున నిట్టి మహానగరమును నెందును జూడలేదని యచ్చెరువందునట్లుగా నుంచెను. తిమ్మరుసునకు సమకాలికులయిన పోర్చుగీసు చరిత్రకారు లెందఱో యామహానగరవైభవమును గన్నులారఁగాంచి యిట్టి నగరము ప్రపంచమున లేదని యభివర్ణించి యున్నారు. అట్టి వర్ణనముల సామ్రాజ్య చరిత్రమునఁ బాఠకులు పఠింపఁగలరని యిందు వ్రాయ విరమించినాడను.

ఇట్టి మహానగరమునఁ జారజనుల మాన ప్రాణ ధనాదులకు నెట్టి యుపద్రవముఁ గలుగకుండఁ బండ్రించువేల యారక్షకభటసైన్యముతో నొక నగరపాలకుడు నగరాధ్యక్షుడుగా నియమింపఁబడియెను. ఇతఁడిప్పటి పోలీసు కమిషనరువంటివాడు. ఈనగరాధ్యక్షుని కార్యాలయము టంకశాలకు నెదు

రుగ నుండెను. ఒక్కొక్క భటునకు నెలకు ముప్పది పణముల జీత మీయఁబడుచుండెను. వీరికగు ఖర్చు మొత్తమునంతయు జారస్త్రీలపై విధింపఁబడిన పన్నులనుండి గైకొని వ్యయపెట్టుచుండిరి. అమ్మహానగరమున సప్తప్రాకారములమధ్య నెచ్చోట బందిపోట్లుగాని, దోపిడిలుగాని, ప్రమాదములుగాని, దొంగతనములుగాని, హత్యలుగాని, మఱి యేవిధములయిన ముల్లరులుగాని జరుగకుండ జూచు బాధ్యతయును, సాలీనావృత్తాంతమును దప్పక సామ్రాజ్యాధిపతికిఁ బంపుచుండు బాధ్యతయును వహించి నగరాధ్యక్షుఁడు నగరమును బహుజాగరూకత్వోఁ బరిపాలించుచుండును. అందునలన నేరములు బహుస్వల్పముగ జరుగుచుండెను. ఇప్పటివలెగాక యాకాలమందు దొంగతనము మొదలగు నేరములకు బహుక్రూరములగు శిక్షలు విధింపఁబడుచుండుటయుఁగూడ నాకాలమున దొంగతనములు స్వల్పముగ నుండుటకు ముఖ్యకారణమని తలంపవచ్చును. దొంగతనము వృత్తిగఁజేసికొని బ్రదుకునట్టివాఁడు పట్టుబడినప్పుడు తప్పక కాలోచేయో పోఁగొట్టుకోవలసిన వాఁడగును. ఆకాలమున నేరములకు శిక్షలు మాత్రము బహుక్రూరములుగానే యుండెడివని చెప్పవచ్చును. దొంగతనము పెద్దదిగానున్నయెడల మరణశిక్ష యనగా గొడ్డలితో తల నఱుకఁబడుటయే తటస్థించును. అవివాహితలైన కన్యలనుగాని, వివాహితలయిన సాధ్వీమణులనుగాని చెఱచినవానికి మరణదండన విధించుచుండిరి. సామంతుఁడైనవాఁడు రాజుపైఁ దిరుగఁబడి యుద్ధముచేయు

వాఁడై నయెడల వానిచర్మ మొలిపించబడును. నీచజాతివాఁడై నయెడల నెట్టి నేరము గావించినను వానితల సంతబజాతులో నరికివేయఁ బడుచుండెను.

నేరములు చేసిన వారలకు విధింపఁబడెడి శిక్షలు క్రూరములుగాఁ గన్పట్టినను యుక్తాయుక్తవిచక్షణ లేకుండ గ్రుడ్డిగా విధింపఁబడుచుండ లేదనుటకుఁ బ్రబలసాక్ష్యము గలదు.

మఱియు తిమ్మగుసు ప్రోత్సాహము మూలముననే నూతనములయిన దేవాలయములును, మందిరములును, పట్టణములును, కాలువలును ప్రతిష్ఠాపింపఁబడి శిల్పకళలభివృద్ధిఁ గావింపఁ బడియెను. సామ్రాజ్యమున భూమియంతయుఁ గొలతవేయఁబడినది. సుంకములు గొన్ని మాన్పింపఁబడినవి. పూర్వము వివాహముపై సుంకము వేయుచుండిరి. ఇతఁడట్టి సుంకములను మాన్పించెను. దొరతనమువారి ద్రవ్యములఁ బ్రజ్ఞోపకారములయిన కార్యము లనేకములు నెఱవేర్పఁబడినవి. ఇతని కాలమున సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాటభాష లభివృద్ధి గాంచినవి. ఆంధ్రమునకు గౌరవము హెచ్చినది. ఇతఁడు దేవాలయములకును విద్వాంసులయిన బ్రాహ్మణులకు భూదానములను బెక్కులను గావించుటయేగాక కృష్ణరాయనిచేతఁగూడ ననేక దానములను జేయించెను. మఱియు శైవమని, వైష్ణవమని భేదమునెంచక శివాలయములకుఁ విష్ణ్వాలయములకును సమముగా దానధర్మములను జరుపుచు వచ్చెను. ఈతని

మార్గమునే యవలంబించి కృష్ణరాయఁడుకూడ తనయాముక్త
మాల్యద యందు వీరవైష్ణవుఁడై వైష్ణవ మతపక్షపాతము
నెంతచూపించినను కార్యాచరణమున సమభావముతోనే ప్రవ
ర్తించెను. శైవులను, వైష్ణవులను సమదృష్టితోనే జూచెను.
వీరినిమాత్రమేగాదు. జైనులఁగట్లగూడ నహనమువహించి
జై నపండితులఁగూడ నాదరించుచు వచ్చెను. ఇట్లు హిందూ
జై నమతములు మాత్రమేగాక క్రైస్తవ మహమ్మదీయ
మతములుగూడ వ్యాప్తములగు చున్నను తిమ్మరుసు మంత్రి
శత్రుత్వమును బూనియుండలేదు. తన సైన్యములోఁ గొండఁలు
మహమ్మదీయులనుగూడఁ జేర్చుకొని వారి యుపయోగార్థము
విజయనగరమున నొక మసీదునుగూడఁ గట్టింపించి యిచ్చెను.
అందువలన తిమ్మరుసు కాలమున రాజ్యపరిపాలనము స్వజన
సమ్మతమై యుండెను. పాశ్చాత్యులైన పోర్చుగీసువారితో
నెప్పుడును విరోధము పెట్టికొని యుండలేదు.

గోవాపరిపాలకులను గౌరవముతోఁ జూచుచువచ్చెను.
ఆ బాలవృద్ధులు తిమ్మరుసునకు వినయవిధేయులై వర్తించిరి.
విదేశములతోడి వ్యాపారము విస్తరింపఁజేయబడినది. సామ్రాజ్య
విభవమపారమైయుండెనని పాశ్చాత్యుల వర్ణనములనే ప్రత్యక్ష
సాక్ష్యముగాఁ జూపవచ్చును. ఏసమయమునందయినను అవ
సరమైనయెడల ఇరువదిలక్షలసైన్యమును సమకూర్చుట కనువు
గల్పించెను. వేయునేల? తిమ్మరుసుమంత్రిలేనియెడ కృష్ణదేవ

రాయలు లేడని తలంపవలసినదే. కృష్ణదేవరాయని రక్షించిన వాడు తిమ్మరుసు ; కృష్ణదేవరాయనికి రాజ్యమిప్పించినవాడు తిమ్మరుసు ; కృష్ణదేవరాయని దిగంతవిశ్రాంతయశస్కునిగావించినవాడు తిమ్మరుసు ; అట్టితిమ్మరుసు తెలుగుదేశమునఁ బుట్టినవాని కెవ్వనికిఁ బూజ్యుడుగాక యుండును ?

అం త్య ద శ

శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి వాంఛలన్నియుఁ దీజినవెనుక నొకగుర్బుద్ధిపుట్టెను. తాను బ్రదికియుండఁగాఁ దనకుమారుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలయునని తలంచెను. తనమరణానంతరము తన తమ్ముడుగాని, తనయన్నకొడుకుగాని తన కొడుకును దఱిమివేసి సింహాసన మాక్రమించుకొందురన్న భయము జనించెను. తిమ్మరుసుగాని, తిమ్మరుసుతమ్ముడుగాని వానిబంధువర్గముగాని తనకుమారునకుఁ దోడ్పడ కున్నయెడల రాజ్యము తనకుమారునకుఁ దక్కుదను సందేహముపుట్టెను. తిమ్మరుసునెడ నిష్టేతుకముగా నవిశ్వాస మంకురించెను. దేశ మంతయుఁ దిమ్మరుసుపలుకుఁబడిలోచుండెను. తిమ్మరుసుబంధువులు, మిత్రులు ననేకులు గొప్పపదవులలోనుండిరి. వారి ప్రావులేకున్నఁ దనకొడుకు పట్టాభిషిక్తుఁడగుట సంభవింపదని తలపోసెను. ఇట్లు తలపోసినకొలది ననుమానపిశాచము హృదయమును నానావిధముల బాధింప మొదలుపెట్టెను. ఇట్లు తలపోసి తలపోసి యొకనిశ్చయమునకు రాగలిగెను. ఇట్లు కుటిల

బుద్ధిగలవాడై బాలుడైన తనకుమారునికి దాను బ్రదికి
 యుండఁగానే పట్టముగట్టి, వానిపేరిట దానే పరిపాలనము
 చేయవలయునని యూహించెను. అబాలునిపేరు తిరుమల
 రాయలట ! కృష్ణరాయనికి మువ్వరో నల్వరో దేవేరులు
 గలరు. ఈతిరుమలరాయలు వారిలో నేదేవికి జనియించెనో
 తెలియదు. కృష్ణరాయనికి బుత్రికాసంతానమెగాని పుత్ర
 సంతానమున్నట్లు ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁగాని మఱియేవాఙ్మయ
 మునఁగాని గానరాదు. తుదకేబాలుని 1524 వ సంవత్సరములో
 సింహాసన మెక్కించి తాను ప్రధానామాత్యుడై కార్య
 నిర్వాహక రగ తిమ్మరుసు నేర్పరచి పరిపాలనము చేయనారం
 భించెనట ! తిమ్మరుసు కుమారుఁడు గోవిందరాజునకు సేనాధి
 పత్య మొసంగెనట ! ఎనిమిది మాసములు నామ్రాజ్యమునం
 దంతటను మహోత్సవములు సలుపఁబడెనట ! తానొకటి
 తలంచిన దైవము వేఱొకటి తలంచెను. ఆకస్మికముగా నొక్క
 నాడేదో జాడ్యమంకురించి యాబాలరాజు మృతినొందుట
 సంభవించెనట ! ఇంకేమున్నది ? రాయనికి పర్వతము బ్రద్దలై
 తలపైఁ బడినట్లు తోచెను. అతఁడు దురంతసంతాపముచే
 దురపిల్లుచుండఁగా తిమ్మరుసుకొడుకు తనకుమారునికి విషము
 పెట్టించి చంపించెనన్న దుర్వార్తయొక్కటి రాయనిచెవినిఁ
 బడియెనట ! అతఁడాదుర్వార్త నిశ్చయమనినమ్మి క్రోధావేశ
 పరవశుడై తిమ్మరుసు తనకుజేసిన యుపకృతులనన్నిటిని
 మఱచిపోయి యాతని, దళవాయియైన యతఁడుపుత్రుని గోవింద

రాజును, సగరాధ్యక్షుడయిన యతనితమ్ముని గోవిందరాజును, వారి బంధువులను, తదితరప్రభువరులను, దండనాథులను నెల్ల వారిని రప్పించి కొలువుదీర్చి తిమ్మరుసు మొగముగాంచి యిట్లని పలికెనట !

“నిన్ను ప్రాణమిత్రునిగా నెప్పుడును జూచుకొను చున్నాను. నీవు నాకిచ్చిన యారాజ్యమున శంతకును నీవేచాల కుండవుగా నుంటివి. అయిన నందులకు విశ్వాసముఁ జూపఁ జాలను. ఎందుకన నీకు విధ్యుక్తమైన కార్యమును నెఱవేర్చుట యందు మాకుఁ బ్రతికూలముగా వర్తించితివి. నీప్రభువగు నాయన్నగారు నానేత్రములను తీయించి వేయవలసినదని నీకాజ్ఞ చేసినప్పుడు వారియూజ్ఞకు నీవు లోబడవలసినవాడనై యుండియు నాయనయూజ్ఞను జెల్లించలేదు. ఆతనికి విధేయుఁ డవునుగాలేదు. మీదుమిక్కిలి మేకకన్నులుపెఱికించి తెప్పించి చూపి మోసపుచ్చినాడవు. అందువలన నీవును నీతనయులును రాజు ద్రోహులైరి. ఇప్పుడు నాతనయునకు విషముపెట్టి చంపి నారని తెలిసినది. అందుకొఱకే మిమ్ములను జెఱసాలలో ఖైదీ లనుగాఁ జేసెద” నని చివాలునలేచి వారలంబట్టుకొని తనకును తనరాజ్యమునకు నేయపాయముఁ గలుగకుండ బోర్చుగీను వారిని తోడ్పడుమని ప్రార్థించెనట !

ఇట్లు తిమ్మరుసు తమ్మునితోడను కొడుకుతోడను బట్టు వడి చెఱసాలం ద్రోయంబడియెనట ! కాని తిమ్మరుసు కొడు

కెట్లో చెఱసాలనుండి తప్పించుకొని పోయి తనబంధువగు నొక దుర్గాధ్యక్షుని కడకుఁబోయి సైన్యములం గూర్చుకొని రాయ నితో యుద్ధము చేయుటకు సంసిద్ధపడియెనట! తరువాత రాయ లసంఖ్యాకములగు సైన్యములను బంపఁగా రాయల సైన్యములకును తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజునకును గొప్ప యుద్ధము జరిగిన వెనుక గోవిందరాజు శత్రువుచే జిక్కెనట! అంత నా శత్రువు వానిని బట్టుకొనివచ్చి రాయనికి నొప్పరించె నట! కృష్ణదేవరాయఁడు క్రూరుడై కృతఘ్నుడై తరువాత వారికన్నులను దీయించివేసెనట! ఆవృద్ధబ్రాహ్మణుఁడు చెఱ సాలలో మూఁడుసంవత్సరము లుండి స్వర్గస్థుడయ్యెనట!

ఇట్టి విచారకథనమును వ్రాసి నిన్పించినవాఁడు కృష్ణ రాయని కొల్వుననున్న “సన్నీజ్” అను పోర్చుగీసు చరిత్ర కారుఁడు. ఇతఁడు 1520 మొదలు 1540 వఱకు నిరువది సంవత్సరముల కాలములోఁ బలుతడవులు విజయనగరమున సందర్శింపుచుండెనని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు దక్క మఱియే పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడుగాని, ఏ మహమ్మదీయ చరిత్ర కారుఁడుగాని, ఆంధ్రకవులు గాని, కర్ణాటకకవులు గాని, మఱి యెవ్వరుగాని యట్టికథనమును బేర్కొనియుండలేదు. ఇంతయ గాక కృష్ణరాయలు మృతినొందునాటికి నాతనికిఁ బదు నెనిమిది మాసముల శిశువగు నొకకుమారుఁ డుండెననిగూడ నితఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ సన్నీజ్ వ్రాతనుబట్టి కృష్ణరాయనికి

సిద్ధులు పుత్రులున్నట్లు మనకు స్పష్టమగుచున్నది. కాని తిమ్మ
రుసుగాని కుమారుఁడు గోవిందరాజుగాని రాయనికుమారుని
విషప్రయోగము గావించి చంపుటకుఁ దగుకారణము గాన
రాదు.

గోవిందరాజు నేనాధిపత్యమొసంగి తన్నాదరించి గౌర
వించి గొప్పపదవికిఁ గొనివచ్చిన ప్రభువునెడ విశ్వాసములేక
ప్రభుపుత్రునకు విషప్రయోగము చేసెననుమాట యెంత
విశ్వాసపాత్రమో దురూహ్యమైనవిషయము. తిమ్మరుసునకు
విరోధులగువారు నీరిపై నీదోషమారోపించి యుండవచ్చును.
ఈకథయె నిజమైన యెడల తిమ్మరుసు శత్రువులకు, తిమ్మరుసు
నెడఁ గలుగుపగఁ దీర్చుకొనుటకు మంచియవకాశము గలిగినది.
1525 మొదలుకొని 1530 వఱకును రాజకుటుంబములో సంభ
వించిన కలహముల మూలమున సామ్రాజ్యమున విప్లవములు
పుట్టి యెట్టెట్టిదుర్ఘటనలను జనింపఁజేసియుండెనో వాని వివర
ములను దెలిసికొన్నయెడల మన మిందల సత్యాసత్యములను
దెలిసికొనఁగలుగుదుము. తిమ్మరుసుగాని వాని కుమారుఁడు
గాని కృష్ణరాయని కుమారునికి విషముపెట్టించి చంపింనుటకుఁ
గారణమేమై యుండును? రాయల యనంతరము రాజ్యము
రాయని వంశమువారికి గాక వాని ప్రతిపక్షమువారికి సంక్ర
మింపఁ జేయవలయుననిగదా యట్టి దుర్మార్గమున కొడిగట్టుట
సంభవించును? ఎవరా ప్రతిపక్షమువారు? వాని సోదరులయిన

అచ్యుతదేవరాయలును, రంగరాయలును, సోదరపుత్రుఁడయిన నరసింహరాయలును. కృష్ణరాయలు సింహాసనమెక్కినపుడు వీరలు మూవురును జంద్రగిరిద్గ్గమునందు చెఱునుంచఁబడి యుండిరి. వారి షక్షమును బూని తిమ్మరుసు, రాజ్యమును కృష్ణరాయని యనంతరము వాని సోదరుఁడైన అచ్యుతదేవరాయనికిఁ జెందింపఁ జేయవలయునని తలంచి యుండినఁగాదా రాయని పుత్రునిఁ జంపించుట ! సామ్రాజ్యములో సర్వాధికారములను వహించియున్న తిమ్మరుసేమిభాగ్యమును మూట కట్టుకోవలయునని తన చెప్పచేతలఁ బ్రవర్తించుచున్న విశ్వాసపాత్రుఁడగు కృష్ణరాయని కాదని ఘైదులో నున్నవాని షక్షమును బూని చక్రవర్తి కుమారునకు విషముపెట్టించి చంపించు సంతటి దుష్టకృత్యమునకుఁ గడంగి తన ప్రాణముమీదికి నాపదలు దెచ్చికొన సాహించును? ప్రతిభావంతుఁడై యొక మహాసామ్రాజ్యమును జనరంజకముగాఁ బరిపాలించుచున్న తిమ్మరుసువంటివానిని బుద్ధిహీనుఁడని తలంప నవకాశము గలదా ? లేదు. ఇతఁడు తన యాముక్తమాల్యదలోని నాలుగవ యాశ్వాసములో యామునప్రభు రాజనీతిఘట్టములో :—

“చ. చదివి యధర్మభీతి నృపశాస్త్రవిదిజ్ఞతల న్వయస్సు దె

బృదిటికిలోసు నేఁబదికి బాహ్యమునై యరుజన్వహుర్వలై

మదమటి రాజు ప్రార్థన నమాత్యతగైకొని తీర్చిపారువా

రొదవిననంగముమ్మిగుల నూర్జితమౌటకుఁ బూటపాలదే.”

“విద్యనేర్చి, యధర్థమువలని వెఱపుతోడను, రాజనీతివిధానముయొక్క ఎఱుకకలిమితోను గూడియుండి, యేబదింటిక పైబడి డెబ్బదింటిక లోబడిన వయస్సుగలవాడై, ఆరోగ్యవంతులగున పూర్వముగలవాడై, అహంకారమును బోవిడిచి, రాజయొక్క ప్రార్థనమువలన మంత్రిపదమును గైకొని, రాచకార్యములు చేయవచ్చుడి బ్రాహ్మణులు గొరికియెడ రాజ్యాంగము లేకయు బలమునట్టి వగుటకు కక్కపూట చాలవా” అను స్థావిమిచ్చునట్టి పద్యమును జెప్పింది తిమ్మరుసువంటి ప్రతి బావంతుడైన బ్రాహ్మణమంత్రి విగ్రహమును పీఠింపుచుఁ జెప్పిన పద్యమే యని బాలుఁడు సయితము గ్రహింపఁగలఁడు. శుక్రసేన, చాణక్యసీతి, కామందకసీతి మొదలగువానిలోఁ జెప్పఁబడిన రాజనీతినిబట్టి యేబదింటిక బుద్ధి చక్కగాఁ బరిపాకిముఁజెంది డెబ్బదింటివఱకుఁ బఠియగలిగి యుండునని గ్రహింపఁగలిగిన కృష్ణదేవరాయలు తిమ్మరుసునెడ నిట్టి నిందారోపణ కల్పాడిగట్టవలసినవచ్చెనా యని యొకింత సంశయము కలుగవచ్చును. ఈ “సన్నీజు” అను పోర్చుగీసుదేశస్థుఁడు చెప్పిన కథనము యధార్థమును దెలుపున దగు నేని నిట్లు జరిగి యుండవచ్చును.

ఇంతకుఁ బూర్వము తన యన్నగారగు వీరనరసింహరాయలు తన యవసానకాలమునఁ దన కుమారునికే రాజ్యమును జెందింపఁ జేయవలయునన్న తలంపుతోఁ గృష్ణరాయనిఁ జంపి వాని నేత్రములను గొనితెచ్చి చూపవలసినదని తన

మంత్రియగు తిమ్మరుసున కాజ్ఞనిచ్చినపుడు తిమ్మరుసట్టి దుర్గమున కొడిగట్టక చావనున్న నాతని సంతృప్తి పఱచుటకై కృష్ణరాయని దాచివుంచి మేక కన్నులను జూపించి యుండవచ్చును. కృష్ణరాయలను మృత్యువాతనుండి తప్పించి సరసింహరాయల కుమారుఁడు పసిబాలుఁడగుటచేత సామ్రాజ్యభారము నిర్వహింపఁగలవాఁడు యశావస్థప్రాదుర్భావముతో నొప్పుచుండిన కృష్ణరాయలే సమర్థుఁడైనవాఁడని యెంచి కృష్ణరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించియుండిన మాట సత్యమే. ఇట్టి పని ప్రధానామాత్యుఁడు నిర్వర్తింపవలసిన విధ్యుక్తధర్మములోనిదే కాని యన్యముగాను. ఇదియంతయు జ్ఞప్తియందుంచుకొనియె తన యన్నవలెనే తాను తన సవతిసోదరుల జెఱలోనున్నవారినిఁ గడఁపేర్చినయెడల సామ్రాజ్యము తన కుమారునికే యుండఁగలదని తలపోసి తన మనోభిప్రాయమును దన కాపుఁడైన తిమ్మరుసునకుఁ దెలియఁజేసి యుండును. అందులకాతఁ డొడంబడక తన యన్న తన్నుఁ జంపుటకుఁ బ్రయత్నింపఁ దన్ను రక్షించిన విధానమును జెప్పి యాతని మందలించి యాదుష్కార్యమునుండి నొలఁగించి యుండును. ఇంతియగాక చెఱలోనున్నవారి రక్షణభారమును దాను వహించి వారిని చెఱనుండి విడిపించి యుండును. అందువలన నాతనికి గొప్ప యనుమానమును భయమును బుట్టి తాను బ్రదికి యుండఁగానే తన కుమారునకుఁ బట్టముఁగట్టి వానికి వయస్సు

వచ్చువఱకుఁ దానే పరిపాలనము చేయుచుండవచ్చు ననికొని యెను. తన కుమారునికై తాను సింహాసనమును విడిచిపెట్టి 1524 సంవత్సరమున వానిని బట్టాభిషిక్తుని గావించి సామ్రాజ్యమునంతటను దెలియుటకై యెనిమిది మాసముల వఱకు సామ్రాజ్యమునందంతటను మహోత్సవములు జరిపించుచుండెనట. 1525 సంవత్సరములోఁ గృష్ణరాయనికి చాల జబ్బుచేసి మంచమెక్కుట సంభవించెను. శా. శ. ౧౪౪౬ (గతించిన) తారణనామ సంవత్సర మార్గశిర శుద్ధ ౨ శనివారమునాడు (1525) కృష్ణరాయని కుమారుడగు తిరుమల దేవరాయని పేరిట శాసనములో కోసప్పనాయకుడను నొకానొకభృత్యుడు దేవరాయనికి గంగోదక మిచ్చినట్లు చెప్పబడి యుండుటచేత నితఁడు చావునకు సిద్ధమయ్యెనని తలంపవచ్చును. కాని చావ లేదు. మఱికొంతకాలము బ్రదికియుండెను. ఇంతలో నాతని దురదృష్టవశమున నాకస్మికముగాఁ గుమారునకు జబ్బుచేసి మృతినొందుట సంభవించెను. తిమ్మరుసు శత్రువులగువారు తిమ్మరుసో వాని కుమారుడో కృష్ణరాయని కుమారునకు విషముపెట్టి చంపించినారను ప్రవాదమును బుట్టించి లోకమున వ్యాప్తి నొందింపసాగిరి. అట్టి ప్రవాద మానోట నానోటఁబడి యయ్యది క్రమముగా రాయల చెవులఁబడి యాతని కున్నాదము పుట్టించి యుండును.

అట్టి యున్నాదావస్థయందుండినప్పుడే యిట్టివై పరిత్యము జరిగియుండును. ఇట్లు తన మనోభీష్టమునకు భంగము కలుగు

టయు, తాను ప్రేమించిన కుమారుఁ డాకస్మికముగా మృతి
 నొందుటయు, తనప్రాణములను గాపాడి తన్ననేకముధముల
 రక్షింపుచు సామ్రాజ్యమిప్పించి యంతయభివృద్ధికిఁ దెచ్చిన
 ప్రాణదాతను మంత్రీపుంగవుఁడై కృష్ణఘ్నఁడై సుఖపడవలసిన
 వార్ధక్యముఁ గన్నులుతీయించి హింసించుటయు మొదలగున
 వన్నియుఁ గలిసి దురంతపరితాపమును గలిగించి యారోగ్య
 మును జెఱచుచుండుటచేత మొలకెత్తినజాడ్యము కడుటఁబడక
 మఱితవృద్ధియై రాజ్యపరిపాలనమునుగూర్చి సూతనములయిన
 మార్పులను గావింపవలసి వచ్చెను. కృష్ణదేవరాయ లేసినతన
 రమున మృతినొందెనో సరిగా గుర్తించి చెప్పుట సాధ్యముగాక
 యున్నది. ఇతని వెనుక నీసామ్రాజ్యమును పరిపాలించుటకు
 వారసు లిర్వరుసోదరులు (అచ్యుతరాయలు, రంగరాయలు)
 అన్న కుమారుఁడు (నరసింహరాయలు) ను, పదునెనిమిది మాస
 ముల వయస్సుగల శిశువు కృష్ణరాయని కుమారుఁడును గల
 రని నన్నీజు వ్రాసియున్నాఁడు. నన్నీజు ముగ్గురు సోదరులని
 వ్రాయుట పొరపాటు. ఇర్వరేగాని ముగ్గురుకాదనుట స్పష్టము.
 కృష్ణరాయలు తన మరణమునకు ముందు జబ్బుపడి జాడ్య
 ముద్రేకించి యుండుటచేత నింకఁదాను బ్రతుకనని నిర్ధారణము
 చేసి యొక మరణశాసనము వ్రాయించెననియు, శిశువైన తన
 కుమారుని, తక్కినవారిని విడిచి, తన సోదరులలోఁ బెద్దవాఁ
 డయిన అచ్యుతరాయలనే తనవెనుకఁ బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేయ

వలసినదనియు వ్రాయించి యున్నాడనియుఁ దెలిసియున్నాడు. చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండారమునను స్థానికచరిత్ర వృత్తాంతములుగల సంపుటములలో నొకదానియందుదాహరింపఁబడిన పద్యములోఁ గృష్ణరాయలు శా. శ. ౧౪౪౨ నగు తారణసంవత్సర జ్యేష్ఠ శు. ౨ భానువాసరమునాఁడు స్వర్గస్థుఁడయ్యెనని తెలుపఁబడియున్నది. అకాలమునాటి శాసనములను బరిశోధించినచోఁ గృష్ణరాయలు 1529 నఱకు బ్రదికియున్నట్లు చెలిపెడు శాసనములు పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేఁ గొందఱి పద్యమును గల్పనగా భావించురు.

తనచే విరచింపఁబడిన “అచ్యుతరాయాభ్యుదయ” మను కావ్యమునందు రాజసాధడిండిమభట్టను కనిపించుదు తిరుపతిలోని శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారి సాన్నిధ్యమందు అచ్యుతదేవరాయనికిఁ దొల్లఁ బట్టాభిషేకముఁ జరిగియున్నగాఁ దెలిసియున్నాడు. కాళహస్తిపుణ్యక్షేత్రమున నొకశాసనములో శా. శ. ౧౪౪౨ అగు విరోధినామసంవత్సర కార్తీక బహుళ గురువారమునాఁడు (21 అక్టోబరు 1529) అచ్యుతదేవరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్లుల దెలుపఁబడినది. అచ్యుతదేవరాయలను దనమరణానంతరము సామ్రాజ్యాభిషిక్తుని గావింపవలసినదని కృష్ణరాయలు మరణశాసనరూపమున నాజ్ఞాపించినపుడు 1526 లో రాజధానినగరమునకు దూరముగానున్న తిరుపతిలో శ్రీవేంకటేశ్వరసన్నిధానమునందు మొదటను, 1529 లో కాళహస్తిలో

కాళహస్తిదేవుని సన్నిధానమున రెండవమాటును రెండుతడవు లేల పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలసి వచ్చెను? అచ్యుతరాయలు రాజధానీనగరమైన విజయమునగరమునకు రప్పించబడకుండుటకుఁ గారణమేమి? తనకు పదునెనిమిది మాసముల కుమారుఁడుండఁగా వానివిడిచి తనరాణులను, సుప్రసిద్ధుఁడైన తనజామాత ఆర్యవీరామరాజును కాదని తాను సింహాసనమెక్కినది మొదలు కొని యప్పటివఱకుఁ బదురాఱుసంవత్సరములకాలము చంద్రగిరిదుర్గములో ఖైదులోనుంచిన యచ్యుతరాయల నొక్కమాటుగా నౌదార్యబుద్ధితో దినయనంతరము పట్టాభిషిక్తునిఁజేయవలెనని తనమరణశాసనములో వ్రాయించినట్లు వ్రాసినచరిత్రకారుఁడే కృష్ణరాయలమరణాంతరము ‘సాల్వసి’ అనునాతడు రాజ్యమునకంతకుమంత్రియై చంద్రగిరిదుర్గమునుండి యచ్యుతరాయలు విజయనగరమునకు వచ్చువఱకును రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెననుకూడ వ్రాసిరాఁడే.

పోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడయిన నన్నీజుచే బేర్కొనఁబడిన “సాల్వసి” మంత్రి ‘సాళువతిమ్మరుసు’ మంత్రియని భ్రమింపరాదు. ఏమన నాతఁడు చెఱలోనుంపఁబడి కన్నులఁపెరికింపఁబడినవాఁడని వ్రాసినదీ చరిత్రకారుఁడయైనప్పుడు “సాల్వసి” మంత్రి తిమ్మరుసుని యెట్లర్థముచేసికొనఁగలము? అతఁడు మఱియొకఁడై యుండవలయునుగదా. ఈసందర్భమున నీతనిచరిత్రము నొకించుక చెలుపవలసియున్నది. ఇతఁడుకాంచీ పురవాస్తవ్యుఁడయిన తాళువకుళిందభట్టరసు బ్రాహ్మణుని

కుమారుడు. చెల్లప్పయను పేరుగలవాడు. ఇతడు శాసన ములలో వీరనరసింగనాయకుడనియు, సాళువదండనాయకుడనియు వ్యవహరింపఁబడుచువచ్చెను. ఇతడు కృష్ణరాయనికి ముందునుండియు సామ్రాజ్యమున నొక యధికారపదవిలో నుండి క్రమముగాఁ బైకివచ్చినట్లుగన్పట్టుచున్నది. వీనిశాసనములు 1510 నుండి 1531 వఱకు గన్పట్టుచున్నవి. ఇతడు 1510 లో మధురమండలములోని తిరుఱ్ఱూరుప్రాంతప్రదేశమున కధికారిగానుండి తరువాత 1515 నుండి చోళరాజ్యమున కంతకును బ్రభువై తరువాత దక్షిణదేశమునకుఁ బ్రతినిధి పాలకుఁడై విజయనగరసామ్రాజ్యమునఁ బేరుప్రఖ్యాతులు గలిగిన మహాసామంతులలో నొక్కఁడుగానుండెను. ఇతడు కృష్ణదేవరాయలు బ్రదికియున్నంతవఱకు పరమవిశ్వాసముతో నాతనినేనించి యుండినవాడు. ఈతనిరాజ్యమునుండి కొట్ల కొలదిద్రవ్యము సామ్రాజ్యమునకు వరుమానముగాలభించుచుండెను. ఇతడు అచ్యుతరాయలకు మొదట విజయనగర సింహాసన మధిష్టింపఁజేయునంతవఱకుఁ బట్టుకొమ్మగానుండి తదనంతర మొకసంవత్సరములోగర్భశత్రువుగామాటిపోయి యట్లు పిమ్మట చక్రవర్తిపై తిరుగుబాటుచేసి మహాఘోరయుద్ధములుసలిపి పరాజితుఁడై నవాడు. అభియరాయలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగ నిలువఁగలిగిన మహావ్యక్తిగాని సామాన్యవ్యక్తి కాడు. ఎంతోబలము, పలుకుబడిగలవాడగుటచేతనే అచ్యుతదేవరాయలు వీనిఁజేబట్టెను. అచ్యుతరాయలీతని ప్రాపును

నమ్ముకొనియె తిరుపతిలోను, కాళహస్తిలోను రెండుమాటులు పట్టాభిషిక్తుడై తానే విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపతినని ప్రకటించుకొనినవాడు. ఇంచేతనే నల్లూరుమండలములోని కమ్మరపూడిలోని యొకశాసనములో శా. శ. ౧౪౮౮ అగు పార్థివసంవత్సరములో అనగా 1526 సంవత్సరములో అచ్యుతదేవరాయలు విజయనగరమున వజ్రసింహాసనముధిష్టించి సామ్రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లే తెలుపబడినది. ఇంతియగాక మైసూరుమండలములోని సిద్ధిఘట్టతాలూకాలోని వెంకటేశ్వరగ్రామములోని యొకశాసనములో శా. శ. ౧౪౮౦ అగు సర్వధారిసంవత్సరములో అచ్యుతదేవరాయలు చక్రవర్తివహించు “మహారాజాధిరాజ రాజవరమేశ్వరేశ్వరత్యాది బిరుదావళిత్తోః బ్రశంసింపబడియుండుట యేగాక విజయనగరమునుండి సామ్రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లే తెలుపబడినది. ఈసంవత్సరము 1528 కాని 1529 సంవత్సరములో అచ్యుతరాయలు చెల్లప్పనే వీరనరసింగరాయనాయక సాళువదన్నాయకరుని పుణ్యముకొఱకు తిరువాగ్గిత్తీసుపురములోని ఉడై తంబిరానారు దేవాలయమునకు ‘పన్నెత్తాంగవ్’ అను గ్రామమును దానముచేసినట్లుగా ఉరత్తూరుశాసనమునఁ దెలుపబడినది. రాజు పుణ్యముకొఱకు నౌకరు దానముచేయుట కొంచెము విరుద్ధముగఁ గన్పట్టకమానదు. అందులో విజయనగరసామ్రాజ్యసార్వభౌముడై యుండిన అచ్యుతదేవరాయలంతటివాడు తనకుఁమొక్కి నమస్కరించెడి సామంతుని

పుణ్యముకొఱకు దేవునకు నొకగ్రామమును దానముచేయుట విరుద్ధముగాఁ గన్పట్టదా ! సాళువతిమ్మరుసుమంత్రి శ్రీకృష్ణ దేవరాయలను సామ్రాజ్యాధ్యక్షునిగాఁ జేయుటకెట్లుతోడ్పడి యెనో అట్లే అచ్యుతరాయలను విజయనగరసామ్రాజ్యాధ్యక్షునిగాఁజేయుటకు నీసాళువచెల్లప్పభట్టనే వీరనరసింహమంత్రి తోడ్పడియెనని మనము భావింపఁగలిగినయెడ నిందు విరుద్ధముగాఁ గాన్పించునదేమియుఁ గన్పట్టదు. కృష్ణదేవరాయలు 1526 మరణించినను 1529 లో మరణించినను ఉరుత్తూరుశాసన సంవత్సరమునాటికి (1529) అచ్యుతదేవరాయనికి విజయనగరమునఁ బ్రవేశించుటకవకాశము చిక్కియుండలేదనుట నిశ్చయము. అందుకై సాళువనరసింగరాయనాయకుని ప్రాపుననేయుండి రాజధానీనగరమగు విజయనగరము నాక్రమించుకొని యందలి వజ్రసింహాసనమునగూర్చుచుండి పట్టాభిషిక్తుఁడగుటకు దృఢప్రయత్నమునుగావించుచుండెనని తలంచుటతోవ్యతిక్రమమేమియుఁ గన్పట్టదు.

ఇందు కింకొక దృష్టాంతమును జూపెదను. కన్నడ దేశమున సారాబు తాలూకాలోని యొకశాసనములో దానకర్త “అచ్యుతరాయల పాలనము సామ్రాజ్యమున సుస్థిరముగా నుండవలయునని కోరుచు దానముచేసి యుండెను. ఇయ్యది 1529 లోనిది. ఈ శాసనకాలమునాటికి అచ్యుతరాయల పట్టాభిషిక్తత స్థిరపడియుండ లేదనుట స్పష్టము. అచ్యుతరాయలఁగూర్చిన పైసందర్భ విషయము లిట్లు ఘోషిం

పుచుండగా 1526-27 సంవత్సరములో అనగా శా.శ. ౧౪౪౮ సరియగు వ్యయనామ సంవత్సర వై శాఖ శుద్ధ పూర్ణిమనాడు విజయనగరమున వజ్రసింహాసనాధ్యులయిన మహారాజాధి రాజ రాజపరమేశ్వర బిరుదాంచితులై ఆరవీటి రామరాయ లచే నమలనేని కుమార పెదబుచ్చినాయనిం గారొక కొలు పొందినట్టొక శాసనములోఁ దెలుపఁబడినది. ఈశాసనమునఁ బేర్కొనఁబడిన రామరాయలే అలియరామరాయలు. ఇతఁడు కృష్ణరాయని యల్లుడనుట స్పష్టము. ఈశాసనమునుబట్టి 1526 - 27 సంవత్సరములనుండి అలియరామరాయలు రాజ ధానీనగరముగు విజయనగరమునుండి సామ్రాజ్య పరిపాలనము చేయుచుండెననుట స్పష్టము. ఇంతియగాక మహమ్మదీయ చరిత్రకారు లై కకంఠ్యముగా కృష్ణదేవరాయల మరణానంత రము శిశువుగా నున్నవాని కుమారుని పట్టాభిషిక్తుని గావించి అలియరామరాయలే సామ్రాజ్యపరిపాలనమునకుఁ బూను కొనియెనని వ్రాసియుండిరి. కాని అచ్యుతదేవరాయల ప్రశంస చేసినవారుకారు. ఇట్లు విజయనగర సామ్రాజ్యమును వశముఁ జేసికొనుటకై రెండు పక్షము లేర్పడినవి. అచ్యుతదేవరాయల బావమఱదులయిన సలకము పెదతిమ్మరాజును, సలకము చిన తిమ్మరాజును, మహాపరాక్రమవంతుడయిన సాళువ వీరనర సింగరాయనాయకుఁడును మఱికొందఱు మండలాధిపతులును అచ్యుతరాయల పక్షమునను, అలియరామరాయలును వాని సోదరులు తిరుమలదేవరాయలును, కృష్ణదేవరాయల రాణు

లును, మఱికొందఱు మండలాధిపతులును కృష్ణదేవరాయల కుమారుడని చెప్పబడెడి శిశువు పక్షముననుండి కృష్ణరాయలు మృతిజెందిన వెనుక 1530 సంవత్సరమువఱకుఁ దగవులాడుచు సుభయపక్షములవారు తమ పక్షములను బలపఱచుకొనుచుండి రని మాత్రము విశదపడకమానదు. కృష్ణరాయలు చనిపోవు నపుడు తన తరువాత అచ్యుతదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తుని గావించి తాను యువరాజుగానుండి సామ్రాజ్యపరిపాలనము నందు తోడ్పడుచుండవలసినదని రామరాయల కాజ్ఞాపించెనని పెనుగొండ కైఫియతునందుఁ దెలుపబడినది. పోర్చుగీసు చరిత్రకారుడైన ఫాదిరీక్వెరోజను నాతఁడు తాను వ్రాసిన సింహాశవిజయమును చరిత్రమునందు వ్రాసిన వ్రాతపై కైఫి యతునందలి యభిప్రాయమునే బలపఱచుచున్నది. మఱియు నీతఁడు కృష్ణరాయని యాజ్ఞను శిరసావహించి రామరాయలు ప్రవర్తించెననియు, అందు కాతఁడు చూపిన దయకు సంతోషించి తనతోఁ గలిసి రాజ్యమును బరిపాలించుట కంగీకరించె ననియు, అదోషమువలన రామరాజు నే నిజమైన రాజుగా లోకము గ్రహించుటయు, హక్కు కలిగియున్న రాజగు అచ్యుతదేవరాయలను లోకము గ్రహింపలేకపోవుటయు సంభ వించి అందుకు ప్రతిఫలముగాఁ దగు శిక్ష నాతఁ డనుభవించె ననియు వ్రాసియున్నాడు. కాని 1530 సంవత్సరములో విజయనగరమున అచ్యుతదేవరాయలు నిజముగాఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డగువఱకు నీనికిని రామరాయలకును మైత్రి కుదురలేదు.

అచ్యుతదేవరాయల పక్షమువారయిన వాని బావమఱుదులు సలకము పెదతిమ్మరాజు, సలకము చిసతిమ్మరాజును చోళరాజ్యాధిపతిగనుండి అచ్యుతదేవరాయకిఁ బరమమిత్రుఁడుగా నుండిన సాళువ వీరనరసింగరాయని సహాయముతో నసంఖ్యములగు సైన్యములతో విజయనగరముపై దాడిసలిపి రామరాయాదులను రాజధాని నగరమునుండి పాఱఁద్రోలిన వెనుకనే అచ్యుతదేవరాయలను చంద్రగిరినుండి రప్పించి వానిని విజయనగరమున బట్టాభిషిక్తుని జేయుటయు, సాళువ వీరనరసింగరాయని ప్రధానమంత్రిగా నియమించిన వెనుకనే అచ్యుతదేవరాయలు రామరాయలతో మైత్రిచేసికొని ఘాదిరీక్ష్వరోజు వ్రాసిన చందమున జరిగియుండునుగాని కృష్ణదేవరాయలు 1529 వఱకు బ్రదికి యుండెనని చెప్పెడి విషయములు విశ్వాసపాత్రములుగాఁ గన్పట్టవు. 1526 సంవత్సరములోనే కృష్ణదేవరాయలు మృతినొంది యుండుటయే సత్యమగునుగాని యాతఁడు 1530 బ్రదికియుండెననుట విశ్వాసపాత్రముకాదు. అంతవఱకు నతఁడు బ్రదికియున్నయెడలను, అతఁడు తనవెనుక నచ్యుతదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తుని జేయవలసినదని యాజ్ఞాపించినపుడును, అచ్యుతదేవరాయలు తిరుపతి కాళహస్తులలో రెండుసారులు పట్టాభిషిక్తుఁడగుటకుఁ బ్రమేయము గానరాదు. కృష్ణరాయలు వెంటనే అచ్యుతదేవరాయలను తన దగ్గఱకు రప్పించుకొని తన సంగక్షణమున నుంచుకొనియే యుండును. అట్టి పనిచేసి యుండలేదు. అళియరామరాయలు కృష్ణదేవరా

యలు వహించు బిరుదములను 1526 - 27 సంవత్సరములోఁ
దానే వహించి రాజై నటుల ప్రకటించుకొని యుండుట సంభ
వింపదు. కనుక కృష్ణదేవరాయలు 1526 లోనే మృతిఁబొంది
యుండుటయే సత్యము కావలయును. కృష్ణరాయలు 1526 లో
మృతిఁబొందినను అభియరాయరాయూదు లావిషయను గోప్య
ముగానుంచి అచ్యుతదేవరాయనికిఁగాని వాని పక్షమువారికిఁ
గాని 1530 వఱకు విజయనగరమునఁ బ్రవేశము కలుగనీయక
యుండురు. అందువలన వానికిఁ బ్రతిపక్షులగువారు, వాని
మృతిని వెల్లడించి అచ్యుతదేవరాయనికిఁ దిరుపతి కాళహస్తి
లలోఁ బట్టాభిషేక కార్యమును బట్టుదలతో జరిపియుండురు.
ఇట్టి తగవులాట సమయమున విజయనగర సామ్రాజ్యము
తెలువఁబడిన యిల్లువలె నుండును. ఇట్లుండుటచేతనే
యీయదను గనుపెట్టి యుత్తరమున గోలకొండ నుల్తాను, ఒడ్డె
రాజగు ప్రతాపరుద్రగజపతి విజయనగర సామ్రాజ్యముపై
దండయాత్రలు సాగించిరి. ఈనందర్భమున అల్లసాని పెద్దనా
మాత్యుని చాటు పద్యముగూడ ప్రబలసాక్ష్యము గానున్నది.
ఒడ్డెరాజగు ప్రతాపరుద్రగజపతి విజయనగరముపై దండెత్తి
వచ్చినప్పుడు పెద్దన్న చెప్పిన పద్య మిట్లున్నది.

“సీ. రాయరావుతుగండరాచయేనుఁగు వచ్చి

యారట్లకోన గోరాడునాఁడు

సంపెటనరపాల సార్వభౌముఁడువచ్చి

సింహాద్రిజయశిలఁ జేర్చునాఁడు

నెలగోబసింహంబుచేరి ధిక్కృతి గంచు
 తల్పులఁగదుల దీకొల్పునాఁడు
 మనతరనిర్భర గండపెండరమిచ్చి
 కూతురాయలకును గూర్పునాఁడు

గీ. ఒడతెలుంగవా చచ్చితో యుర్విలేవో
 చేరఁజాలక తలచెడి జీర్ణమైతొ
 కన్నడంబెట్లు చొచ్చెదు గజపతీంద్రః
 తెఱచినిలు కుక్కచొచ్చిన తెఱగు తోప. "

కృష్ణదేవరాయలు లేకపోవుటవలనను, ఈపోరాటముల మూలమునను తెఱచిన యింటివలె రాజ్యమున్నదను భావమును నెల్వరించెను. ప్రతాపరుద్రగజపతి దండెత్తివచ్చుటకుఁ బూర్వముననే నెల్లూరుమండల ప్రాంతప్రదేశమునంతయు నంచు ముఖ్యముగా చంద్రగిరిరాజ్యమును, ఉదయగిరి రాజ్యమును అచ్యుతదేవరాయల వశమై యుండుటచేతను సాళువ వీరనరసింగరాయని సాహాయ్యముతో సైన్యముల సమకూర్చుకొని పోయి అచ్యుతదేవరాయలు ప్రతాపరుద్రగజపతి నెదుర్కొని గొప్పయుద్ధముచేసి యోడించెను. అచ్యుతరాయల యాస్థానకవియగు తారకబ్రహ్మరాజీయ గ్రంథకర్త రాధామాధనీయకవి గూడ నీవిజయమును దెలుపుచు నుత్కల ప్రభువుపట్ల నొకించుక దయను జూపెనని తెలిపియున్నాఁడు. ఈయుద్ధము 1529 లో జరిగియుండవచ్చును కాని యీదండయాత్ర సలుపుటకు ప్రతాపరుద్రగజపతికిఁ గొంతకాలము ఘట్టియుండును.

శిష్యుడగు మెప్పుడు జరిగినను అచ్యుతదేవరాయలు విజయనగరము ప్రవేశింపక మునుపే జరిగియుండును. కనుక కృష్ణదేవరాయలు 1526 లోనే మృతినొందె ననుట విశ్వాసపాత్రయైన విషయము. సాళువ వీరనరసింగరాయమంత్రిపుంగవుని హత్యముతో అచ్యుతదేవరాయల బావమరదులు సలకము దత్తిమ్మరాజు, సలకము చిన్నత్తిమ్మరాజు విజయనగరముపై దండెత్తి వచ్చినపుడు రామరాయలును, వాని సోదరులును విజయనగరమును విడిచి పోయి యాదవాని దుర్గమును జేరవలసవారైరి.

ఇట్లు అళియరామరాయల సోదరులు విజయనగరమును విడిచి పలాయనమయిన వెనుక సలకము సోదరులును, వీరనరసింగరాయలును చంద్రగిరి దుర్గమునుండి అచ్యుతదేవరాయలను పిించి వానిని విజయనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించి అనేక కారదానములను బ్రాహ్మణులకును, దేవాలయములకును జేసి యుండిరి. ఆ వెంటనే అచ్యుతదేవరాయలు తనకింత మహాఘోరమును గావించిన వీరనరసింగరాయలను బ్రాహ్మణమంత్రికిఁ బథానామాత్యుపదవి నొనంగెను. ఇట్లొక సంవత్సరము జరిగిన కనుక అచ్యుతదేవరాయలు బలాధ్యుడయిన అళియరామరాయలతో విరోధముగా నుండుట యపాయకరమని యెంచి నతోగూడ అళియరామరాయలు పరిపాలనము చేయుటకు మృతించి వానితో రాజీ చేసికొని వానిని విజయనగరము

నకు రప్పించుకొనియెను. రామరాయ లేమిబోధించెనో కాని సంవత్సరకాలము గడచిన తరువాత ప్రధానామాత్యుడు వీర నరసింగరాయలు చేసినకార్యములన్నిటిని తారుమాటుచేసి వానిని తుదకు ప్రధానామాత్యపదవినుండి తప్పించి యథాస్థానమునకు బంపించెను. తరువాత నచ్యుతదేవరాయల కఠిణగోష్ఠ గొప్ప శత్రువై చాల బాధలు కలుగఁజేసెను. దక్షిణదేశమున గొప్ప తిరుగుబాటు సంఘటింపఁజేసెను.

ఈపై విషయములన్నియుఁ గృష్ణదేవరాయలమృతికిఁ బూర్వమునందును బరమందును జరిగినవిగా నున్నవి. కృష్ణదేవరాయలు తన యవివేకమువలనఁ దన యవసానకాలమంతయు దుఃఖప్రదముగాఁ జేసికొని స్వర్గస్థుడై పోయెను. 1526 వ సం॥ రము మొదలుకొని తిమ్మరుసుయొక్కఁగాని వాని సంతతివారి యొక్కఁగాని వారిబంధువులయొక్కఁగాని చరిత్రముగాని విజయ నగరసామ్రాజ్యచరిత్రమున వినంబడదు. ఈకడపటివృత్తాంతము నొక్క సన్నీజ మాత్రమే పేర్కొని యుండెనుగాని ముత్యమే చరిత్రకారుఁడును విజాతీయులలోఁగాని స్వజాతీయులలోఁగాని పేర్కొన్నవారు గానంబడరు. ఇందలి నిజమేమో లోకమెఱుంగదు.

పూర్వము.